1945: FIENDEN OKKUPERER TYSKLAND

ILLUSTRERT VITENSKAP

2538

Historie

KIERKEGAARD:

HAN KUNNE GÅ OG TENKE

Hans kolleger satt hjemme, mens Kierkegaard travet byen rundt for å filosofere.

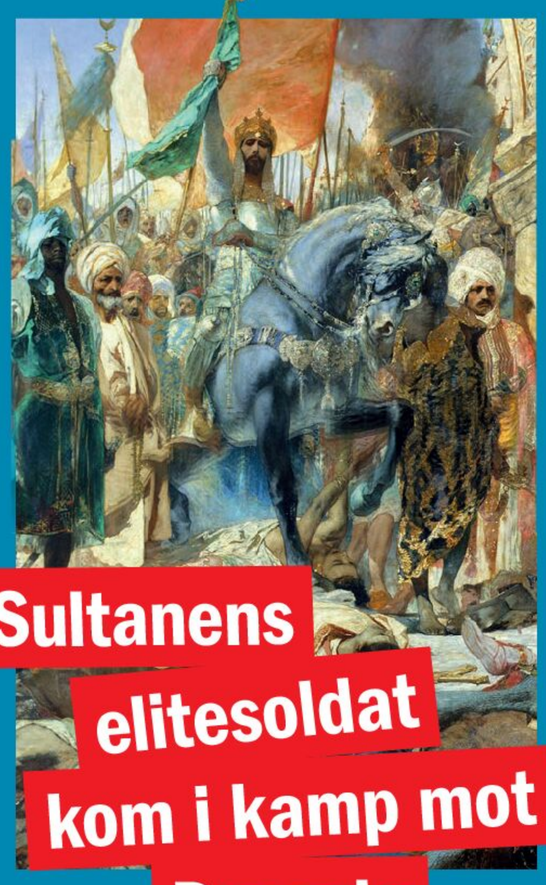

Sultanens elitesoldat kom i kamp mot Dracula

KURVER OG KVINNER

Art nouveau oppsto som et opprør mot industriell ensretting.

historienet.no

BC | 588 | 015 | Kr. 109,95

HISTORIE/VITENSKAP

7 023062 105882 51015

HESTEN MÅTTE KLARE ALT

1800-tallet: Det lyder som en selvmotsigelse, men oppfinnelsen av dampmaskinen innebar at mennesket trengte flere hester enn noensinne. I byene vrimlet det av hestevogner, og i gatene hopet møkka seg opp. Situasjonen var utålelig – og hestene ble pisket til de falt døde om på gaten.

Innhold nr. 15

4 **Skriv til oss**

6 **Øyeblikket:** Kommunistjakt, 1947.

8 **Nyheter**

12 **Farvel til hesten:** Dampmaskinen kunne ikke klare alt. Industrialiseringen krevde millioner av hester.

20 **Sultanens elite:** Konstantin Mihailovic skrev på 1400-tallet en bok om sin tid i det osmanske janitsjarkorpset.

26 **Sykkelrytter i krig:** Ingen fattet mistanke til den italienske sportsstjernen.

30 Greske **Pyteas** dro på oppdagelsesreise i Norden i 330 f.Kr.

TEMA

Tyskland okkupert

34 **FULDA:** Her sto amerikanerne klare til å imøtegå en forventet sovjetisk invasjon.

38 **BONN:** Den vesttyske kansleren Konrad Adenauer skulle styre et land fullt av fremmede makter og gamle nazister.

42 **RAMSTEIN:** Flyoppvisning endte i 70 døde og en tysk-amerikansk konflikt.

46 **Art nouveau:** Runde kurver og nakne kvinner inntok kunsten.

50 **Søren Kierkegaard:** Filosofen slo opp med sin forlovede slik at han kunne gruble videre i fred og ro.

54 **Russlands mafia** vokste frem i Stalins umenneskelige fangeleirer.

56 **Hemmelig:** Ingen kunne skjule seg for den israelske etterretningstjenesten.

60 Funnet av en hofteknokkel beviser at **gladiatorene** kjempet mot **løver**.

62 **Etsende:** Kuren mot kjønnssykdommer var ofte farligere enn lidelsen selv.

66 **Spør HISTORIE**

70 **Øyeblikket:** Flyoppvisningen i 1910.

72 **Nyheter**

77 **Quiz** om bl.a. kjente broer.

80 **Forunderlig fortid:** Sprengningen av et hvalkadaver gikk ikke som forventet.

CHRISTOF KRACKHARDT/MAURITIUS IMAGES GMBH/ALAMY/IMAGESELECT

SCIENCE HISTORY IMAGES/ALAMY/IMAGESELECT & TIBBUT ARCHIVE/ALAMY/IMAGESELECT

62 **Legene visste intet om de kjønnssykdommene de skulle behandle.**

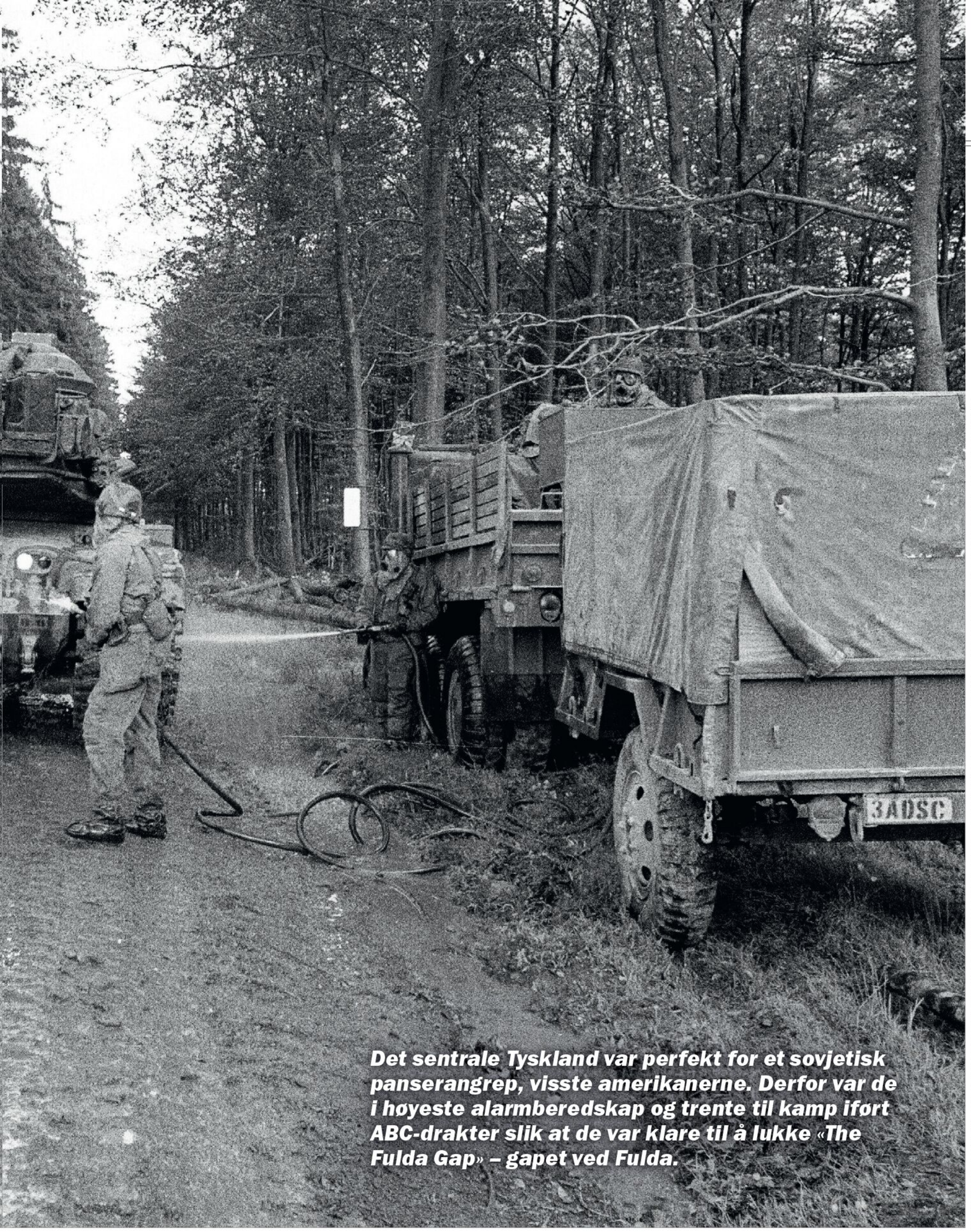

Det sentrale Tyskland var perfekt for et sovjetisk panserangrep, visste amerikanerne. Derfor var de i høyeste alarmberedskap og trente til kamp iført ABC-drakter slik at de var klare til å lukke «The Fulda Gap» – gapet ved Fulda.

FORSIDEFOTOS: H. ARMSTRONG ROBERTS/CLASSICSTOCK/GETTY IMAGES, BRIDGEMAN IMAGES & BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE FRANCE & AKG-IMAGES/RITZAU SCANPIX

BRIDGEMAN IMAGES

20 | **Gutten Konstantin ble bortført av osmanene. Han skrev ned sine opplevelser.**

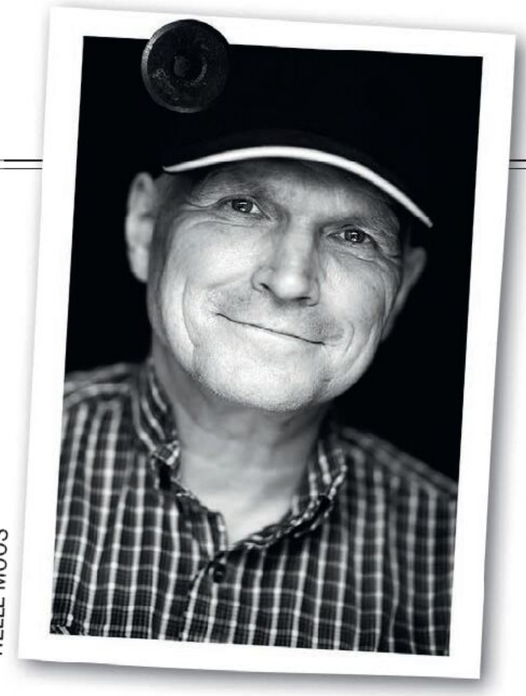

HELLE MOOS

Et komplisert forhold

Selvfølgelig ba ikke tyskerne om å bli okkupert av fremmede makter da Nazi-Tyskland kapitulerte. Men 1. verdenskrig hadde lært de allierte seierherrene at fred ikke alene skapes ved forhandlingsbordet. De ville forme det beseirede landet så det vokste inn i Europa – i stedet for (kanskje) igjen å søke hevn.

De allierte fikk hver sin sone og innledet gjenoppbyggingen. I dette nummeret besøker vi den amerikanske sonen. USA etablerte flere hundre baser, kaserner og andre militære støttepunkter som ikke bare skulle holde tyskerne i sjakk – de skulle stå klar hvis den kalde krigen ble varm.

I mange år var vesttyskernes forhold til USA ganske fortrolig, men som årene gikk, vokste irritasjonen – og året før Berlinmurens fall i 1989 var vesttyskerne nær et åpent opprør. Les videre på side 32.

Jeg må også huske å advare deg om at **HISTORIE feirer jubileum** i neste nummer. Det blir stort – 148 sider stort! Få en forsmak på side 82.

Torsten Weper,
Redaktør

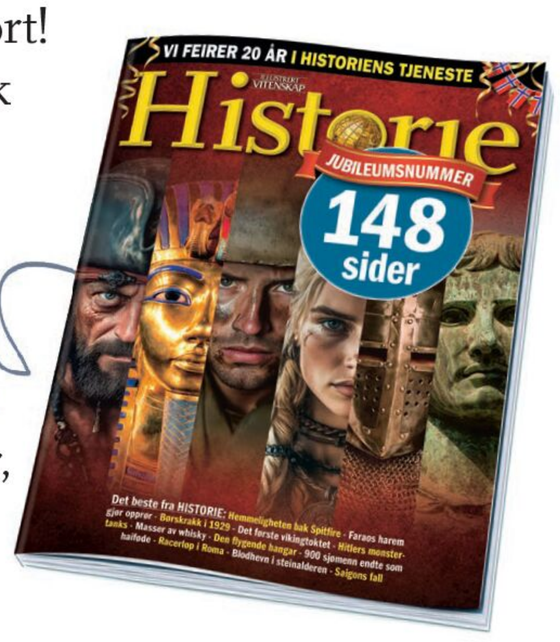

Skriv til oss

Har du kommentarer, kritikk eller spørsmål, kan du skrive til: skrivtiloss@historiebladet.no

Feil statue

Man kan få mye spennende informasjon når man leser HISTORIE, men i nr. 10/2025 har det sneket seg inn en fjollete liten feil. I artikkelen om istidens «Venus»-figurer vil forfatteren sammenligne de gamle figurenes åpenlyse sensualitet med senere tiders mer kyske holdning til kvinnekroppen.

Dette illustreres med den berømte statuen Venus fra Milo, men det illustrasjonen faktisk viser, er visst en moderne suvenir-figur inspirert av Botticellis renessansemaleri av den skumfødte Venus. For øvrig skjuler ikke Venus fra Milo kjønnet sitt med hånden, det er kun nødtørftig dekket av hennes tøy. Som bekjent ble hun funnet uten armer.

Mogens Lyhne

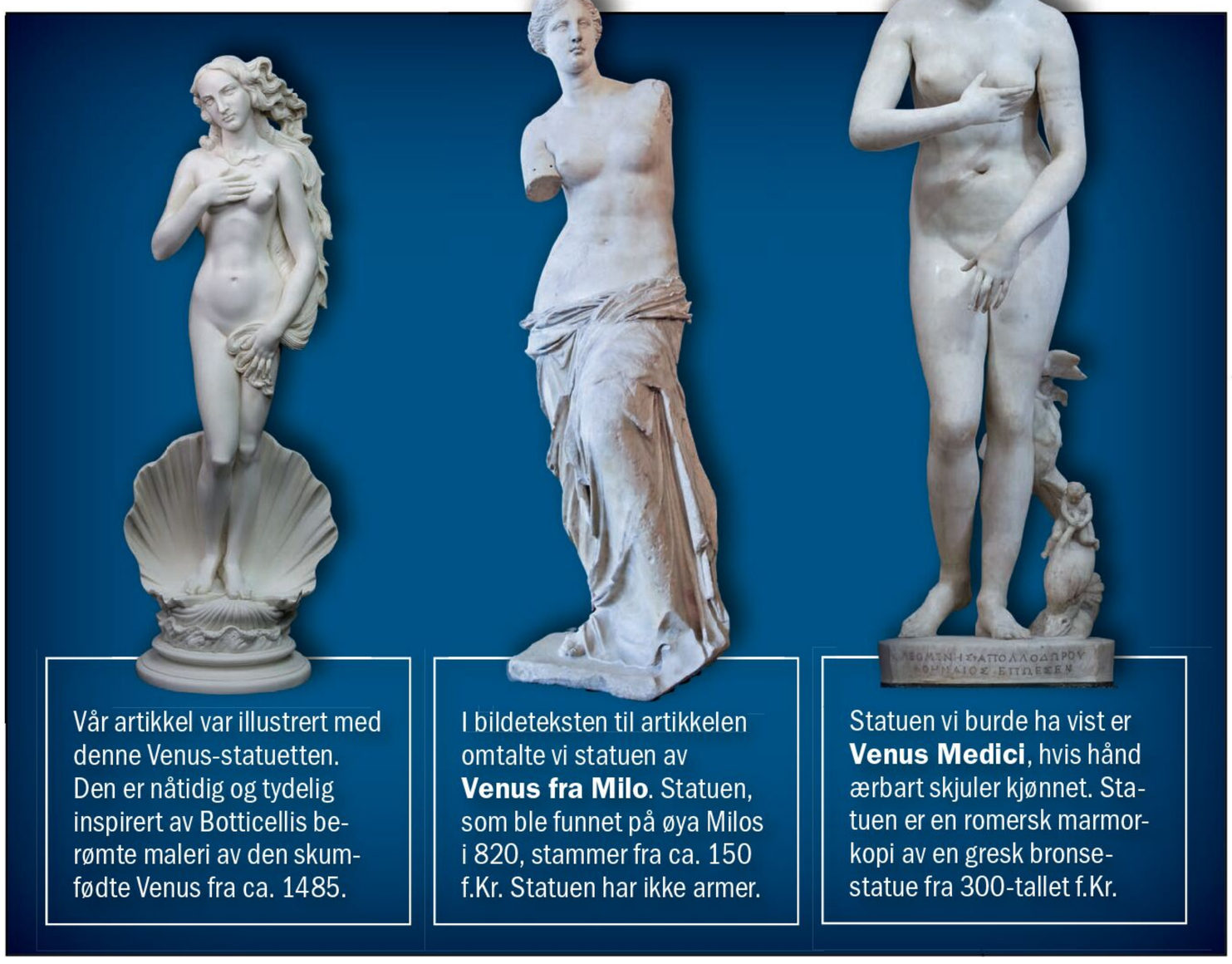

COSMIN SAVA & DIMA MOROZ & THEGREEKMARBLES/SHUTTERSTOCK

Vår artikkel var illustrert med denne Venus-statuetten. Den er nåtidig og tydelig inspirert av Botticellis berømte maleri av den skumfødte Venus fra ca. 1485.

I bildeteksten til artikkelen omtalte vi statuen av **Venus fra Milo**. Statuen, som ble funnet på øya Milos i 820, stammer fra ca. 150 f.Kr. Statuen har ikke armer.

Statuen vi burde ha vist er **Venus Medici**, hvis hånd ærbart skjuler kjønnet. Statuen er en romersk marmorkopi av en gresk bronsestatue fra 300-tallet f.Kr.

Du har dessverre rett: Bildet i artikkelen forestiller ikke Venus fra Milo, men en langt yngre statuett inspirert av Sandro Botticellis berømte maleri Venus' fødsel. Vi beklager forvekslingen.

Statuen Venus fra Milo dateres til ca. 150 f.Kr. og mangler begge armer. Av samme grunn ville nettopp denne Venus-figuren, som du påpeker, ikke være egnet til å illustrere poenget om at hun ærbart dekker sitt kjønn (selv om hun trolig har gjort det i full figur).

Vi iler derfor med å bringe et bilde av en sømmelig Venus-statue, en såkalt Venus Pudica, med alle lemmer i behold. Venus Medici er en romersk kopi fra det 1. århundre f.Kr. – sannsynligvis utført i Athen etter et nå tapt gresk originalverk. Statuen er 153 cm høy og viser Venus naken i den klassiske pudica-posituren, hvor hun forsøker å dekke kjønnet sitt med venstre hånd og brystet med høyre. Hun kan beundres på det berømte Uffizi-museet i Firenze. Red.

Partsinnlegg om Libanons Hizbollah?

I nr. 6/2025 bringer dere en lang propaganda-historie om Hizbollah. Den er ganske ekkel å lese og fremstår som et partsinnlegg om krigen i Libanon. Hizbollah fremstilles som en frigjøringshær og hylles for å hjelpe fattige og bygge skoler, mens Israel fremstilles som en okkupasjonsmakt som bare er ute etter å drepe og ødelegge. Dere bør gå lenger tilbake i historien og se bakgrunnen for Israels tilstedeværelse i Libanon. Torfinn Omland

Vår hensikt var *ikke* å bringe Hizbollah-propaganda men å forklare Hizbollahs fremvekst. Derfor fokuserte vi på kampene i 1982-2000, hvor det lyktes Hizbollah å skubbe israelerne ut av Libanon.

Som vi skrev, fantes ikke Hizbollah før israelerne invaderte Libanon i 1982. Årsaken var at Israel ville fordrive Den palestinske frigjøringsorganisasjonen PLO, som i årevis hadde utnyttet Libanons militære svakhet til å angripe fra Sør-Libanon inn i Israel.

Israels hær ble under invasjonen faktisk hilst som befriere av mange lokale, for libaneserne var lei av å betale med sitt blod for Israels og PLOs kamp. Men så besluttet israelerne at det ikke var nok å trenge PLO tilbake. De ville ha en permanent sikkerhetssone – på libanesisk jord, altså en de facto-okkupasjon. Og den okkupasjonen førte til Hizbollah.

I artikkelen ser vi derfor primært kampen gjennom Hizbollahs øyne. Men de viktigste personene som siteres i artikkelen er faktisk israelere, soldater og politikere, som erkjente at det var Israel selv som hadde vekket sjiaene, og at Israel intet hadde å gjøre i Libanon. Red.

Hizbollahs nå avdøde leder, Hassan Nasrallah, mistet sin sønn i kampen mot de israelske styrkene i Libanon.

OUSSAM AYOUB/AFP/RITZAU SCANPIX

Meyer Eek AS

Gratis verdivurdering av dine mynter og sedler

Meyer Eek er opptatt av du får best mulig pris for
din myntsamling eller enkeltobjekter.

Vi kjøper, auksjonerer eller kan videreformidle dine objekter gjennom vårt
brede kontaktnett. Sammen skreddersyr vi den beste løsningen for
deg enten om du er kjøper eller selger.

Vi er også behjelpelig med å kjøpe eller formidle gull, sølv, kunst og antikviteter.

www.meyereek.no

kontakt@meyereek.no
Besøksadresse Bygdøy Allè 57 Oslo
Mob. +47 419 18 696

ØYEBLIKKET

De holdt munn

10 av Hollywoods filmprodusenter, regissører og manusforfattere er innkalt til høring hos HUAC – en kongresskomité som skal avsløre antiamerikansk virksomhet i USA. Mennene i «Hollywood Ten» nekter å uttale seg. I stedet blir de dømt for forakt for Kongressen, fengslet og svartelistet i Hollywood.

Washington, USA
1947

Heksejakt i Hollywood:
Skann QR-koden og les om den republikanske senatoren Joseph McCarthy, som gransket personer med kommunistiske sympatier.

Her er den eneste kjente avbildningen av en gravid kropp fra vikingtiden – på et smykkeanheng fra 900-tallet.

O. MYRIN, THE SWEDISH HISTORY MUSEUM/SHM & LUC VAN BRAEKEL

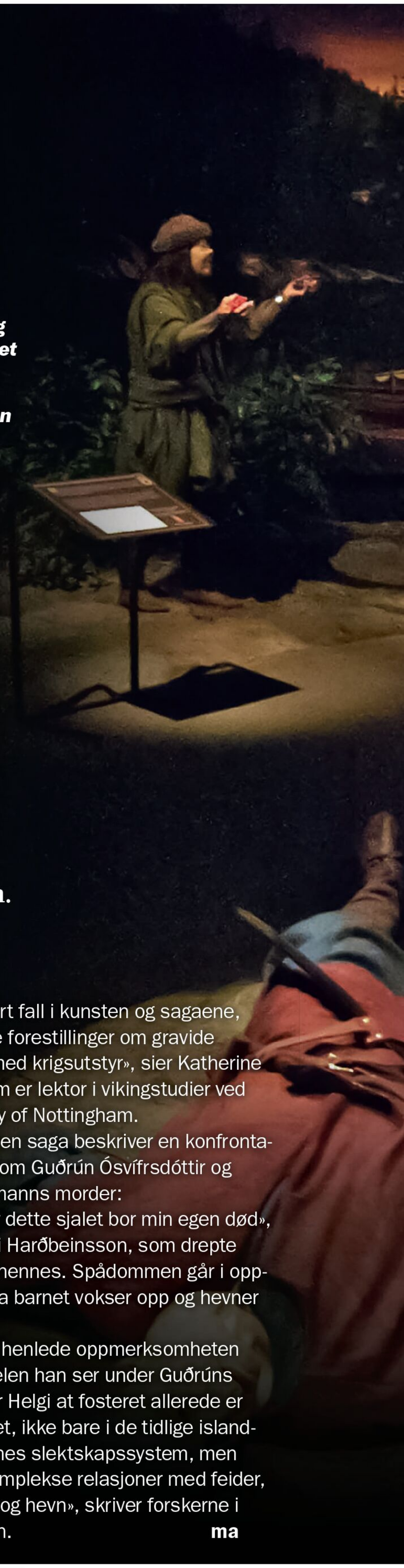

Arkeologi, kunst og litteratur har hjulpet forskerne med å avdekke hvordan vikingene så på den gravides kropp.

Slik så man på gravide kvinner i vikingtiden

Arkeologer har bare funnet én avbildning av en gravid kvinne fra vikingtiden. Men nå har forskerne likevel klart å kaste lys over hvilken rolle denne livsforandrende tilstanden spilte i datidens samfunn.

VIKINGER

På 1920-tallet ble det gravd ut et lite anheng i Aska i Sør-Sverige. Det viste seg å være utrolig sjeldent, og verken før eller siden er det funnet en gjenstand fra vikingtiden med et lignende motiv.

Smykket forestiller en gravid kvinne, og dette er den eneste gangen arkeologer har funnet en slik gjenstand.

Nå har imidlertid fire forskere klart å komme nærmere en forståelse av hvordan vikingene oppfattet den gravides kropp. Blant funnene deres er det flere overraskelser.

Forskerne har sett på kunst, litteratur, lovtekster og arkeologiske funn for å finne ut mer om temaet.

«Spørsmål som om en gravid kropp skal regnes som én eller to, hvordan slektskap defineres eller når et individ blir til, er ikke blottet for politikk. Det behøver vi ikke å se langt inn i samtiden for å skjønne.»

Det forteller Marianne Hem Eriksen, hovedforfatter av den nye studien som er utgitt i Cambridge Archaeological Journal og universitetslektor i arkeologi ved University of Leicester, i en pressemelding.

En av kildegruppene forskerne har benyttet seg av, er de islandske sagaene.

I en saga om vikingen Frøydis – Eirik Raudes datter – fortelles det for eksempel at hun ble omringet under et angrep og ikke hadde noen mulighet til å flykte på grunn av sin graviditet. I stedet valgte hun å ta opp et sverd og vende seg mot sine fiender mens hun blottet det ene brystet.

«Selv om vi er forsiktige med å presentere forenklede fortellinger om gravide krigerkvinner, må vi erkjenne at det, i hvert fall i kunsten og sagaene, sirkulerte forestillinger om gravide kvinner med krigsutstyr», sier Katherine Olley, som er lektor i vikingstudier ved University of Nottingham.

En annen saga beskriver en konfrontasjon mellom Guðrún Ósvífrsdóttir og hennes manns morder:

«Under dette sjalet bor min egen død», sier Helgi Harðbeinsson, som drepte mannen hennes. Spådommen går i oppfyllelse da barnet vokser opp og hevner sin far.

«Ved å henlede oppmerksomheten på trusselen han ser under Guðrúns sjal, viser Helgi at fosteret allerede er innskrevet, ikke bare i de tidlige islandske elitenes slektskapssystem, men også i komplekse relasjoner med feider, allianser og hevn», skriver forskerne i artikkelen.

ma

En voksfigur av Frøydis utstilt på Sagamuseet i Reykjavik.

Spanske arkeologer finner middelalderskip i park

Barcelona var et viktig maritimt handelssentrum i middelalderen, men likevel er det utrolig sjelden man finner skipsvrak. Men så fikk arkeologer muligheten til å grave ut en av byens mest berømte parker.

ARKEOLOGI

I sentrum av Barcelona, rundt den vakre Parc de la Ciutadella, har byen i flere år bygget et stort vitenskapssenter, der 1200 forskere blant annet skal utvikle fremtidens medisin og nanoteknologi. Men før vi kikker fremover, bør vi kaste et blikk bakover.

For det storstilte prosjektet har ført til store utgravninger, der arkeologer har undersøkt hva som befant seg under parken.

Nå har de funnet intet mindre enn et 500 år gammelt skipsvrak fra 1400- eller 1500-tallet. Til tross for Barcelonas lange maritime historie er dette bare det andre arkeologiske funnet av et skip i byen noensinne.

Vraket, som har fått navnet *Ciutadella I* etter stedet der det lå, ble funnet seks meter under bakkenivå. Området var en del av byens kystlinje på 1400-tallet, og *Ciutadella I* må ha forlist og blitt forlatt.

På denne tiden gjennomgikk Barcelonas havnefront en stor transformasjon. På 1400-tallet begynte de naturlige sandbankene rundt byen å forsvinne, og mange stormer og økte kyststrømmer førte til at stranden raskt utvidet seg og dekket de tidligere havneområdene. På denne måten har skipsvraket vært dekket av sand og sedimenter i århundrer.

Den ansvarlige arkeologen, Santiago Palacios, beskriver det som et «ekstraordinært funn», ifølge nyhetsbyrået Catalan News.

Vrakets tilstand er imponerende fordi det har ligget begravd under bakken i århundrer, der det har vært beskyttet mot luft og lys. For å hindre at skipet forfaller raskt etter å ha blitt eksponert for oksygen, er deler av skipet fortsatt dekket av sand mens det utføres detaljert dokumentasjon med 3D-fotogrammetri.

I tillegg til *Ciutadella I* har arkeologene også avdekket spor fra flere historiske perioder, blant annet et tilfluktsrom fra den spanske borgerkrigen, samt rester av et fiskemarked fra 1800-tallet. **Bue**

BARCELONA CITY COUNCIL

Sanden har holdt det imponerende skipsvraket i utrolig god stand.

Desperat overlevelseskamp i Pompeii

Selv om Pompeii har blitt utgravd i århundrer, fortsetter byen å imponere arkeologene. Nå forteller et utgravd hus en ganske dramatisk historie.

ARKEOLOGI

I Pompeii forteller hver eneste stein og gjenstand sin egen historie. Byen er ikke bare verdens viktigste vitnesbyrd om hverdagslivet i Romerriket, men gir også et uhyggelig øyeblikksbilde fra da den flere hundre grader varme vulkanasken dekket alt.

Dette blir i aller høyeste grad understreket av en ny utgravning av et hus hvor arkeologer har rekonstruert en families siste øyeblikk etter vulkanens utbrudd.

Noe av det første arkeologene la merke til, var at en seng var plassert på tvers av inngangen til rommet der familien hadde barrikadert seg.

Det var sannsynligvis et forsøk på å beskytte seg mot regnet av glødende pimpsteinsfragmenter som falt nådeløst under de første fasene av vulkanutbruddet.

I nærheten av noen andre møbler fant arkeologene restene av minst fire personer. Blant annet var det et barn som lå ved en *bulla*, en bronseamulett som romerske gutter bar til de ble voksne.

Huset har et atrium med *impluvium* (et basseng for oppsamling av regnvann), et soverom (*cubiculum*), en spisestue (*triclinium*) med veggmalerier og et overbygd område med åpning i taket.

Denne åpningen skulle vise seg å bli skjebnesvanger, for pimpstein falt ned gjennom taket og tvang beboerne til å søke ly. Likevel tyder utgravningen på at familien overlevde den første fasen av Vesuvs utbrudd, men da den pyroklastiske strømmen av brennende aske traff, kunne ikke huset og den hjemmelagde barrieren redde dem.

«Å grave ut Pompeii er å stå overfor både kunstens skjønnhet og livets sårbarhet,» sier parkdirektør Gabriel Zuchtriegel i en pressemelding.

«Dette huset, med dets dekorasjoner og gjenstander, viser oss mennesker som prøvde å redde seg selv. De lyktes ikke, men deres historie lever videre under asken.»

Bue

PARCO ARCHEOLOGICO DI POMPEI

Her ser man restene av sengen som familien forsøkte å sperre inngangen til rommet med.

Modige steinalderfolk nådde Malta langt tidligere enn forskerne hittil har trodd

Kjøkkenkompost viser at de første malteserne kom til øya 1000 år tidligere

STEINALDER

For omtrent 7600 år siden kom de første menneskene til Malta. Det står det i hvert fall i mange historiebøker om middelhavsøya. Men en rekke forskere har nå funnet beviser som gjør at historien må skrives om. Og deres arbeid kaster også lys over jeger-sankeres ferdigheter til sjøs og mot til å legge ut på åpent hav.

I Latnija-hulen på det nordlige Malta har arkeologer fra bl.a. Max Planck-instituttet for evolusjonær antropologi i Leipzig og universitetet på Malta funnet spor etter mennesker som levde for 8600 år siden. Det viser funn av redskaper, ildsteder og slaktede dyr, skriver de i tidsskriftet Nature.

På vei til fjerne kyster

Jeger-sankerne kom sannsynligvis seilende fra Sicilia, som allerede var bebodd for 16 000 år siden.

«Dyrene vi fant var forskjellige og omfattet sjøsnegler, sjøpinnsvin, fisk, seler, kronhjort, skilpadder og et stort utvalg av fugler. Et slikt kosthold er typisk for andre jeger-sankere som bl.a. bodde langs kysten av Sicilia, men skiller seg sterkt fra maten som bøndene som kom senere levde av», har hovedforfatter Eleanor Scerri uttalt.

Hittil har man trodd at det var umulig for jeger-sankerne å nå små øyer som Malta, langt ute i Middelhavet.

Det nye funnet reiser derfor spørsmål om jeger-sankernes mulige forbindelser til andre steder, nå som det har vist seg at de hadde både mot og evner til å seile så langt over åpent hav.

ma

Forskerne finner USAs første katt

Tok vikingene katten med til Nord-Amerika? Eller var det Kristoffer Columbus? Nå har forskerne endelig et håndfast svar.

Det har lenge vært diskutert nøyaktig når huskatter kom til dagens USA.

ERIC ISSELEE/SHUTTERSTOCK & WIKIMEDIA COMMONS

AMERIKAS HISTORIE

Forskerne har lenge visst at huskatten ikke fantes naturlig i Nord-Amerika. Selv om kontinentet har flere store kattedyr, som jaguarer og pumaer, må katten slik vi kjenner den i dag, ha kommet utenfra.

En løselig teori har vært at katten kom med vikingene rundt år 1000, men nå har arkeologer endelig funnet det tidligste håndfaste beviset på en tamkatt i USA – og den led en grusom skjebne.

Katten ble funnet i et skipsvrak som var en del av et spansk koloniseringsoppdrag ledet av den spanske conquistadoren Tristán de Luna y Arellano, som i 1559 seilte fra Mexico til dagens Florida, der det var en spansk bosetning.

Men plutselig slo en orkan inn over Pensacolabukten i Florida, der de elleve skipene fra ekspedisjonen lå for anker. Flere av skipene sank, og i 2006 fant forskerne et av vrakene, kjent som *Emanuel Point II*.

Ved vraket lå det både menn og dyr som ikke kom seg unna da orkanen traff. Noen av disse knoklene har nå blitt analysert, og forskerne har funnet ut at de er restene av både en voksen og en ung huskatt.

Huskatter er tidligere blitt funnet i andre spanske bosetninger, blant annet i dagens Haiti, der Kristoffer Columbus gikk i land i 1492. Men Columbus kom aldri til det nordamerikanske fastlandet.

«De spanske ekspedisjonene i Florida var derfor virkelig de første mulighetene for huskatter til å nå det som i dag er USA», sier studiens medforfatter, antropolog Martin Welker fra University of Arizona, til Live Science.

Forskerne har også hatt mulighet til å analysere den eldre kattens kost. Ofte ble katter tatt med som skadedyrsbekjempere, og de spiste derfor primært rotter. Forskerne kan se at kattens kost minnet om sjømennenes, hvilket tyder på at katten ble foret. **Bue**

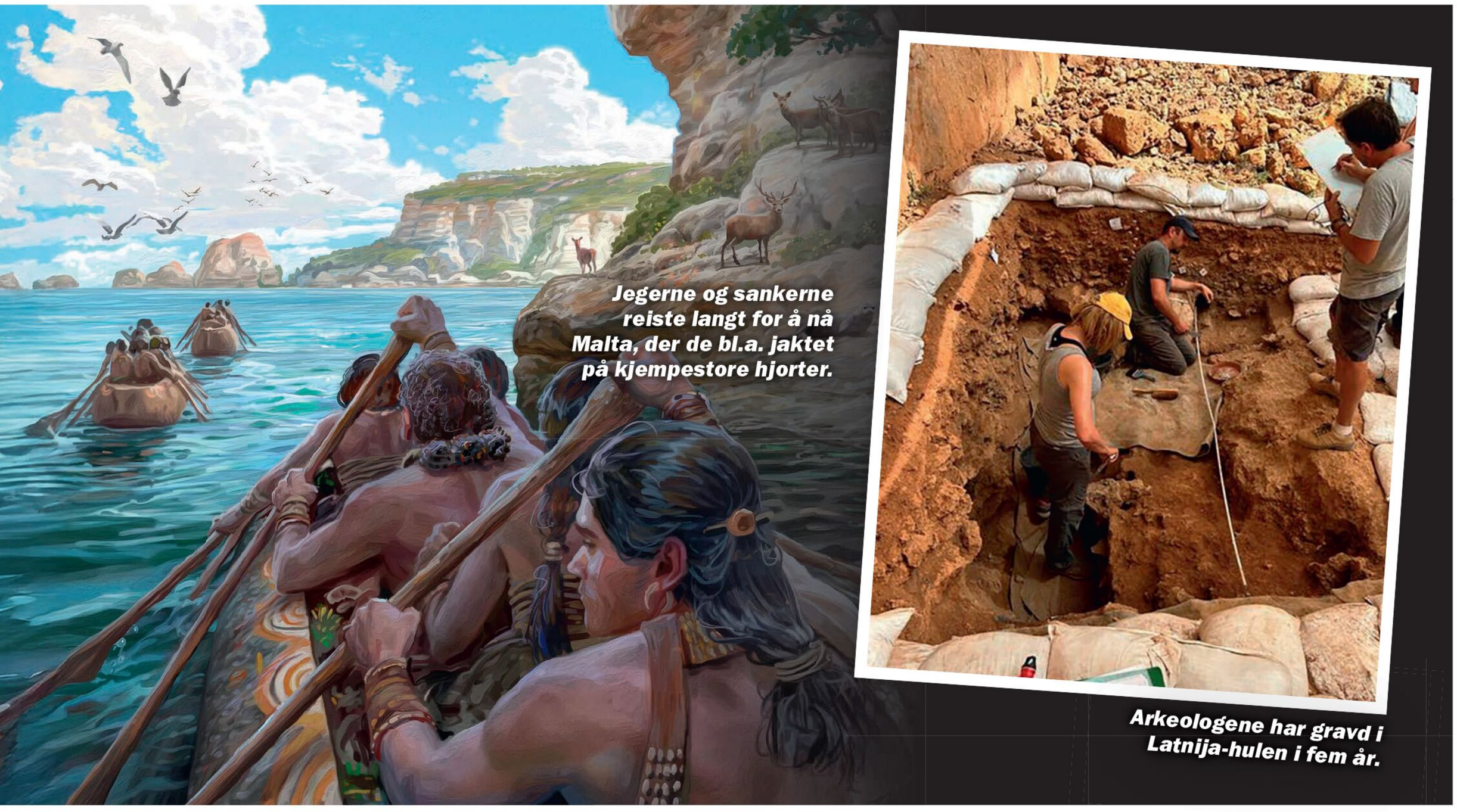

Jegerne og sankerne reiste langt for å nå Malta, der de bl.a. jaktet på kjempestore hjorter.

Arkeologene har gravd i Latnija-hulen i fem år.

DANIEL CLARK/MPI GEA & HUW GROUCUTT

FLERE NYHETER PÅ SIDE 72

Millioner av hester slet i industri-byene

Hestens siste skitne århundre

Med industrialiseringen trodde mange at hestens dager var talte. I stedet opplevde trekkdyret sin travleste tid. Byene ble fylt opp av hester i et antall som aldri før. Men prisen ble høy for både byene – og dyrene.

I løpet av 1800-tallet eksploderte antall hester i storbyene. Bildet fra 1893 viser hestesporvogner en vinterdag i New York.

FINE ART/GETTY IMAGES

AV TROELS USSING & NIELS-PETER GRANZOW BUSCH

Et besynderlig begravelsesfølge beveger seg gjennom Paris. Langs opptogets rute står byens nysgjerrige innbyggere – mange med vemod i ansiktet.

Omnibusen – den hestetrukne bussen som har fraktet millioner av parisere rundt i hovedstaden i 85 år – kjører sin siste tur. Kjøretøyet har vært symbolet på hestens storhetstid i byen, men denne lørdagen i januar 1913 er det slutt. «Merci», står det på siden av den fullpakkede omnibusen. Den og de to hestene som trekker den, er pyntet med roser og fioler.

Bak det utrangerte kjøretøyet kjører fremtiden – en kortesje av automobiler, hvorav den første er delvis dekket av et svart klede for å vise de hardtarbeidende hestene en siste ære. I morgen overtar en motorisert buss ruten. I 1900 – 13 år tidligere – hadde Paris' tre millioner innbyggere delt gatene med nesten 100 000 hester. Nå er antallet halvert, og alle vet at hesten snart forsvinner helt fra hovedstaden, slik den vil gjøre det i utallige andre storbyer rundt om i verden.

I 100 år har det firbente trekkdyret vært en helt avgjørende arbeidskraft i metropolene, for selv om industrialiseringen inntok byene i løpet av 1800-tallet, førte paradoksalt nok den samme industrialiseringen til at antall hester i byene eksploderte.

Men hestekreftene hadde sin pris, for hesten var et levende vesen, og som alle andre skapninger måtte den kvitte seg med sine avfallsprodukter – døgnet rundt og hvor som helst.

FOX PHOTOS/GETTY IMAGES

Millioner av mennesker ble fraktet rundt i de hestetrukne omnibusene. Dette er omnibustrafikken i London i 1910.

Nye tider krevde flere hester

I årtusener hadde hesten hjulpet mennesket med å trekke alt fra kornkvernende steinmøller til lektere på kanalene. Men da britiske ingeniører oppfant dampmaskinen og industrialiseringen for alvor skjøt fart på begynnelsen av 1800-tallet, var det få som trodde at hesten ville spille noen rolle i fremtiden.

Likevel ble de neste 100 årene hestens gullalder, og 1800-tallet endte opp med å bli hestens tidsalder snarere enn dampmaskinens. Bare i London, datidens største by, gikk det på det meste opptil 300 000 hester.

Industrialiseringen førte nemlig til at millioner av mennesker flyttet til de nye fabrikkene i byene. I løpet av 1800-tallet vokste London med over fem millioner innbyggere, Paris med over to millioner og New York med nesten fire millioner.

Tilflyttingen krevde plass, og byene svulmet opp i omfang slik at man ikke lenger kunne komme seg fra bydel til bydel til fots. Det var behov for massevis av transportmidler for å forflytte både mennesker og varer, og den oppgaven gjorde hesten uunnværlig.

Hver eneste reise med de nye dampdrevne togene eller skipene krevde hestetransport for å bringe de reisende frem til bestemmelsesstedet. Selv om briten Richard Trevithick hadde bygget verdens første dampkjøretøy som kunne frakte passasjerer rundt uten skinner allerede i 1802, var de første dampbilene for store, upraktiske og for lite energieffektive til at de kunne gjøre stort mer enn å fascinere.

«Vår avhengighet av hester har økt i takt med vår avhengighet av damp», konkluderte det amerikanske magasinet The Nation så sent som i 1872.

Hesten ble ansett som likeverdig med de nye maskinene, men den hadde den fordelen at den ikke trengte stort annet drivstoff enn halm – en vare som lett kunne fraktes med jernbanene og dermed gjorde hesten billigere i drift enn noensinne.

En amerikansk undersøkelse fra 1860 viste at det kostet 42 prosent mer å bruke en dampmaskin enn en hest. Men den største fordelen

PHOTO JOSSE/GETTY IMAGES

I årtusener var hesten det ultimate statussymbolet. Dette endret seg under den industrielle revolusjon.

Hesten var opprinnelig en luksus

Før industrialiseringen var hesten først og fremst et transportmiddel for de rike. De fattige måtte ta seg frem med oksekjerre eller til fots.

Før 1800-tallet var det å bli transportert rundt i de store byene noe de fattige bare kunne drømme om. Bare de rike kunne sette seg til rette i komfortable vogner uten å få skitnet til skoene når de skulle ut og reise.

Men det var dyrt å eie en vogn og holde hester, og det var derfor utenfor vanlige folks rekkevidde. I stedet måtte byens fattige traske av gårde til fots.

De bedrestilte eide en kjerre som ble trukket av en okse eller to, og det var mye billigere enn en hest. Til gjengjeld var oksene bare halvparten så raske som hestene.

Men fart betydde ikke all verden, for frem til slutten av 1700-tallet var storbyene fremdeles forholdsvis små. New York hadde for eksempel bare 50 000 innbyggere, og de bodde på et begrenset område, mens London – Europas største by – huset om lag en million mennesker på ca. 10 km².

Men i løpet av 1800-tallet eksploderte byene i størrelse, og ettersom hester samtidig ble billigere i drift, ble de det foretrukne transportmiddelet i byene.

var at man slapp å varme opp hesten før start og at den kom frem overalt.

Hesten var den levende maskinen som fikk hverdagen i storbyene til å henge sammen, som den britiske forfatteren W.J. Gordon påpekte i 1893 i boken «The Horse-World of London»:

«Det togene kommer med, må hestevognene kjøre ut, og det hestevognene kommer med, må togene ta med seg».

Når folk i storbyen slo opp øynene om morgenen, var gatene allerede fulle av hestevogner som dundret bortetter brosteinen.

Hestenes sterke bein trakk vogner med maskindeler, kull, post, mat og alle slags andre varer som skulle leveres til private hjem, butikker og fabrikker. Utpå kvelden stilnet lyden av hestenes jernsko i gatene etter hvert som bryggerienes vogner brakte de siste tønnene med øl ut til byens vertshus.

«Det er menneskets nyttigste dyr. Byene kan ikke eksistere uten hesten», skrev The New York Times i 1881.

Omnibusen ble en suksess

Det som i stor grad satte fart i hesteholdet fra slutten av 1820-tallet og utover, var innføringen av offentlige transportmidler som kunne frakte byboere omkring. Spesielt den franske oppfinnelsen *omnibusen* (som ordet «buss» kommer av) ble et populært transportmiddel i alle europeiske hovedsteder straks etter at den ble oppfunnet i 1828.

Den hestetrukne bussen kunne frakte opp-

> **«Byene kan ikke eksistere uten hesten.»**
>
> Avisen The New York Times i 1881.

til 26 passasjerer, og dermed ble reisen mye billigere enn om folk leide en hestevogn, som i likhet med dagens drosjer bare kunne ta med noen få personer.

Allerede i 1832 hadde London 400 hestebusser, mens en by som København med bare 130 000 innbyggere i 1845 hadde 30 omnibuser der sjåførene blåste i hornet for å varsle potensielle passasjerer.

Omnibusene hadde faste ruter og måtte hele tiden stoppe når passasjerer skulle av og på, til stor belastning for de to hestene som trakk lasset. Til sammen veide passasjerer, kusk, konduktør og vogn opptil 2,5 tonn, så en hest holdt bare i noen få år før den var utslitt.

«Selskapets folk drar til utstillinger og ▶

Buss og drosje krevde mange hestekrefter

To former for hestetransport dominerte i industrialismens storbyer. De velstående tok drosje – 1800-tallets svar på taxi. Middelklassen hoppet på omnibusen – datidens rutebuss.

Da den franske obersten Stanislas Baudry trengte gjester til badet sitt utenfor Nantes i 1827, bygde han en hestevogn med plass til 16 personer som kjørte i fast rute mellom hattemaker Omnes' butikk i Nantes og Baudrys bad. Snart fikk vognen navnet «Omnibus», en hentydning til herr Omnes' butikk – og det faktum at 'omnibus' betyr «for alle» på latin.

Omnibusen ble en så stor suksess at Baudry startet et omnibusselskap i Paris i 1828. I det første halvåret ble omnibusen benyttet av over 2,5 millioner parisere. Konseptet ble raskt kopiert i London, der vognmakeren George Shillibeer lanserte den første britiske omnibusen i 1829.

I 1892 hadde London 2210 omnibuser som ble trukket av 22 000 hester. Kjøretøyene tilbakela til sammen over 30 millioner kilometer på et år og fraktet 110 millioner passasjerer. Med sine lave billettpriser tiltrakk omnibusen seg først og fremst passasjerer fra middelklassen og nedover.

Mer velstående londonere foretrakk å ta drosje – enten en *hansom-cab*, som var en lett tohjulet hestevogn, eller den litt større *four-wheeler*. I 1888 hadde London 11 409 drosjer, hvorav 7396 var hansom-cabs og 4013 var four-wheelers.

Omnibusen ble oppfunnet i Frankrike og fikk enorm utbredelse. Her en fransk dobbeltdekker-omnibus fra ca. 1900.

PARIS MUSÉES/MUSÉE CARNAVALET CCO

ROGER-VIOLLET/RITZAU SCANPIX

OMNIBUS

Pris:	3 halfpence (1/8 shilling)
Hastighet:	8 km/t (med mange stopp)
Innført:	1827

IVY CLOSE IMAGES/ALAMY/IMAGESELECT

HANSOM-CAB

Pris:	1 sixpence/mile (1/2 shilling/mile)
Hastighet:	Opp til 25 km/t (uten stopp)
Innført:	1834

Hestene holdt byen i gang

I europeiske og nordamerikanske storbyer var det hesten som trakk lasset. Innbyggerne var helt avhengig av den trofaste sliteren enten det var øl som skulle til vertshusene eller en brann som skulle slukkes.

STADSMUSEET I STOCKHOLM

STOCKHOLM 1909

Den firbente ryddet snøen

Snøen var et nesten like stort problem for hestetrafikken som for den senere biltrafikken, for den fikk hestens hover til å skli og vognhjulene til å låse seg. Derfor måtte veiene ryddes – med hester. På bildet ser vi hestetrukne ploger som rydder gatene i Stockholm i 1909.

BETTMANN/GETTY IMAGES

NEW YORK 1910

Brannhestene fikk spesialopplæring

Brannvesenets hester fikk spesialtrening slik at de lærte å løpe til plassen sin med seletøyet straks alarmen gikk. De skulle også kunne sprinte gjennom byen og kort tid etter stå musestille uten å la seg affisere av skrik og gnistregn.

RAHBEKS ALLE, 1923, KØBENHAVNS MUSEUM CC 1.0

KØBENHAVN 1923

Ølhester trakk åtte tonn

Ølvognene ble trukket av de sterkeste hestene, for en full vogn med 25 tønner veide mellom fem og åtte tonn. Bryggerihestene hadde fri på søndager og trakk bare lette lass på mandager. Til gjengjeld kunne arbeidsdagen vare opptil 16 timer resten av uken.

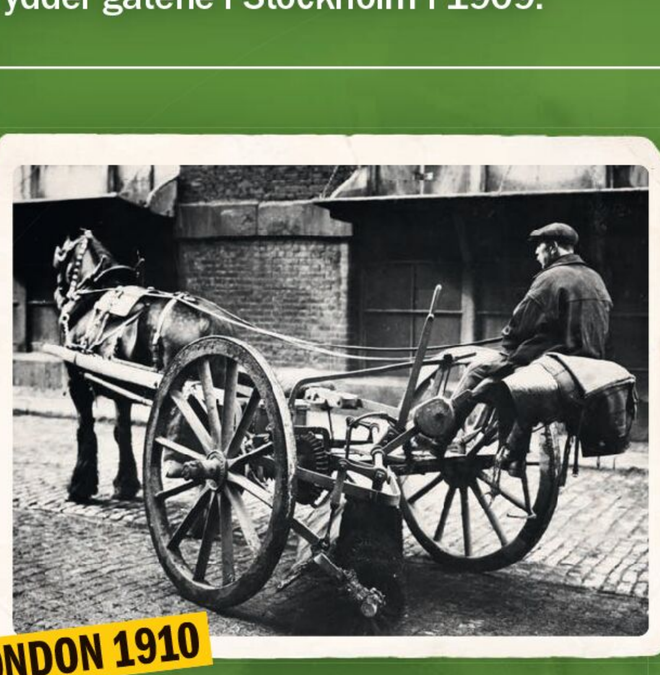

HULTON DEUTSCH/GETTY IMAGES

LONDON 1910

Feiemaskinene var tidlig ute

Før byen våknet, kjørte feiemaskiner utstyrt med børster ut for å rengjøre de skitne gatene. Feievognen ble ofte fulgt av en hestetrukket vogn med store vanntanker og sprinklere som skyllet bort hesteurin og holdt skitten nede.

PARIS MUSÉES/MUSÉE CARNAVALET/CC0

PARIS 1911

Svartemarjene var strengt bevoktet

Fangetransporten til og fra fengslene ble også trukket av hest. Siden mange av fangene var farlige, inneholdt bl.a. de franske svartemarjene to rader med små celler der hver fange var innelåst under reisen. Cellene var adskilt av en gang hvor en fengselsbetjent holdt vakt.

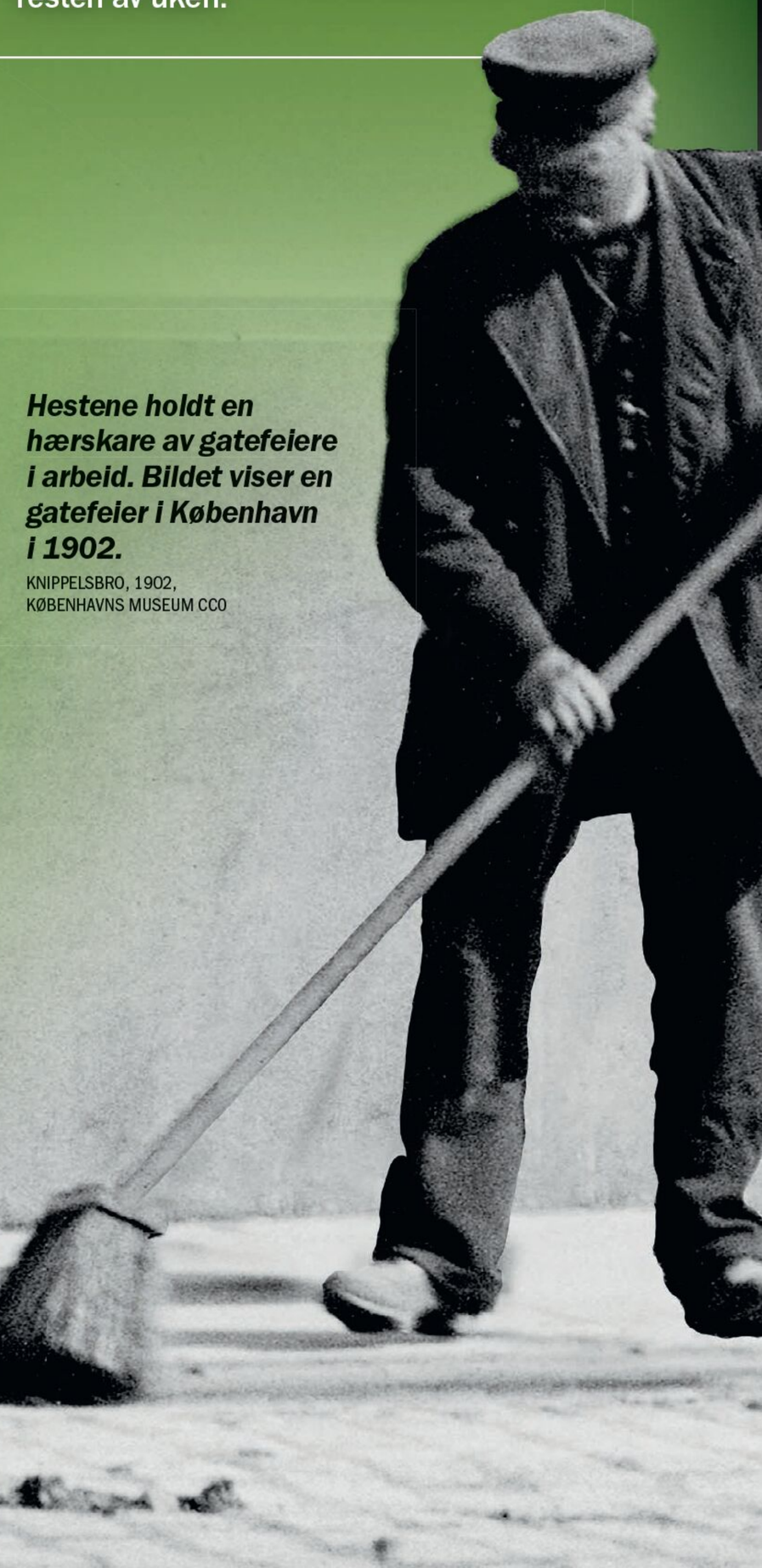

Hestene holdt en hærskare av gatefeiere i arbeid. Bildet viser en gatefeier i København i 1902.

KNIPPELSBRO, 1902, KØBENHAVNS MUSEUM CC0

▶ staller over hele landet. Der velger de ut den spesielle klassen hester som best kan takle de stadige stoppene og oppstartene i Londons omnibustrafikk. Men to av tre hester dør i tjenesten», skrev W.J. Gordon.

Omnibusens suksess nådde også USA, der en journalist på 1840-tallet ble forbløffet over hvor sterkt hestebussene preget gatebildet:

«Det meste av dagen ser man hvert minutt 15 omnibuser passere i hver retning, og de er helt stappfulle av folk».

Ikke alle var fornøyd. Amerikanerne – i likhet med europeerne – klaget jevnlig over den humpete turen. En innbygger i Philadelphia beskrev bussturen som «tung, ristende, langsom og ubehagelig».

Årsaken var veidekket. Det var en fryktelig påkjenning å kjøre på byens brostein, som var nødvendig på de mest trafikkerte veiene. Alternativet med betongheller var ikke stort bedre, for de ble ujevne av belastningen fra den stadig økende trafikken.

«En halv million par hjul og enda flere hestesko sliter veiene til pulver», konstaterte en britisk iakttaker.

I 1850-årene begynte derfor mange byer – til manges store lettelse – å legge ut skinner som hestetrukne trikker kunne kjøre på. Dette gjorde persontransporten mye mer skånsom, og farten ble fordoblet til 10-12 km/t.

Dessverre gjorde ikke skinner livet bedre for trekkdyrene, som W.J. Gordon påpekte:

«Det ble straks satt i gang tiltak for å øke vekten og bæreevnen til kjøretøyet. Resultatet er at den stakkars hesten er 20 prosent dårligere stilt nå enn før skinnene ble oppfunnet.»

Staller ble bygget i etasjer

Det enorme antallet hester i storbyene krevde stallanlegg overalt. Byenes hoteller og kroer kunne ofte klare seg med en liten stall i bakgården der gjestene kunne parkere sine firbente hjelpere, og velstående borgere enten eide eller leide stallplass til dyrene sine.

Men de mange transportselskapene måtte bygge kjempestore staller for å få plass til hundrevis – eller tusenvis – av hester. Bare London General Omnibus Company – verdens største omnibusselskap, som i 1860 transporterte 40 millioner passasjerer i året i London – eide om lag 10 000 hester til sammen.

Derfor ble mange staller bygget i flere etasjer, med ramper som førte fra gateplan opp til andre eller tredje etasje. Dyrene sto i båser som var merket med deres nummer.

Det var ansatt folk til å stelle, fôre og klargjøre hestene. Stallene var alt annet enn populære hos naboene. Foruten at det luktet gjødsel og tiltrakk seg myriader av fluer, var naboene plaget av støyen.

Tonnevis av hestepærer hopet seg opp i byene. Bildet fra 1893 viser en gate i New York der veikanten er blitt en veritabel møddig.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

«Inn- og utkjøringen med alle slags kjøretøyer, hestenes tramping hele natten og stallguttenes konstante roping og arbeid er ikke det en privat familie drømmer om», skrev The New York Times i 1879.

Mens larmen fra stallene bare plaget naboene, var hestestøyen i gatene en plage for alle. I samme øyeblikk som folk gikk ut av døren, ble ørene bombardert av klapringen fra utallige hestesko og lyden av vognhjul på det harde veidekket.

«Brostein av granitt er slitesterk, men støyen fra kjøretøyene som kjører over den er nesten øredøvende», klaget en brite.

Derfor eksperimenterte bl.a. bystyret i London med spesielle stille nabolag der veiene besto av tusenvis av trestolper som ble slått ned for å dempe lyden. Men akkurat som betongveiene ble treveiene fort kjørt i stykker.

De mange hestene i byene førte imidlertid også med seg et mye mer synlig problem: vanvittige mengder gjødsel.

Hestemøkka hopet seg opp

Et tydelig tegn på at hesten hadde inntatt byen, var hestemøkka. Hauger av avføring ble hele tiden sluppet ned i gatene og presset ut av hestehover og kjerrehjul mens fluene kastet seg over den dampende avføringen.

En arbeidshest i 1800-tallets storbyer hadde bruk for store mengder energi i form av halm, havre og drikkevann – og det måtte ut igjen. Alt etter dyrets størrelse la en hest igjen 10-22 kilo hestemøkk hver dag, og i tillegg ca. fire liter urin.

Det betydde at metropoler som Paris og New York ble tilgriset med opptil 3000 tonn stinkende gjødsel hver dag mens London måtte håndtere nærmere 6000 tonn. Gatefeiere i tusenvis – som regel fattigfolk uten andre muligheter – samlet gjødselen i meterhøye hauger langs veiene.

På varme blåsedager tørket skitten og virvlet rundt i luften. Den satte seg på klærne og kom inn i neseborene og halsen på folk, helt til en vognmann kom forbi og fraktet bunkene til gjødseldeponier i utkanten av byen. New York City hadde 14 gjødseldeponier – noen av dem lå ganske nær boligområder, til naboenes store frustrasjon.

Sommeren 1884 klaget en kvinne i det den gang fasjonable Beekman Hill på østsiden av Manhattan til helsemyndighetene i New York over et nesten åtte meter høyt fjell av gjødsel like ved der hun bodde. Møddingen var eid av en gjødselhandler med 100 hester som daglig hentet gjødsel fra byens staller.

«Om 50 år vil hver eneste gate i London være begravd under tre meter med gjødsel.»

Den britiske avisen The Times i 1894.

«Hodepine og kvalme er blitt dagligdags her på Beekman Hill», skrev kvinnen til helsemyndighetene i New York og påpekte at boligprisene i bydelen hadde falt til det halve bare på grunn av lukten.

En gruppe på over 200 kvinner i området skrev under på en felles klage, men verken ▶

SHUTTERSTOCK/JAMES ANDREWS1

Inngangspartiene ble hevet i velstående nabolag i New York og andre steder for å holde hestemøkka på avstand.

Gjødselkaos skapte ny arkitektur

I mange europeiske og amerikanske byer har husene en høy trapp opp til inngangsdøren. De ble bygget for å beskytte mot gjødsel.

Med 100 000 eller flere hester løpende rundt, ble byer som Paris, London og New York bokstavelig talt begravd i hestemøkk. Hver dag ble tusenvis av tonn med gjødsel dumpet i gatene.

Det gjorde ikke saken bedre at hestemøkka i de mest trafikkerte gatene ble samlet i meterhøye hauger i løpet av dagen, for når regnet begynte å falle, ble ekskrementene skylt nedover veiene og kunne sive inn gjennom husenes inngangsdører og kjellervinduer.

Arkitektene begynte å løfte førsteetasjene i de mer fasjonable nabolagene for at de rike skulle slippe å komme i kontakt med gjødselen på dørterskelen. Dermed måtte beboerne ta cirka ti trappetrinn for å nå opp til hoveddøren.

I dag betraktes inngangspartiene som sjarmerende og estetiske elementer i gamle hus – de færreste tenker over at trappene ble laget for å unngå møkka i hestenes storhetstid.

▶ gjødselen eller stanken forsvant.

Men mot slutten av 1800-tallet, da antall hester i byene var på det høyeste, vakte de uhygieniske forholdene stadig større bekymring.

«Om 50 år vil hver eneste gate i London være begravd under tre meter med gjødsel», advarte den britiske avisen The Times i 1894.

Men politikere og eksperter fant ingen løsning. Byene var altfor avhengig av hestene.

Hestens liv var farlig og kort

Selv om innbyggerne klaget over storbyens gjødselfylte trafikkaos, var deres liv langt fra så farlig og utmattende som hestenes. Byens levende maskiner ble spent for flere tonn tunge vogner som måtte trekkes 40-50 kilometer daglig på en steinhard veibane. Hestene arbeidet minst seks dager i uken uansett arbeidsforhold.

Dyrene fikk ingen pause, verken når regnet pisket ned, når stormene raste, når snø og is dekket gatene eller når solen stekte nådeløst på glohete sommerdager. I løpet av kort tid slet arbeidshestene seg ut eller døde.

«Fem år i Londons gater krever like mye av en hest som ti år andre steder», skrev W.J. Gordon.

Hestene ble som regel kjøpt fem år gamle, og alt etter hva de ble brukt til, var beina og leddbåndene utslitt på tre til fem år slik at de ikke kunne arbeide lenger.

Også på 1800-tallet var tid penger, og derfor pisket mange kusker hestene sine for å få opp farten. Det forkortet ikke bare hestens levetid, men utsatte også dyret for stor fare. For stor fart på glatte veier førte til utallige ulykker der spesielle dyrevernsagenter måtte ta affære.

«Hver dag måtte jeg rykke ut for å hjelpe eller avlive et stakkars dyr som hadde sklidd og ikke klarte å komme seg opp igjen. Det samme skjer over hele London, og ingenting, eller så godt som ingenting, blir gjort for å forhindre disse ulykkene», sa lederen for Animal's Institute i London i 1889.

Bare politibetjenter og dyrevernsagenter hadde lov til å avlive en hest som falt om og var døende. Slik ville man unngå forsikringssvindel der eierne avlivet en allerede utslitt hest.

På begynnelsen av 1880-tallet døde 7000-8000 hester i året i New York på grunn av ulykker, sykdom og utmattelse. Kadavrene ble liggende i gatene i dagevis – akkurat som i europeiske storbyer – for det var lettere å skjære opp dyrene når de hadde begynt å råtne.

Stadig flere la merke til hestenes ofte hårreisende levekår – ikke minst i USA, der en hesteinfluensaepidemi i 1872 nærmest lukket ned landet. 90 prosent av landets mer enn 20 millioner hester ble syke.

De fleste dyrene overlevde, men katastrofen fikk bl.a. magasinet The Nation til å forlange endringer i levekårene for hestene, spesielt i storbyene.

> **«Forholdene for hestene rundt oss er en skam for vår sivilisasjon.»**
>
> Magasinet The Nation i 1872.

«Forholdene for hestene rundt oss er en skam for vår sivilisasjon», tordnet skribenten og påpekte at altfor mange hadde glemt at hesten *ikke* var en maskin, men et levende vesen.

Bare fem år senere skrev den britiske forfatteren Anna Sewell «Silkesvarten», som ble en av historiens største bestselgere. Romanen, som beskriver hestenes harde liv i London med dyrets øyne og ble lest av millioner verden over, fikk mange til å tenke over byhestenes trøstesløse liv.

Buss og bil tok over for hesten

Avenyer, bulevarder og gater var fulle av hestevogner da antall hester nådde sitt høydepunkt på slutten av 1800-tallet i Europa og USA.

I 1900 levde to tredjedeler av Storbritannias hester i byene, og bare i London arbeidet opptil 300 000 hester daglig med å betjene hovedstadens cirka seks millioner innbyggere. 98 000 hester travet rundt i gatene i Paris, og om lag 150 000 hester var på farten i New York.

På 100 år hadde industrialiseringen og urbaniseringen ført til at byene druknet i hester og deres gjødsel. På slutten av 1800-tallet var det spesielt avføringen som gjorde folk bekymret.

Bakteriologer som den tyske legen Robert Koch hadde utviklet en teori om at bakterier forårsaket smittsomme sykdommer. Teorien vant snart allmenn aksept, og i USA førte den blant annet til store kampanjer mot fluer som spredere av bakterier.

Det var her hesten ble skyteskive, for alle kunne se med det blotte øye hvor mange millioner fluer hestenes avføring tiltrakk seg. Der-

Hestetransporten skapte en enorm støtteindustri av vognmakere, hovslagere og stallkarer. Bildet er fra Stockholm cirka 1890.

STADSMUSEET I STOCKHOLM

Hesten ble en egen industri

Økonomien i de store industribyene var i stor grad basert på hester. Den firbeinte maskinen skapte millioner av arbeidsplasser, og alt fra vognmakere og smeder til oppfinnsomme selgere hadde gode tider.

Vognbransjen blomstret

I 1890 var det ikke mindre enn 9163 produsenter av hestevogner, kjerrer og vogndeler bare i USA. Til sammen sysselsatte disse selskapene mer enn 90 000 mennesker med ulik kompetanse. Vognmakerne sto for produksjon av jernaksler og fjærer, karosserimakerne bygde understell og karosseri, og sadelmakerne sto for polstringen av setene.

Hesten var storforbruker av sko

Jernet ble holdt glødende hos smeder og hesteskomakere, for en arbeidshest kunne slite ut et sett med hestesko i uken. Bare omnibusselskapet London General Omnibus Company brukte 20 000 pund i året på hestesko – det som cirka 600 hester kostet. Jernskoene ble skiftet ut systematisk for at de ikke skulle gå i stykker på ruten.

Solhatter til hester ble en hit

Kjøpmennene tjente godt på å kle på hesten. Det ble solgt store mengder halebeskyttere, skylapper, varmetepper og sågar stråhatter som skulle holde fluene unna og hindre solstikk. Det var så god butikk at bl.a. det amerikanske hesteutstyrsfirmaet Moseman & Brother åpnet filialer over hele USA, samt i Berlin, Paris, Moskva og Wien.

med ble hesten forbundet med fluer og sykdom, enda det ikke fantes bevis for en slik sammenheng.

Til tross for mangelen på bevis vokste motviljen mot hester i byen – en motvilje som ble forsterket av dyreverneres kampanjer mot bruk av hester til alt annet enn ridning.

I de første tiårene av 1900-tallet kom løsningen i form av eldrevne trikker og stadig billigere motoriserte biler, busser og lastebiler som snart fylte gatene i de store byene. For eksempel steg antall registrerte biler i USA fra 8000 i 1903 til 2,5 millioner i 1915 samtidig med at det ble stadig færre hester.

En av grunnene til dette var at bilene ikke hadde behov for en ny og kostbar infrastruktur. De kunne sømløst bruke de veinettene som allerede var etablert for hestetransport. De motoriserte kjøretøyene kunne til og med ofte overta de samme parkeringsanleggene som hestene hadde brukt.

En amerikansk avisredaktør jublet høylytt over transportrevolusjonen:

«Gatene vil bli renere, trafikkorker mindre sannsynlige og ulykkene færre, for hesten er ikke like lett å styre som et mekanisk kjøretøy.»

I Paris sa innbyggerne farvel til den hestetrukne omnibusen for godt den 11. januar 1913, og byen markerte slutten på hestens århundre. I etterkant av begivenheten skrev den franske forfatteren G. Cernay en kronikk om bilens inntog i magasinet Mercure de France.

Han fortalte at fotgjengerne de siste 15 årene hadde stått og måpt hver gang en bil kjørte forbi. Men tidene ville endre seg, skrev franskmannen profetisk:

«I fremtiden vil nok det motsatte skje: Folk vil stoppe opp for å se når en hest passerer.»

JOE VELLA/ALAMY/IMAGESELECT

Mange byhester ble drevet så hardt at de døde under arbeidet. Kadavrene lå ofte i gatene i dagevis, som her i New York ca. år 1900.

LES MER OM HESTENS SISTE ÅRHUNDRE

● C. McShane & J. Tarr: **The Horse in the City**, Johns Hopkins University Press, 2007 ● S. Forrest: **The Age of the Horse**, Atlantic Books, 2016 ● A. Greene: **Horses at Work**, Harvard University Press, 2008

Serbisk gutt ble kidnappet:

Elitesoldat i sultanens sold

I 1455 ble den kristne gutten Konstantin Mihailovic kidnappet av osmanene. Han ble deretter innrullert i sultanens elitekorps, som i de følgende årene knuste sultanens kristne fiender én etter én.

Da det osmanske rikets hersker erobret Konstantinopel i 1453, lå veien åpen for nye erobringer. I spissen for hæren satte han elitekorpset janitsjarene.

BRIDGEMAN IMAGES

Janitsjarene var slavesoldater som var blitt bortført fra kristne områder mens de var i tenårene. De ble sultanens elitestyrke.

ALBUM/RITZAU SCANPIX

AV TROELS USSING

Etter 40 dagers beleiring har innbyggerne i den serbiske festningsbyen Novo Brdo fått nok. Bymurene slår sprekker etter massivt bombardement fra osmanenes kanoner, og rundt byen står sultan Mehmed 2.s soldater klare til å angripe.

Her på Balkan frykter man den osmanske hæren, og serberne i Novo Brdo overgir seg. Gutten Konstantin Mihailovic og familien hans er blant innbyggerne hvis skjebne nå – i det Herrens år 1455 – ligger i sultanens hender.

Først beordrer sultanen at byportene skal stenges, slik at bare en liten port forblir åpen, bemerket Konstantin.

«Sultanen sto selv foran den lille porten og sorterte guttene til den ene siden og kvinnene til den andre. De mest betydningsfulle av mennene fikk han halshugget», berettet Konstantin.

Mens blodet fra de drepte flyter foran bymuren, blir 700 kvinner ført bort – dømt til å gjøre soldatenes liv søtere.

Konstantin og hans to brødre er blant de over 300 guttene som blir kidnappet og sendt til Anatolia for militær trening. Forut venter et liv som soldat for sultanen. Et liv Konstantin beskrev mange år senere i boken «Tyrkisk krønike», som gir et sjeldent innblikk i den osmanske sultanens beryktede elitekorps – janitsjarene.

Osmanene ekspanderte vidt og bredt

I løpet av 1300- og 1400-tallet hadde det osmanske riket vokst fra å være et mindre fyrstedømme (*beylik*) på nordvestkysten av Anatolia til å bli den mektigste fienden til det kristne Europa. Etter først å ha erobret det meste av det bysantinske rikets besittelser i dagens Tyrkia, invaderte osmanene Balkan og la under seg områder i det nordøstlige Hellas og det sørlige Bulgaria.

I 1453 befestet sultan Mehmed 2. det osmanske rikets status som den nye stormakten ved Middelhavet ved å erobre selve Konstantinopel, som han senere gjorde til rikets hovedstad. Året etter dro den tyrkiske herskeren med hæren sin mot Serbia.

> **«Vi tenkte hele tiden på å drepe tyrkerne og flykte opp i fjellene.»**
>
> Konstantin Mihailovic om sin bortføring.

Osmanene hadde egentlig inngått en våpenhvile med serberne. Men sultanens ambisjon var å underlegge seg store deler av Europa, så han så gjennom fingrene med avtalen – og stormet inn over Balkanlandet. I juni 1455 nådde han frem til gruvebyen Novo Brdo, der den unge Konstantin Mihailovic ble tatt til fange.

De mest fryktede soldatene i den osmanske hæren var *janitsjarene* – sultanens eliteinfanterister. Janitsjarkorpset hadde blitt etablert et halvt århundre før og bestod av tilfangetatte kristne gutter som Konstantin samt tvangsutskrevne kristne bondegutter fra de besatte delene av Balkan og Anatolia.

De unge slavesoldatene kunne formes til lojalitet, og siden det var forbudt å ta muslimer som slaver, ble dette de kristne guttenes skjebne. Sultanen og hans folk valgte ut de sterkeste og mest begavede guttene mellom 10 og 18 år og sendte dem til hovedstaden, hvor de i tillegg til å bli konvertert til islam også ble lært opp som soldater.

«Der blir de utdannet og trent til trefninger i kamp», skriver Konstantin Mihailovic.

Treningen begynte ved soloppgang og varte hele dagen. Disipliner som bryting, spydkast og jakt bidro til å utvikle guttenes styrke, og når de var fysisk klare, lærte de å håndtere et bredt spekter av våpen.

Når janitsjarene var modne – ofte etter år med indoktrinering og trening – ble de profesjonelle soldater som i prinsippet bare adlød sultanen som satt ved makten. På Mehmed 2.s tid talte styrken rundt 6000 janitsjarer.

Konstantin flyktet

Da den kristne Konstantin og hans to brødre ble bortført til hjertet av sultanens rike sommeren 1455, visste de godt hva som ventet dem. Konstantin skal ha blitt født på slutten av 1430-tallet, og som tenåring forsøkte han dumdristig å flykte under reisen til Anatolia.

«Vi tenkte hele tiden på å drepe tyrkerne og flykte opp i fjellene. Selv rømte jeg sammen med 19 andre om natten i en landsby. Men de jaget oss over hele området, og da de fanget oss, bandt de oss, slo og torturerte oss og slepte oss etter hestene», forteller han i boken sin.

Etter dette våget ingen av guttene å rømme, og de ble snart seilt over Bosporosstredet og plassert i en treningsleir.

Konstantin beskriver ikke treningen i memoarene sine, men det ser ut til at han raskt ble innlemmet i janitsjarkorpset. Allerede sommeren 1456 deltok han i den osmanske beleiringen av Beograd – riktignok bare som page – men allerede på slutten av 1450-tallet kunne han ikle seg janitsjarenes røde uniform under felttogene mot Peloponnes.

Hans raske avansement kan ha skyldtes at han allerede hadde erfaring med osmansk krigføring. To år før han ble bortført, hadde han deltatt i den tyrkiske beleiringen av Konstantinopel i 1453 som ledd i en tributtavtale mellom sultanen og den serbiske lederen Đorde Brankovic.

Til tross for sin unge alder hadde han derfor krigserfaring, noe som nå kom ham til gode. Felttogene mot det greske Peloponnes – den gang kjent som Morea – begynte i 1458, da den osmanske hæren og janitsjarene erobret flere byer på halvøya.

«Den gale tyrkiske hunden», som Konstantin ofte kalte Mehmed 2. i sine memoarer, holdt seg ikke tilbake da han sendte troppene sine mot fiendens borger: ▶

Konstantin kom fra Serbia, hvis hersker førte en mektig hær mot osmanene i 1389. Serberne tapte, og Serbias fyrster ble sultanens vasaller.

THE HISTORY COLLECTION/ALAMY/IMAGESELECT

Sultanen ville gjenskape Romerriket

Mehmed 2. ville skape et osmansk rike som strakte seg helt til Roma. Med enorme hærer og stor brutalitet var sultanen nær ved å realisere planen sin da skjebnen spilte ham et uventet puss.

Mehmed 2. var besatt av tanken på å utvide det osmanske riket, som han ble sultan over i 1444 – bare 12 år gammel. Allerede året etter la han og rådgiverne hans planer om å knuse Konstantinopel, kristendommens bolverk mot øst. Da Mehmed inntok byen som sultan i en alder av 21 år, fikk han tilnavnet «Erobreren» – og deretter utropte han seg selv til keiser av Roma.

Mehmed så på seg selv som de romerske keisernes arvtager og ønsket å samle Romerriket – riket som hadde eksistert frem til det ble delt i det østromerske og vestromerske riket i 395.

«Han har et kart over Europa og provinsene og erklærer at han vil rykke frem fra øst til vest, på samme måte som Vestens folk tidligere dro mot Orienten. Det skal, sier han, bare være ett rike, én tro og én hersker i verden», skrev venetianeren Giacomo de Languschi, som møtte den unge Mehmed rundt tiden for erobringen av Konstantinopel i 1453.

I løpet av sin regjeringstid erobret Mehmed store deler av det gamle Romerriket, men da osmanene i juli 1480 landsatte en hær i Otranto i Sør-Italia for å marsjere mot Roma, døde den 49 år gamle Mehmed av sykdom hjemme i moderlandet.

Felttoget måtte oppgis, og Mehmed Erobrerens store drøm om å gjenreise Romerriket i islams navn brast.

I spissen for sultan Mehmeds hær gikk janitsjarene. Deres mest berømte våpen var det korte jatagan-sverdet.

MCCOOL/ALAMY/IMAGESELECT

1 Mehmed knuste Konstantinopel

I **1453** lå Konstantinopel som en bysantinsk enklave i det osmanske riket da Mehmed 2. omsider – etter flere tiår med osmanske forsøk – inntok byen. Erobringen gjorde det osmanske riket til den ubestridte stormakten i det østlige middelhavsområdet.

2 Sultanen tok Sør-Hellas

I **1460** inntok Mehmed 2. Morea (dagens Peloponnes), som lå ved det osmanske rikets sørlige grense på Balkan. Dermed hersket sultanen over det meste av det sørlige Hellas og kontrollerte også Egeerhavet.

3 Blodet fløt i Valakia

Mehmed 2.s hær led store tap under erobringen av Valakia i dagens sørlige Romania, hvor den blodtørstige fyrsten Vlad 3. Dracula kjempet iherdig mot osmanene. Men etter tre års kamper ble Valakia i **1462** en del av Mehmeds rike.

4 Bosnisk konge ble lurt

I **1463** utvidet sultanen sine besittelser med Bosnia, som kom til å utgjøre den vestlige forposten i det osmanske riket. Bosnia falt raskt, fordi Mehmed og hans embetsfolk hadde narret den bosniske kongen til å tro at partene var allierte.

5 Mehmed fikk bukt med tatarene

Etter mer enn 10 års krig mot de ukrainske tatarene lyktes det Mehmed 2. å underlegge seg området i **1475**. Fem år etter landsatte sultanen en hær i Italia. Men så døde Mehmed, og felttoget ble oppgitt.

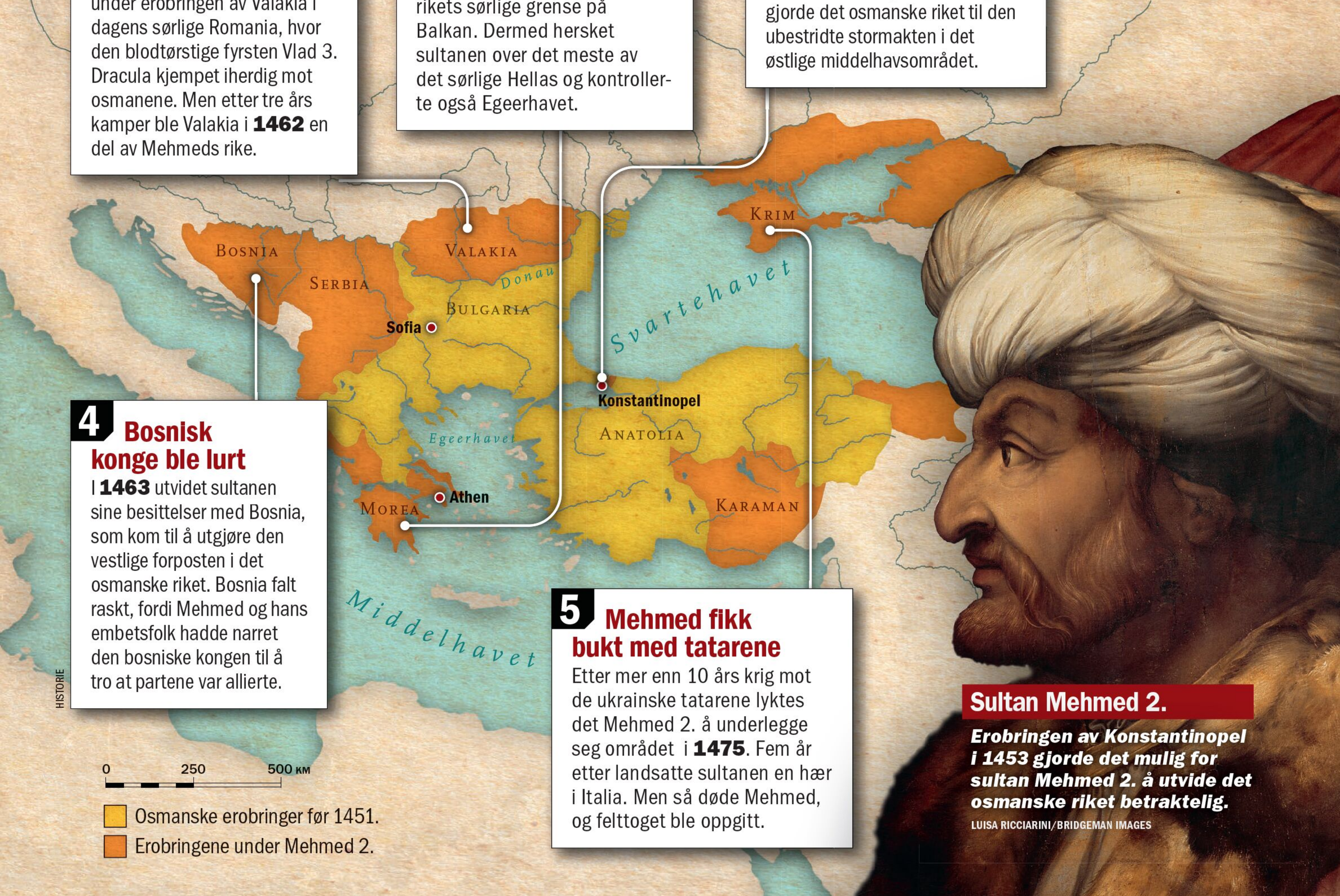

Sultan Mehmed 2.

Erobringen av Konstantinopel i 1453 gjorde det mulig for sultan Mehmed 2. å utvide det osmanske riket betraktelig.

LUISA RICCIARINI/BRIDGEMAN IMAGES

HISTORIE

«Han inntok festningene, myrdet folk, knuste beina deres og utførte forferdelige gjerninger».

Konstantin kjempet mot Dracula

I 1462 fikk Konstantin og janitsjarene ordre om å pakke sakene sine og dra mot Valakia i det sørlige Romania. Her hersket den fryktede prins Vlad 3. – også kjent som «Dracula» – som var beryktet for å spidde sine fiender på påler.

Han fikk derfor tilnavnet Tepes – «Spidderen» – og på slutten av 1800-tallet ga prinsen inspirasjon til Bram Stokers vampyrroman «Dracula».

Dracula hadde pådratt seg Mehmed 2.s vrede fordi prinsen hadde gjort tilnærmelser til sultanens erkerival – den ungarske kong Mattias Corvinus, hvis Svarte armé av leiesoldater var den eneste hæren som virkelig kunne utfordre osmanene.

Nylig hadde Dracula derfor sluttet å betale tributt til sultanen og til og med angrepet de osmanske besittelsene ved Donau.

«Han skar av nesene på alle, både levende og døde, menn og kvinner. Så sendte han nesene til Ungarn og skrøt av at han hadde beseiret og drept like mange tyrkere som det fantes neser,» forteller Konstantin.

I juni 1462 svarte sultanen med å sende sitt eliteinfanteri og 150 000 soldater utstyrt med mortere, feltkanoner og bombarder til Donaus bredder.

Konstantin gikk i fremste rekke da janitsjarene satte inn angrepet i 80 store båter, som de lot drive nedover elven om natten «slik at verken menn eller årer kunne høres».

«Vi nådde den andre siden noen kilometer fra der fienden befant seg, og der gravde vi oss ned etter å ha brakt kanonene i stilling. Så stilte vi opp i slagorden og rykket frem mot fienden», forteller Konstantin.

Dracula åpnet imidlertid ild med kanonene sine mot de fremrykkende janitsjarene, og mange av de rødkledde elitetroppene ble meid ned før de rakk å stikke spyd og sabler inn i fienden.

«De drepte 250 janitsjarer med kanonild. Sultanen selv må ha vært veldig bedrøvet, siden han fulgte slaget uten å kunne gjøre noe med det», mintes Konstantin.

Tapene tok imidlertid ikke motet fra janitsjarene, påpekte den unge serberen:

«Vi gjorde oss klare, og med 120 kanoner begynte vi å skyte tungt mot dem, og på den måten drev vi hele hæren bort fra slagmarken, inntok våre stillinger og befestet dem.»

RADE NAGRAISALOVIĆ/WIKIMEDIA COMMONS & ALBUM/RITZAU SCANPIX

Konstantin fikk festningen Zvecaj i Bosnia i gave av sultanen. Borgens ruiner kan fortsatt ses.

Mehmed var så stolt av janitsjarenes innsats at han ga dem 30 000 gullstykker på deling før jakten på Dracula begynte.

Forfølgelsen av fyrsten kostet imidlertid mange menneskeliv. Selv om soldatene slo ned en ring av påler rundt leiren sin, snek Draculas krigere seg inn om natten og rev opp teltene og drepte mange menn.

Konstantin bevitnet kristendommens mareritt

To år før Konstantin Mihailovic ble bortført, var han vitne til at osmanene stormet det kristne Konstantinopel. Byens fall banet vei for Mehmed 2.s erobring av Balkan.

Da sultan Mehmed 2. innledet beleiringen av det bysantinske rikets hovedstad Konstantinopel i april 1453, var Konstantin Mihailovic blant troppene. Til tross for sin unge alder var Konstantin del av de 1500 mennene som den serbiske despoten Đorde Brankovic hadde stilt til rådighet for den osmanske sultanen som ledd i en våpenstillstand mellom de to.

Serberne kjempet bare motvillig på tyrkernes side, men den purunge Konstantin fikk se hvor dyktige sultanens janitsjarer var. I løpet av den syv uker lange beleiringen beskjøt den osmanske hæren Konstantinopel med store støpejernskanoner – inkludert verdens største 20-tonns *bombarde* – før styrkene ga byen dødsstøtet.

«Så samlet janitsjarene styrkene sine, stormet murene og drepte fienden. Deretter brøt hele sultanens styrke inn i byen, hvor de myrdet folk i gatene, i husene og i kirkene», skriver Konstantin.

Med erobringen av Konstantinopel hadde Mehmed 2. knust kristendommens østlige bastion og åpnet veien for videre osmansk ekspansjon på Balkan – Konstantins hjemland.

Etter en syv uker lang beleiring klarte osmanene å overmanne Konstantinopels festningsverk.

SHUTTERSTOCK/NURLAN MAMMADZADA

Men sultanens hær var langt større enn fiendens, og etter hvert som dagene gikk, tynnet det ut i de valakiske troppene. Til slutt mistet Dracula oppbakkingen fra hæren sin.

«Da valakerne så at det gikk dårlig for dem, forlot de ham. Selv red han til Ungarn, men kong Mattias fikk ham kastet i fengsel for de grusomme tingene han hadde gjort», skriver Konstantin.

Bosnias konge ble lurt

Janitsjarene var imidlertid ikke konstant i kamp. I fredstid bodde de i store kaserner i byene i Anatolia, der de hadde vakttjeneste og holdt seg i form på treningsfeltet.

Men selv fritiden bød på eventyr for Konstantin. Serberens lillebror var vakt i sultanens skattkammer, hvor han ofte kjedet seg til døde. En dag i 1463 sendte han bud etter Konstantin, som måtte gjemme seg bak skattkistene da sultanens to nærmeste rådgivere uventet kom inn i kammeret for å diskutere politikk og ba lillebroren om å gå.

Et par utsendinger fra den bosniske kongen, Stefan 2., var i disse dager på besøk ved sultanens hoff for å be osmanene om våpenstillstand, og den situasjonen ville sultanen og hans nærmeste utnytte.

«Vi gir ham 15 års våpenstillstand, men umiddelbart og uten å nøle rykker vi ut i felten etter ham. Det er den eneste måten vi kan erobre Bosnia på», ble rådgiverne enige om, mens Konstantin lyttet.

Den serbiske janitsjaren, som hadde sine røtter på Balkan, valgte i all hemmelighet å advare de bosniske utsendingene. Men alt han fikk tilbake var hoderisting.

«De brøt ut i latter, og jeg forlot dem», forteller serberen.

Bare noen uker senere feide den tyrkiske hæren gjennom Bosnia, og i den tidligere kongefestningen Bobovac møtte Konstantin igjen de to utsendingene, som skamfullt måtte innrømme at janitsjaren hadde snakket sant.

«Men da var det allerede for seint for de ynkelige stakkarene», konstaterer Konstantin.

Snart var hele Bosnia under Mehmed 2.s røde faner, og sultanen fikk kong Stefan halshugget. Som alltid belønnet den osmanske herskeren elitetroppene sine godt etter erobringen. Sultanen – som ikke visste om Konstantins hemmelige forræderi – var spesielt sjenerøs mot sin serbiske janitsjar:

«Han overlot meg et slott kalt Zvecaj. Han ga meg 50 janitsjarer til å okkupere festningen og seks måneders lønn til hver av janitsjarene. I tillegg fikk jeg 30 andre tyrkere som skulle hjelpe meg.»

Den storslåtte gesten tyder på at Konstantin i 1463 hadde steget i gradene i janitsjarkorpset, selv om han ikke utdypet sin militære karriere i memoarene sine.

Bare åtte år etter tilfangetakelsen hadde han vendt tilbake til hjemlandet som øverstkommanderende for okkupasjonshæren. Hans tid som øverstkommanderende ble imidlertid kortvarig.

Konstantin ble kristen igjen

Mehmed 2. hadde bare hatt kontroll over Bosnia i noen måneder da Ungarns kong Corvinus bestemte seg for at han ikke kunne se på at nabolandene ble erobret. For å motvirke den tyrkiske trusselen i Europa sendte han soldater inn i Bosnia, der ungarerne angrep festning etter festning – deriblant Konstantins Zvecaj.

«De bombarderte borgen med kanonene sine så lenge at muren ble ødelagt, selv om vi arbeidet dag og natt uten stans for å reparere skadene», skriver Konstantin.

Til slutt måtte forsvarerne gi opp og overgi seg. Men i stedet for å henrette de overlevende janitsjarene tilbød Corvinus dem å bli en del av kongeriket hans.

Da Konstantin avslørte sin identitet og etniske tilhørighet for ungarerne, fikk han sannsynligvis lov til å slå seg ned blant serberne i de sørlige provinsene av Ungarn.

Om Konstantin skrev ned erindringene sine for å rettferdiggjøre at han kjempet mot sitt eget folk i årevis, er ukjent. Men han avsluttet sin personlige beretning i takknemlighet over å ha vendt hjem.

«Jeg takket Herren Gud for at jeg på denne måten kom tilbake blant kristne med ære», skrev serberen, som døde rundt år 1500 – sannsynligvis av alderdom.

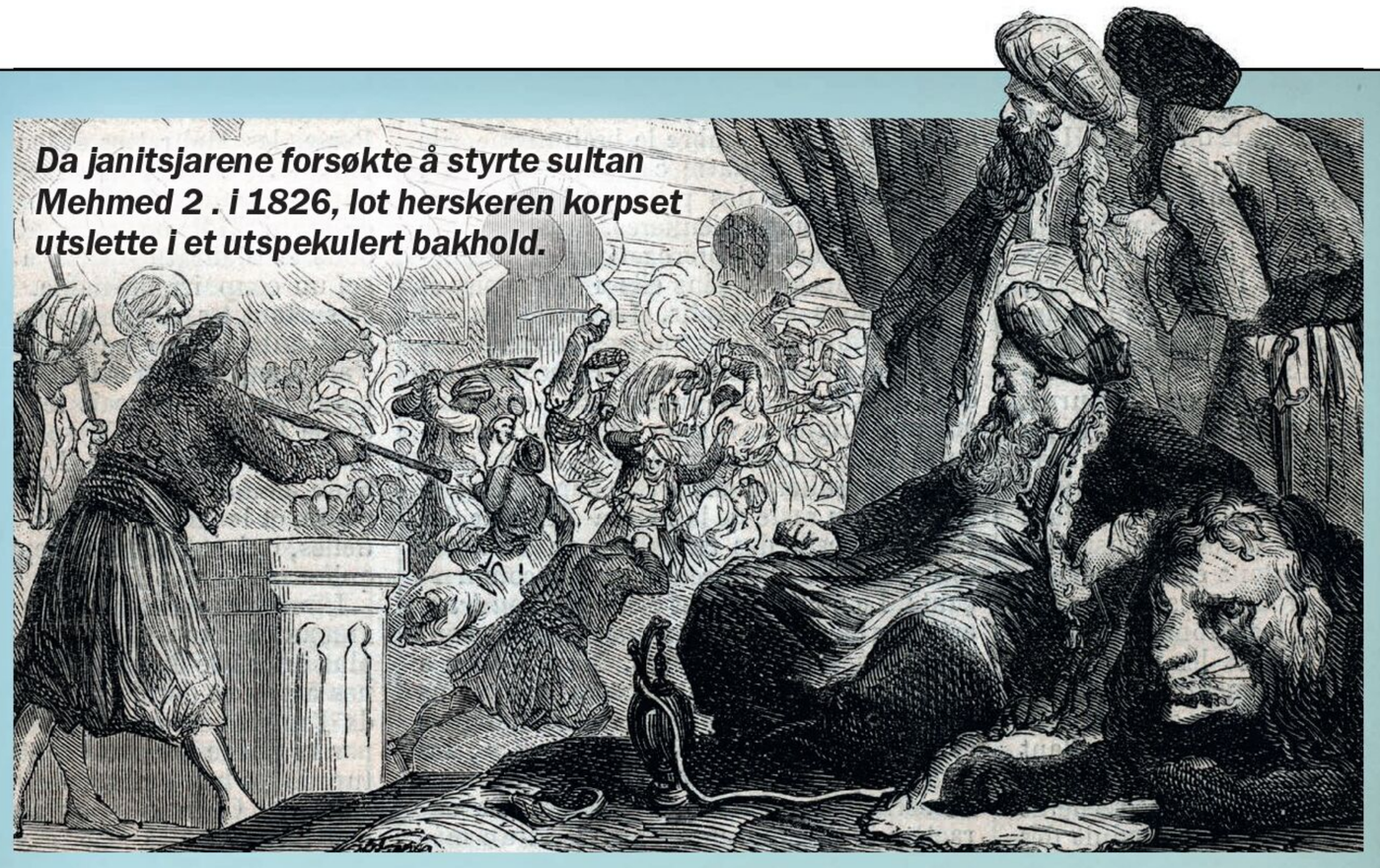

BRIDGEMAN ART LIBRARY/RITZAU SCANPIX

Da janitsjarene forsøkte å styrte sultan Mehmed 2 . i 1826, lot herskeren korpset utslette i et utspekulert bakhold.

Janitsjarene ble sultanens største skrekk

Janitsjarkorpset utviklet seg til en ekstremt mektig gruppe i det osmanske riket. Til slutt fikk imidlertid sultanen nok av elitesoldatenes utpressing.

Selv om janitsjarene var dyktige i kamp, var de osmanske sultanene ikke ubetinget fornøyd med elitestyrken. Sultanene hadde opprinnelig opprettet spesialkorpset med det formål å ha en blindt lojal styrke. Janitsjarene viste imidlertid gang på gang at de utnyttet sin spesielle posisjon til fulle.

I 1451 ble Mehmed 2. utpresset av en gruppe janitsjarer som ifølge den samtidige krønikeskriveren Tursun Beg «sto bevæpnet på begge sider av ham og forlangte en bonus», noe sultanen ikke våget å avslå. Etterfølgende sultaner ble utsatt for lignende utpressing, og korpset krevde ofte lønnsforhøyelser som betingelse for å støtte innsettelsen av en ny sultan.

Fra 1600-tallet, da janitsjarkorpset talte opptil 20 000 mann, tilranet soldatene seg også politisk makt – og tyranniserte både sultanen og sivilbefolkningen. På begynnelsen av 1800-tallet ble korpset nærmest Istanbuls mafia, og tjente formuer på å kreve beskyttelsespenger fra for eksempel kjøpmenn.

I 1826 hadde sultan Mahmud 2. fått nok. Han beseiret janitsjarene og oppløste korpset for godt.

LES MER OM JANITSJARENE

● Konstantin Mihailovic: **Memoirs of a Janissary, Markus Wiener Publishers,** 2010 ● David Nicolle: **The janissaries, Osprey Publishing**, 1995

Gino Bartali likte ikke Mussolinis fascistiske styre, og under 2. verdenskrig brukte han sin stjerne-status til å hjelpe Italias jøder.

THE HISTORY COLLECTION/ALAMY/IMAGESELECT & CULTURE CLUB/GETTY IMAGES

Motstandsmann på to hjul

Under andre verdenskrig hjalp sykkelstjernen Gino Bartali en motstandsgruppe i Nord-Italia. Hans innsats reddet hundrevis av jøder, og etter krigen var det Bartali som forente et dypt splittet Italia.

AV ANDREAS EBBESEN JENSEN & ANDREAS ABILDGAARD

I juli 1944 får sykkelstjernen Gino Bartali en ubehagelig ordre: Han skal møte opp ved hovedkvarteret til *Banda Carità* – Firenzes beryktede fascistmilits. Ingen kan si nei til et møte i *Villa Triste* – Sorgens Hus – hvor skrikene fra fangene i de underjordiske torturkamrene sjelden forstummer. Siden høsten 1943 har Bartali hjulpet til med å levere falske identitetspapirer til Nord-Italias forfulgte jøder – og hjemme i kjelleren skjuler han sågar en jødisk familie. Innkallingen får Bartali til å frykte at noen har sladret om hans arbeid for den italienske motstandsbevegelsen. Blir hans aktiviteter avslørt, kan det koste ham livet.

I et avhørsrom fylt med middelalderske torturredskaper møter Bartali militslederen Mario Carità. Han beskylder sykkelstjernen for å smugle våpen til katolske motstandsmenn. Bartali nekter for alt og sier at han bare har sendt kaffe, mel og sukker til flyktningene. Carità tror ikke på denne forklaringen og kaster Bartali i en celle.

Etter tre dager blir han avhørt på nytt. Sykkelstjernen holder fast på sin historie, og denne gangen dukker en av Caritàs underordnede frem fra skyggene: «Hvis Bartali sier kaffe, mel og sukker, så var det kaffe, mel og sukker. Han lyver ikke».

Bartali gjenkjenner mannen som Olesindo Salmi – hans overordnede fra tiden i det militære. I likhet med mange andre italienere er offiser Salmi fan av den berømte syklisten som har vunnet både Tour de France og Giro d'Italia. Salmis ord gjør inntrykk på Carità, som lar Bartali gå. Denne avgjørelsen skal vise seg å bli avgjørende for Italias fremtid.

Sykling er Bartalis lidenskap

Gino Bartali ble født den 18. juli 1914 i landsbyen Ponte a Ema, noen kilometer sørøst for Firenze. Allerede som barn elsket Bartali å tråkke rundt på sykkelen. «Jeg følte meg som et av disse føllene som galopperte uanstrengt av gårde med manken flagrende i vinden», sa han etter krigen.

Sammen med fotball var sykling Italias mest populære sport på 1920-tallet, og fascistlederen Benito Mussolini – som kom til makten i 1922 – var rask til å bruke sykkelryttere i propagandaen sin.

Il Duce så på sport som et verktøy for å forme den fascistiske idealborgeren – sterk, utholdende og lojal: «Jeg vil ikke ha en nasjon av mandolinspillere. Jeg vil ha en nasjon av kjempere».

Gino Bartali var sønn av sosialistiske foreldre og en troende katolikk, og han hadde ikke annet enn forakt til overs for Mussolinis fascistiske ideologi. Han elsket imidlertid sykkelsporten, og på 17-årsdagen sin deltok han i sitt aller første ritt – og vant. Det store gjennombruddet kom fem år senere, da Bartali vant Giro d'Italia, Italias største sykkelritt, den 7. juni 1936. Seieren ble kortvarig; bare en uke senere ble Bartalis bror, Giulio, påkjørt av en bil under et sykkelritt i Firenze. Gino, som selv deltok i rittet, holdt sin brors hånd mens han forblødde på asfalten. Sorgen førte til at Bartali fordypet seg i sin katolske tro. Han vurderte å gi opp syklingen, men kjæresten fikk ham tilbake i sadelen: «Din brors død bør ikke være det siste minnet du har fra sykkelsporten. Du må fortsette å sykle – for hans skyld.»

Nazister okkuperer Nord-Italia

I 1938 ble Gino Bartali den andre italieneren i historien som vant Tour de France. Særlig prestasjonene hans på fjell-etappene vakte oppsikt. «Det var som om han hadde blitt skutt av gårde med en katapult», skrev en avis om Bartalis kjøring i stigningene.

Seieren sementerte Gino Bartalis status som Italias største sykkelrytter, og fremtiden så lys ut for den 24 år gamle idrettsmannen. I mellomtiden senket mørket seg over Italia – og ikke minst over de rundt 57 000 jødene som bodde i landet. Høsten 1938 vedtok Mussolinis regime flere antisemittiske lover som forbød jøder å ha jobber i staten, banker og skoler. Skilt med påskriften «Ingen jøder eller hunder tillatt» prydet flere butikker, særlig i Nord-Italia.

Knapt to år senere, den 10. juni 1940, gikk Italia inn i andre verdenskrig, og i oktober samme år ble Gino Bartali innrullert i en bataljon i Firenze. Hans overordnede ga ham ofte permisjon slik at han kunne delta i sykkel- ▶

Rivalen endte i britisk fangenskap

Gino Bartalis største rival var hans fem år yngre landsmann Fausto Coppi. I 1943 havnet Coppi i en britisk fangeleir i Tunisia. Etter halvannet år ble han løslatt og sendt hjem til Italia. Her innledet han sitt comeback.

I 1940 syklet Fausto Coppi som hjelperytter på Gino Bartalis lag under Giro d'Italia. Mot alle forventninger endte Coppi opp med å vinne rittet, mens Bartali måtte bryte på grunn av en styrt. Seieren ble startskuddet på rivaliseringen mellom de to rytterne.

I likhet med Bartali fikk Coppi imidlertid karrieren sin avbrutt av krigen. Coppi ble sendt til Nord-Afrika for å kjempe mot britene, der han ble tatt til fange i mai 1943.

Coppi satt i britisk fangenskap i halvannet år og fungerte som frisør for de britiske soldatene – blant dem var syklisten Len Levesley, som kjente igjen den berømte italieneren fra et sykkelmagasin. Da Coppi ble sendt tilbake til Italia i november 1944, var han avmagret og fysisk nedbrutt. Han kjempet seg imidlertid tilbake til toppen av sykkelsporten, og i 1949 – året etter rivalen Bartalis andre seier i rittet – vant Coppi Tour de France.

De to sykkellegendene fortsatte sin rivalisering helt til Gino Bartali la opp som 40-åring etter en styrt i 1954.

Fausto Coppi var alliert krigsfange, men gjenopptok karrieren etter krigen. Han fikk aldri satt sykkelen sin i garasjen – han døde tragisk nok av malaria 2. januar 1960, 40 år gammel.

ULLSTEIN BILD DTL./GETTY IMAGES & SHIZHAO/LIEUTENANT WHICKER, NO 2 ARMY FILM & PHOTOGRAPHIC UNIT/WIKIMEDIA COMMONS

Hardtslående sports-stjerner trakk i trøya

Flere store idrettsstjerner spilte en aktiv rolle under andre verdenskrig. Særlig én sportsgren var godt representert blant de stridende parters væpnede styrker.

KEYSTONE/GETTY IMAGES

JOE LOUIS

Bokser styrket moralen

Bokselegenden vervet seg til den amerikanske hæren i 1942. Han dro aldri i krigen, men deltok i over 90 oppvisningskamper for å styrke moralen blant troppene og samle inn penger til den amerikanske krigsinnsatsen.

MAX SCHMELING

Mester ble fallskjerm-soldat

Luftwaffe vervet den tidligere tungvektsverdensmesteren i 1939. Han ble fallskjermsoldat og deltok i 1941 i erobringen av Kreta, hvor han ble såret. Etter krigen var han med på å utbre Coca-Cola i Vest-Tyskland.

GETTY IMAGES

BETTMANN/GETTY IMAGES

JOE DIMAGGIO

God stemning på Hawaii

Baseballstjernen vervet seg til det amerikanske flyvåpenet under andre verdenskrig og var blant annet stasjonert på Hawaii. Hans primære rolle var å underholde soldatene, og han brukte mye av tjenestetiden på å spille oppvisningskamper i baseball.

JEAN BOROTRA

Tennisspiller endte som helt

Den franske Wimbledon-vinneren og motstandsmannen ble i november 1942 arrestert av Gestapo. Han unnslapp i krigens siste dager og reddet flere prominente franskmenn fra å bli drept av SS-styrker.

ULLSTEIN BILD DTL. /GETTY IMAGES

LIBRARY OF CONGRESS

JACK DEMPSEY

Bokser vervet seg til flåten

Under krigen vervet den tidligere verdensmesteren i tungvektsboksing seg til den amerikanske flåten. Her fungerte Dempsey som instruktør og rekrutteringsoffiser. Under invasjonen av Okinawa hadde han ansvaret for å overvåke soldatenes fysiske tilstand.

løpene som fortsatt ble arrangert. Premiepengene så han imidlertid ikke noe til – de gikk direkte til den italienske krigsinnsatsen.

I juli 1943 gikk amerikanske soldater i land på Sicilia og begynte å jobbe seg oppover støvlelandet. Samme måned ble Mussolini avsatt og fengslet. I september ble Il Duce imidlertid befridd av tyske fallskjermsoldater og innsatt som leder av Salò-republikken, en nazistisk marionettstat i Nord-Italia. Sør-Italia kom på allierte hender, og landet ble delt i to. Hitler sendte rundt en halv million soldater til Nord-Italia slik at de sammen med de italienske fascistene kunne holde tilbake fienden. Den tyske innsatsen skulle bli skjebnesvanger for landets jøder. Nazistene intensiverte forfølgelsen og begynte å drive sammen italienske jøder og sende dem til KZ-leirene.

En øl redder jøder på flukt

I byen Assisi, 175 kilometer sørøst for Firenze, arbeidet undergrunnsbevegelsen døgnet rundt for å redde jøder ut av nazistenes klør. Høsten 1943 dannet erkebiskopen i Firenze et hemmelig nettverk av prester, munker og nonner som skjulte jøder og produserte falske identitetspapirer.

Uten identitetspapirer kunne en italiener verken få jobb eller rasjoneringskort til mat. Falske papirer kunne redde liv men var også livsfarlige: Hvis en person ble tatt for å forfalske eller distribuere falske papirer, risikerte vedkommende dødsstraff. Passbilder og informasjon om jødiske familier ble fraktet fra Firenze til Assisi, der en forfalsker ved navn Luigi Brizi produserte nesten perfekte identitetspapirer som skjulte jødisk opphav. Fra Assisi ble dokumentene fraktet tilbake til Firenze og distribuert.

Bindeleddet mellom de to byene var frivillige kurerer som smuglet papirene forbi de tyske kontrollpostene. Erkebiskopen kontaktet Gino Bartali, som sa seg villig til å hjelpe – han så det som sin moralske og kristne plikt å komme jøder i nød til unnsetning. Gino Bartali var den perfekte kurér for det katolske undergrunnsnettverket.

Han kjente Toscana som sin egen bukselomme og kunne komme seg mellom Firenze og Assisi raskere enn noen annen italiener på to hjul. Og selv om det kjente ansiktet hans innimellom tiltrakk seg uønsket oppmerksomhet, klarte han ofte å snu berømmelsen til sin fordel. På en av sine første turer som kurer stoppet Gino Bartali i landsbyen Terontola, omtrent 100 kilometer sør for Firenze. Her skulle et tog med jødiske flyktninger passere – de forsøkte å nå det frigjorte Sør-Italia. Bartali planla å hjelpe jødene med å flykte. Kort tid før toget ankom, gikk han til en kafé i nærheten av stasjonen og bestilte en øl.

«Noen medaljer er laget for å henge på sjelen, ikke på jakken».

Bartali snakket sjelden om sin innsats under krigen.

Ryktet om sykkelstjernens besøk spredte seg som ild i tørt gress, og snart var stedet stappfullt av fans som ville ha autografen hans. Blant dem var soldatene som skulle inspisere togene som kom gjennom landsbyen. Takket være opptrinnet på kafeen kunne jødene fortsette uhindret sørover.

Venn fikk bo i kjelleren

Når han reiste med hemmelige dokumenter, var rørene i sykkelrammen et perfekt gjemmested. Og hvis han reiste etter mørkets frembrudd, da det var portforbud i det okkuperte Nord-Italia, smurte han sykkelen inn med gjørme for å gå i ett med mørket.

Det hendte at Bartali ble stoppet. Da fortalte han de forbløffede vaktene at han var ute og trente – og hvis de virket skeptiske, la han til anekdoter fra sin strålende karriere. Etter det fikk han alltid lov til å fortsette.

Sykkelstjernen fortalte ingen om sine hemmelige oppdrag – ikke engang kona Adriana, som var hjemme med deres første barn. I tillegg til å fungere som kurer, huset Gino Bartali også sin jødiske barndomsvenn, Giorgio Goldenberg, og hans kone og barn i kjelleren i huset sitt.

«Det er ingen tvil om at han ikke bare reddet våre liv, men også hundrevis av andre menneskers liv», sa Goldenberg til den statseide italienske TV-kanalen Rai 1 i 2011. «Han risikerte sitt eget og familiens liv for å gjøre dette. I mine øyne var han en krigshelt.»

Sykkelstjernen samler Italia

Bortsett fra forhøret i *Villa Triste* i juli 1944 kom Gino Bartali seg helskinnet gjennom krigen, og 29. april året etter overga tyskerne og de italienske fascistene seg til de allierte.

WIKIPEDIA.ORG

Mario Carità (i midten) grunnla en fascistisk milits i Firenze høsten 1943 – tidligere under krigen hadde han deltatt i erobringen av Albania og Hellas.

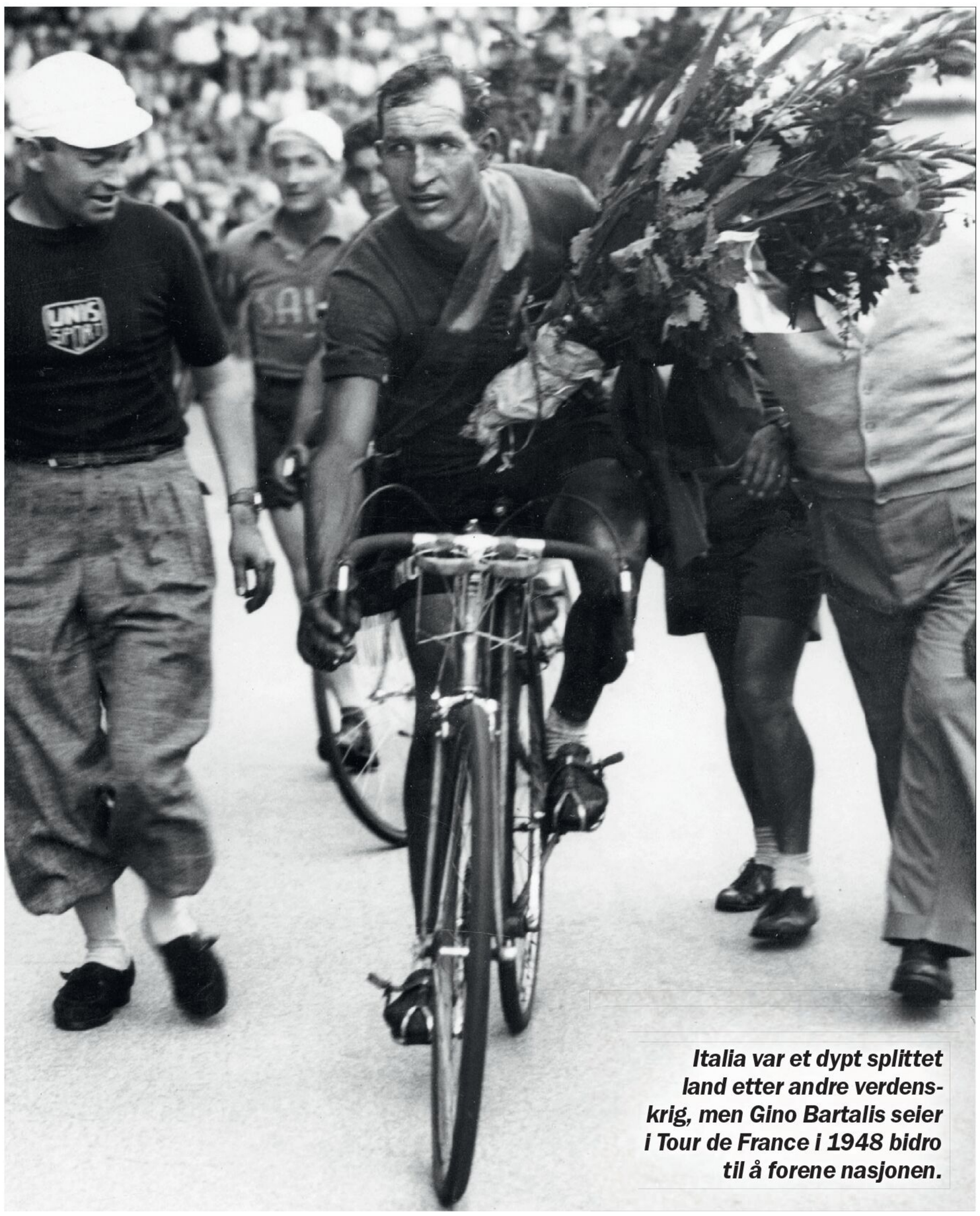

INTERFOTO/ ALAMY/ IMAGESELECT

Italia var et dypt splittet land etter andre verdenskrig, men Gino Bartalis seier i Tour de France i 1948 bidro til å forene nasjonen.

Under den tyske okkupasjonen hadde rundt 7000 jøder mistet livet. Men takket være erkebiskopen av Firenze og folk som Gino Bartali ble over 600 jøder fra Firenze, Assisi og omegn reddet.

I etterkrigstidens Italia bidro Gino Bartali til å samle den splittede nasjonen. Da han på spektakulært vis vant Tour de France i 1948 – et tiår etter sin første sykkelseier – var Italia på randen av borgerkrig. Et attentatforsøk mot den kommunistiske opposisjonslederen Palmiro Togliatti hadde utløst opptøyer over hele landet som krevde hundrevis av menneskeliv.

Bartalis triumf i Touren klarte imidlertid å samle nasjonen, og flere aviser skrev til og med at seieren hadde reddet Italia fra kollaps. Gino Bartali mente imidlertid at dette var en overdrivelse.

«Jeg vet ikke om jeg reddet Italia, men jeg ga landet smilet tilbake», sa han i et intervju etter krigen.

Tour de France-seieren i 1948 ble en av Gino Bartalis siste store triumfer på sykkelsetet, og seks år senere trakk han seg tilbake fra sykkelsporten. Gino Bartali snakket sjelden om sine heroiske bragder. Som den syklende motstandsmannen uttrykte det:

«Noen medaljer er laget for å henge på sjelen, ikke på jakken». Han døde 85 år gammel av et hjerteinfarkt 5. mai 2000.

LES MER OM GINO BARTALIS BEDRIFTER

- Aili McConnon & Andres McConnon: **Road to Valor: A True Story of World War II Italy, the Nazis, and the Cyclist Who Inspired a Nation**, Crown, 2013

I 330 f.Kr. reiste Pyteas lenger nord enn noe menneske fra middelhavsområdet noen gang hadde gjort.

CHRIS HELLIER/GETTY IMAGES

Greske Pyteas var oldtidens Columbus

Rundt år 330 f.Kr. la geografen Pyteas ut på en eventyrlig reise som førte ham lenger nord enn noen fra middelhavsområdet hadde vært før. Da han kom tilbake, kunne han fortelle om ukjente landområder og fenomener som den evige polarnatten.

AV KASPER MALLING BECK

Innbyggerne i antikkens Hellas kjente bare det nordlige Europa fra uklare sagn og eventyrlige myter. Det het seg at området var dekket av is og lå i evig mørke. Det kostbare ravet fra nord ble angivelig vasket ut av fremmede oseaner. Og hvis sagnene hadde rett, var Norden befolket av griffer, enøyde kykloper og andre sagnvesener.

Romerne, grekerne og kartagerne som befolket Middelhavets bredder, oppfattet havet sitt som verdens ubestridte sentrum. Verden bak Gibraltarstredet var like fremmed som den var barbarisk og faretruende.

Likevel la en mann rundt år 330 f.Kr. ut på en reise gjennom det ukjente Nord-Europa for å komme til bunns i de skremmende mytene. I dag regnes han som den første som beskrev områder som De britiske øyer og Skandinavia – og fenomener som drivis og midnattssolen.

Kjøpmenn søkte tinngruver

Den modige mannen het Pyteas og bodde i den greske kolonien Massalia – dagens Marseille. Stort annet vet ikke historikerne om ham. Da Pyteas vendte hjem fra sin eventyrlige reise, skrev han ned inntrykkene sine i boken «Om havet», som for lengst har gått tapt. Reisen er imidlertid omtalt i bruddstykker av flere andre forfattere fra antikken – trolig etter å ha lest Pyteas' bok.

Verden bak Gibraltarstredet var like fremmed som den var barbarisk og faretruende.

Av samme grunn vet ikke historikerne hvorfor Pyteas dro mot nord.

Forskerne kan konkludere med at han var svært opptatt av geografi og fremmede folkeslag, men trolig var reisen også et spørsmål om økonomi, nærmere bestemt tinn.

Metallet var en viktig ingrediens i antikkens produksjon av bronse til våpen, statuer og smykker, men fantes bare i små mengder ved Middelhavet. En teori er at Pyteas ble sendt nordover av rike kjøpmenn for å finne nye tinngruver.

Det verdifulle metallet fant Pyteas i rikt monn på første stopp på reisen – de britiske øyene. Han ga stedet navnet «Pretannike», og beskrev hvordan tatoverte lokale hentet tinnet ut fra gruver, smeltet det for å skille ut slagg og urenheter, og transporterte det til øya Ictis, der det ble brukt til å handle andre

varer med. Hvor Ictis ligger er i dag usikkert, men Isle of Wight utenfor sørkysten av England er forslag som går igjen.

Pyteas ville finne Thule

Derfra fortsatte Pyteas opp langs kysten av de britiske øyene til han nådde Orknøyene nord for Skottland. Hadde tinnet vært det eneste målet for reisen, ville det ha vært nærliggende at Pyteas vendte det stormfulle Atlanterhavet ryggen og seilte tilbake til det velkjente Middelhavet.

Men ifølge den britiske arkeologen Barry Cunliffe hadde reisen nå åpnet Pyteas' øyne for flere myter som skulle underkastes vitenskapens syn.

«Han hadde reist over 18 breddegrader og kommet lenger mot nord enn noen annen fra Middelhavet. Her fortalte mennene ham historier om den store øya Thule, langt mot nord i det åpne havet, der solen sov og havet frøs», skriver Barry Cunliffe i sin bok om Pyteas fra 2001.

«Havlunge» var drivis

Stedsnavnet Thule har vekket gjenklang gjennom historien som verdens nordligste avkrok. Det kan generasjoner av geografer i første omgang takke Pyteas for, for han er den første som skriver om Thule. Men hva og hvor Thule er, vet ikke historikerne i dag.

Ifølge overleveringene fra «Om havet» fikk Pyteas etter seks dagers seilas fra Skottland øye på en snodig blanding av jord, vann og luft som – med den greske geografen Strabons ord – «lignet en havlunge som jorden, havet og alle ting er utspent i (...) og som ikke kunne forseres verken til fots eller med skip».

Historikerne er enige om at «havlungen» må ha vært drivis. Pyteas-fragmentene inneholder også beskrivelser av midnattssol, og i dag heller flertallet av forskere til at Pyteas seilte nord for polarsirkelen – enten «Thule» var Island, Norge eller noe helt annet.

Rav-myten ble bekreftet

Fra Thule gikk turen sørover igjen, og her ventet det nok en overraskelse for Pyteas. Nå kunne han – som de greske mytene fortalte – bare bøye seg ned og samle kostbart rav der havet skylte det opp på stranden.

Akkurat som at tinnøya Ictis ikke kan plasseres med geografisk sikkerhet, er det heller ikke kjent hvor Pyteas fant rav. Noen forskere mener at han kom så langt inn i Østersjøen at det var i Nord-Tyskland han samlet rav. De fleste historikere heller imidlertid til at Pyteas samlet rav langs vestkysten av Jylland.

Selv om ikke alle destinasjonene Pyteas besøkte kan kartlegges nøyaktig, foretok grekeren underveis vitenskapelige målinger – blant annet beregnet han breddegrader ved å måle solens høyde på himmelen.

Ifølge moderne forskere ble beregningene utført med stor dyktighet, tatt i betraktning hvor primitivt utstyret var.

Etter hjemkomsten utvidet Pyteas antikkens verdensbilde med nye landområder, og målingene hans ble blant annet brukt av datidens lærde i Alexandria til å beregne jordens omkrets.

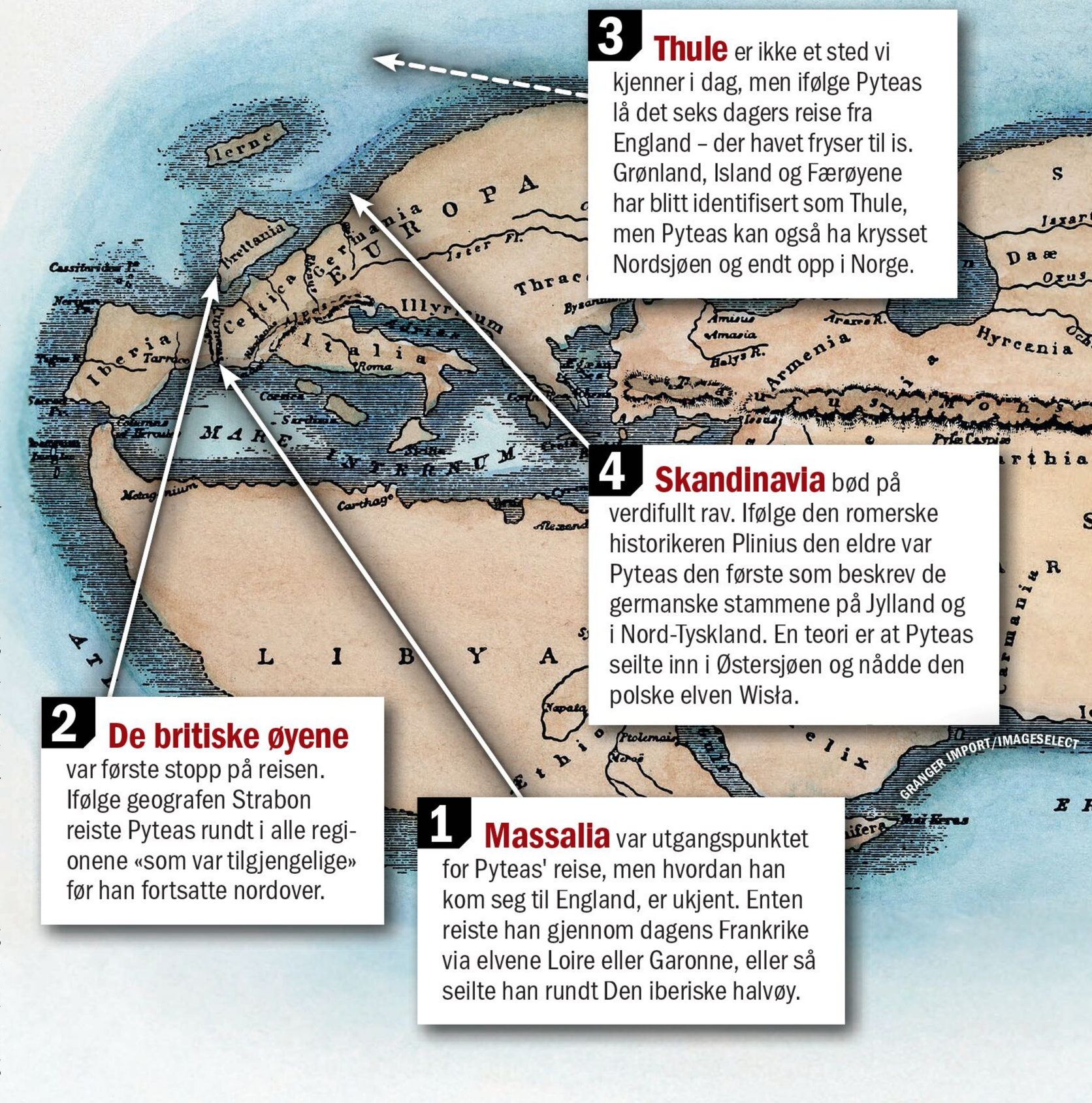

3 Thule er ikke et sted vi kjenner i dag, men ifølge Pyteas lå det seks dagers reise fra England – der havet fryser til is. Grønland, Island og Færøyene har blitt identifisert som Thule, men Pyteas kan også ha krysset Nordsjøen og endt opp i Norge.

4 Skandinavia bød på verdifullt rav. Ifølge den romerske historikeren Plinius den eldre var Pyteas den første som beskrev de germanske stammene på Jylland og i Nord-Tyskland. En teori er at Pyteas seilte inn i Østersjøen og nådde den polske elven Wisła.

2 De britiske øyene var første stopp på reisen. Ifølge geografen Strabon reiste Pyteas rundt i alle regionene «som var tilgjengelige» før han fortsatte nordover.

1 Massalia var utgangspunktet for Pyteas' reise, men hvordan han kom seg til England, er ukjent. Enten reiste han gjennom dagens Frankrike via elvene Loire eller Garonne, eller så seilte han rundt Den iberiske halvøy.

Strabon hånet Pyteas' bragder

Historikernes kjennskap til Pyteas stammer særlig fra den greske geografen og filosofen Strabon. Han omtalte Pyteas' bok Om havet i sitt eget verk Geografika fra cirka 20 f.Kr. Selv om han bidro til å gjøre Pyteas kjent, var ikke Strabon imponert over Pyteas' bedrifter. Blant annet avfeide han landsmannens omtale av Thule med ordene: «Som jeg allerede har sagt, løy han om de fleste av disse (områdene vi kjenner, *red.*), så det er tydelig at han er en enda verre løgner når det gjelder mer ukjente steder».

Ifølge historiker og Pyteas-ekspert Søren Skriver Tillisch var Strabon fiendtlig stemt overfor Pyteas fordi han var opplært i stoisk filosofi.

«Ifølge den lå den nordligst beboelige delen av kloden rundt 54 grader nord, mens ekvator var det sørligste. Det stemte jo ikke så godt med at Pyteas kom hjem og fortalte om livet ved 66 grader nord. Omveltningen har vært mer enn Strabon har kunnet tåle», forklarer Skriver.

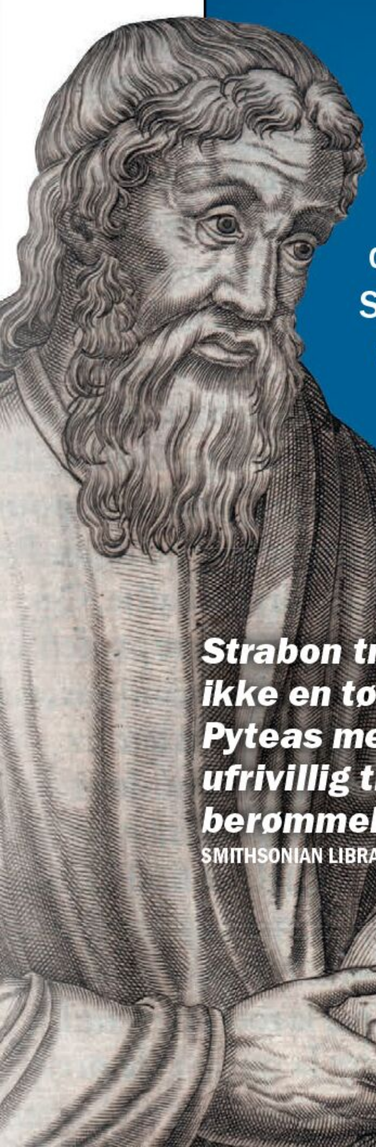

Strabon trodde ikke en tøddel på Pyteas men bidro ufrivillig til hans berømmelse.
SMITHSONIAN LIBRARIES

LES MER OM PYTEAS

- Barry Cunliffe: **The Extraordinary Voyage of Pytheas the Greek**, Allen Lane, 2001
- Friedrich Kähler: **Forschungen zu Pytheas' Nordlandsreisen**, Legare Street Press, 2023

DEN AMERIKANSKE OKKUPASJONEN

Andre verdenskrig er knapt over før en ny, kald krig begynner. Tyskland blir delt mellom Sovjetunionen og de tre vestlige allierte. I vest må tyskerne akseptere at USA bestemmer, men den amerikanske tilstedeværelsen hever også levestandarden. Vesttyskerne lærer å leve på vennskapelig fot med amerikanerne, men i 1988 får en ulykke forholdet til å krakelere.

Amerikanske soldater på perm var de perfekte kavalerer – de hadde penger, sigaretter og selvtillit.

BETTMANN/GETTY IMAGES

TYSKLAND DELT I FIRE

Ved 2. verdenskrigs avslutning sto hundretusener av allierte på tysk jord. Mange av dem ble der i tiår, åpnet baser og preget det delte landet under den kalde krigen.*

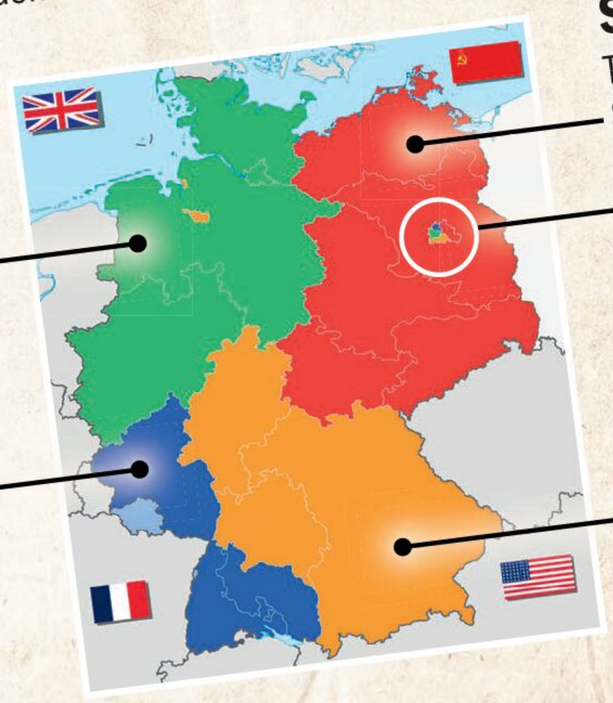

Britisk sone
Tilstedeværelse: 1945-2020
Soldater: 58 000
Hærens militæranlegg: 129

Fransk sone
Tilstedeværelse: 1945-1999
Soldater: 65 000
Militære anlegg: 75

*Tallene er beheftet med en viss usikkerhet, for styrketallet og antall baser skiftet hyppig.

Sovjetisk sone
Tilstedeværelse: 1945-1994
Soldater: 350 000-600 000
Militære anlegg: 777

Alle fikk en bit av Berlin:
Hovedstaden lå midt i den sovjetiske sonen, så byen ble delt mellom de fire allierte.

Amerikansk sone
Tilstedeværelse: 1945-
Soldater: 250 000
Militære anlegg: 800

WIKINIGHT2/GFDL/WIKIMEDIA COMMONS

KE

Under krigen hadde ikke amerikanske soldater lov til å «fraternisere» med tyskerne. Forbudet ble siden myket opp, og fra desember 1946 kunne soldatene sågar gifte seg med sine tyske kjærester.

AKG-IMAGES/RITZAU SCANPIX

TEMA

Fulda: Europas farligste punkt Side 34

Bonn: Den rette mannen for jobben Side 38

Ramstein: Flyshow ender i tragedie Side 42

FULDA

Grensen ved Fulda var konstant bevoktet under den kalde krigen.

CHRISTOF KRACKHARDT/MAURITIUS IMAGES GMBH/ ALAMY/IMAGESELECT & BRIAN HARRIS/ALAMY/IMAGESELECT

Europas farligste punkt

Frykten for en tredje verdenskrig var konstant under den kalde krigen. Men USA visste nøyaktig hvor Den røde armé ville gå til angrep på Vest-Europa. Derfor gjorde amerikanerne alt de kunne for å tette «Fulda-gapet».

AV ELSE CHRISTENSEN & ANDREAS ABILDGAARD

Alarmen går en tidlig morgen i mai. Selv om klokken bare er 04.00, er soldatene fra det amerikanske 11. kavaleriregimentet straks på beina. Lysvåkne hopper de inn i stridsvognene, de pansrede personellkjøretøyene og jeepene.

Lukten av diesel henger i den kjølige morgenluften mens kjøretøyene ruller ut på landeveien mellom tåkete jorder og åser i morgengryet. Idet de nærmer seg grensen til Øst-Tyskland (DDR), retter soldatene kikkertene sine mot grensestolpene og piggtrådgjerdet i horisonten. Hva er det som skjer? Kan dette være starten på tredje verdenskrig?

Nei, alt ender fredelig. Den tidlige morgenvekkingen i mai 1978 viser seg å være en øvelse. Men angsten og spenningen soldatene føler, er ekte.

Ved Fulda, 100 kilometer nordøst for Frankfurt am Main – nær grensen til Øst-Tyskland – stirrer amerikanske og sovjetiske styrker hverandre inn i øynene.

Akkurat her skjærer en lavlandskorridor gjennom grensen mellom de to tyske statene. Hvis tredje verdenskrig bryter ut, vil den begynne her, spår vestlige strateger.

Soldatene som er stasjonert ved Fulda, er fullt klar over at de tjenestegjør på Vest-Europas farligste militærpost, der hver eneste øvelse i praksis er en generalprøve på dommedag.

Fransk keiser passerte Fulda

Landskapet ved Fulda er relativt flatt og uten store naturlige hindringer – området har til og med blitt beskrevet som en korridor som fører inn mellom regionens åsrygger.

Napoleon Bonaparte hadde utnyttet korridorens potensial da han etter nederlaget ved Leipzig i oktober 1813 trakk hæren sin vestover tilbake mot Frankrike.

Etter dannelsen av det tyske keiserriket i 1871 forsvant de mange småstatene med sine innbyrdes konflikter. I denne perioden lå Fuldakorridoren midt i Tyskland og spilte derfor ingen militærstrategisk rolle.

Korridoren fikk betydning igjen under andre verdenskrig, da general George S. Pattons 3. armé brukte den i april 1945 under sin fremrykning østover. En måned etter kapitulerte tyskerrne, og de fire allierte seierherrene – USA, Storbritannia, Frankrike og Sovjetunionen – delte landet mellom seg i okkupasjonssoner.

Dermed kom korridoren til å ligge rett på grensen mellom øst og vest. Og Fulda ble dratt ut av sin provinsielle glemsel.

Etter hvert som forholdet mellom Sovjetunionen og de andre vestallierte kjølnet etter krigen, økte den strategiske betydningen av «Fulda Gap» – «gapet ved Fulda».

Allerede i mai 1946 markerte det amerikanske militæret korridoren på et kart med tittelen «Terrengstudie av det sørlige Tyskland». Analyser av geografien langs jernteppet mellom øst- og vestblokken viste at et sovjetisk angrep på Vest-Europa mest sannsynlig ville finne sted langs den flate sletten ved Fulda.

Etter et gjennombrudd på dette punktet ville de sovjetiske stridsvognene nå de strategisk viktige broene over Rhinen i løpet av få dager og fortsette inn i Frankrike.

Teoretisk sett kunne Den røde armé nå Den engelske kanal via Fulda på mindre enn en uke. Vest-Europa ville da være delt i to – klar for erobring. Et skrekkscenario for USA og Vesten.

USAs militære ledelse vurderte også andre mulige invasjonsruter – i Nord-Tyskland ▶

«Det var skremmende, særlig fordi vaktene i tårnene hadde maskingeværene sine rettet mot oss.»

John Regner, befal ved Fulda.

BUNDESARCHIV, BILD 183-L0603-406/STURM, HORST/WIKIMEDIA COMMONS

I 1971 møttes det allierte kontrollrådet igjen i Berlin. Møtet endte med en avtale som bidro til å normalisere forholdet mellom Øst- og Vest-Tyskland.

Alliert kontrollråd avløste nazistene

I 1945 tok det allierte kontrollrådet kontroll over Tyskland for å få landet tilbake på fredelig grunn. Men den kalde krigen førte snart til at samarbeidet sprakk.

Etter Nazi-Tysklands kapitulasjon i mai 1945 sto tyskerne uten regjering. De allierte opprettet derfor et kontrollråd som skulle fungere som øverste myndighet i landet.

Rådet besto av øverstkommanderende fra de fire okkupasjonssonene og hadde base i den amerikanske sonen i Berlin. Rådets oppgave var å gjenoppbygge Tyskland.

For å nå dette målet utstedte rådet en rekke forordninger. Blant dem var et dekret om avnazifisering samt lover og forordninger om demilitarisering og straffeforfølgelse av krigsforbrytere. I motsetning til de enkelte allierte, som bare styrte i sin egen sone, kunne rådet fatte beslutninger som gjaldt for hele Tyskland. Men prosessen var tungrodd, for ingenting kunne vedtas uten at de fire rådsmedlemmene var enige.

Uenighetene førte til at Sovjetunionen forlot rådet allerede i mars 1948.

De vestlige allierte fortsatte å samarbeide og sørget blant annet for luftbroen som forsynte Vest-Berlin fra april 1948 til mai 1949 under den sovjetiske blokaden av millionbyen.

FULDA

Den røde armé skulle stoppes ved Fulda

De amerikanske strategene var sikre på at Sovjetunionen ville rykke frem ved Fulda i tilfelle et angrep på Europa. Gjennom etterretning, analyser og krigsspill utviklet de en plan for å imøtegå fienden.

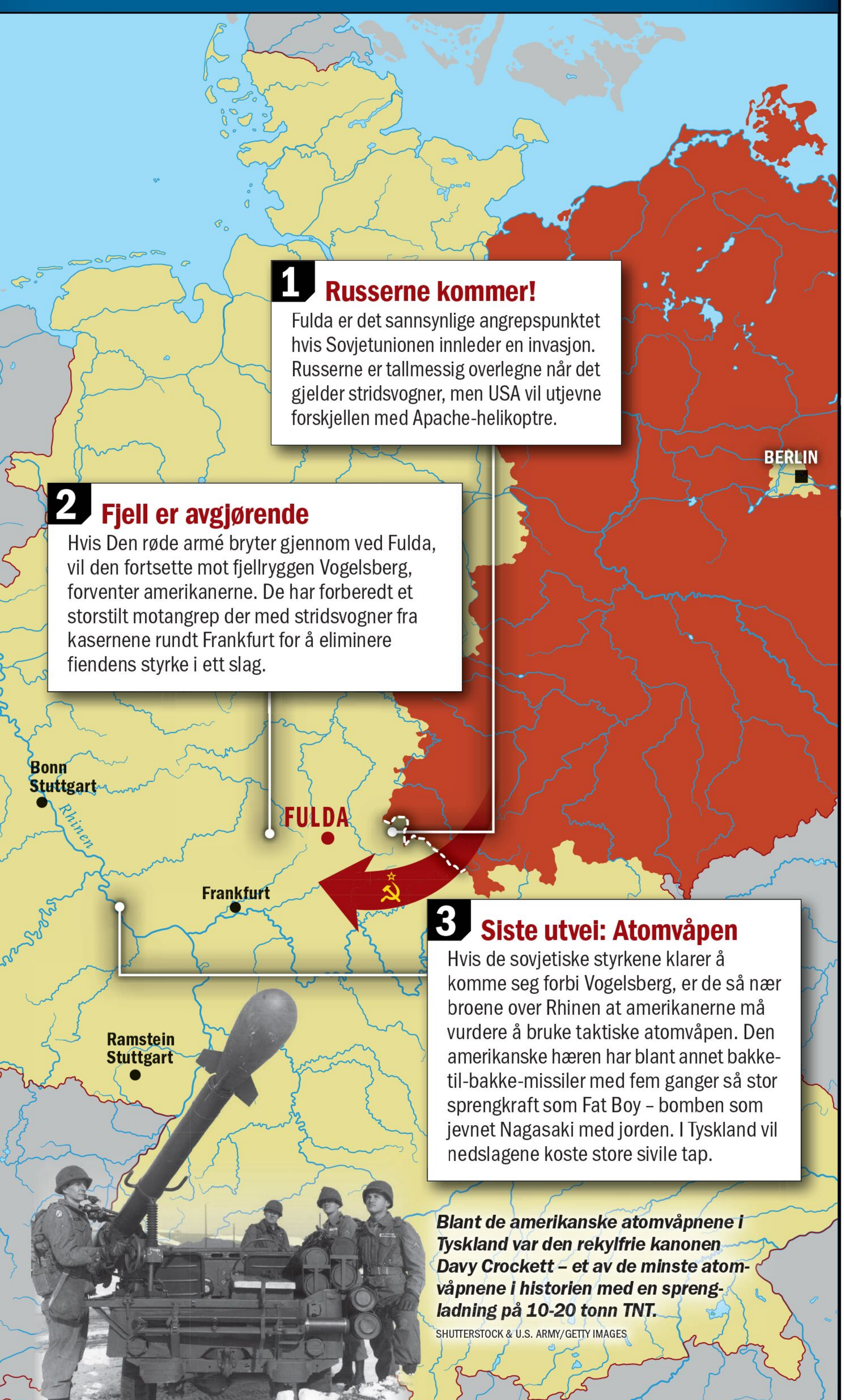

Blant de amerikanske atomvåpnene i Tyskland var den rekylfrie kanonen Davy Crockett – et av de minste atomvåpnene i historien med en sprengladning på 10-20 tonn TNT.

SHUTTERSTOCK & U.S. ARMY/GETTY IMAGES

▶ eller gjennom de østerrikske Alpene – men disse rutene ble ansett som mindre sannsynlige. Amerikanerne brukte mest ressurser på å tette «Fulda-gapet».

Maskingeværer voktet grensen

Gjennom radioavlytting og annen etterretning visste amerikanerne hva som befant seg på den andre siden av grensen: Fem sovjetiske panserdivisjoner og fire infanteridivisjoner sto klare i tilfelle Kreml bestemte seg for å invadere Vesten.

Til forsvar satte amerikanerne opp en motorisert enhet på 5000 mann utstyrt med kamphelikoptre – og fra 1961 også taktiske atomvåpen.

I fredstid var enheten amerikanernes øyne og ører i Fulda, og hvis de ble angrepet, skulle enheten forsøke å sinke russerne slik at flere soldater kunne mobiliseres.

På vesttysk side var grensen markert med varselskilt og betongstolper, på østtysk side med piggtrådgjerder og vakttårn. Amerikanerne bygget i alt fire observasjonstårn i det flate landskapet for å holde øye med fiendens bevegelser.

Arbeidet ved den vestlige verdens forpost innebar endeløse patruljer, der soldatene meldte inn over radioen alt de så på den andre siden av grensen.

«Det var skremmende, spesielt fordi vaktene i tårnene hadde maskingeværene sine rettet mot oss», mintes befal John Regner etter at den kalde krigen var over.

Bilene sto klare til evakuering

Patruljer var ikke det eneste som kunne få soldatene til å svette. Temperatursvingningene under den kalde krigen ble umiddelbart merkbare i Fulda.

Høsten 1961 økte for eksempel frykten for et angrep betraktelig da en diplomatisk krise ved Berlinmuren eskalerte, og sovjetiske og amerikanske stridsvogner tok oppstilling med få meters mellomrom på hver sin side av den mest kjente grenseovergangen, «Checkpoint Charlie».

Etter 16 nervepirrende timer mellom 27. og 28. oktober fant stormaktene en løsning, og stridsvognene trakk seg tilbake. Men den spente stemningen vedvarte, og i flere uker var de hundrevis av amerikanske basene, kasernene og andre militære installasjoner i Tyskland i alarmberedskap.

Avlyttingen av sovjetisk radiokommunikasjon i DDR avslørte at den kommunistiske supermakten ikke var i ferd med å samle styrker ved Fulda-gapet. De amerikanske soldatene kunne puste lettet ut.

Bortsett fra den allestedsnærværende krigstrusselen var soldatenes liv i Fulda ikke

«Skilsmisseraten var skyhøy, og det var store problemer med drikking, slåssing og partnervold.»

Circe Olson Woessner, soldatkone ved Fulda.

mye forskjellig fra tilværelsen på en base i USA. Med soldatene fulgte de såkalte Little Americas – prefabrikkerte baser som sørget for at soldatene hadde tilgang til hjemlige varer og bekvemmeligheter som popkorn og peanøttsmør.

Noen amerikanske offiserer tok med seg familien sin. Den gode lønnen gjorde livet behagelig for alle. For én D-mark – tilsvarende 25 cent – kunne offiserskonene leie en tysk vaskehjelp og selv tilbringe ettermiddagene med å spille bridge med de andre konene.

Men alt var ikke idyllisk. Hæren lot ikke soldatene eller familiene deres glemme et øyeblikk at de bodde på Vest-Europas heteste sted.

På skolene fikk barna for eksempel utdelt dog tags, identitetsmerker, slik at de til enhver tid kunne identifiseres. Reglementet krevde også at alle skulle ha en pakket koffert klar, slik at basen raskt kunne evakueres ved et eventuelt angrep. Av samme grunn krevde hæren at bilene alltid skulle ha minst halvfylt bensintank, og at parkering skulle skje ved å rygge inn.

Men få hadde noen illusjoner om at de ville slippe unna med livet i behold hvis Den røde armé angrep.

«Vi bodde mindre enn 32 kilometer fra grensen. Det var en interessant tid, for vi visste at russerne kunne rulle inn i nabolaget vårt i løpet av en time. Vi trodde egentlig ikke at vi ville unnslippe», mintes en kvinne.

Fienden kom imidlertid ikke alltid utenfra. Soldatlivet, med menn som var ute på øvelser eller patruljer i opptil 270 dager i året, var familienes største utfordring.

«Det var en ensom tilværelse som enkelte koner ikke orket. De pakket sakene sine og reiste hjem med barna. Skilsmisseraten var skyhøy, og det var store problemer med drikking, slåssing og partnervold», fortalte soldatkona Circe Olson Woessner.

Freden senket seg over Fulda

Slagsmålene foregikk ikke bare innenfor hjemmets fire vegger. Soldatene hadde penger i lommene og likte å vise seg frem i de tyske byene som var blitt naboer til en base. Det gjaldt også i Fulda, der drikking og slåssing førte til flere militære rettssaker. På inngangsdørene til barer og dansesteder i Fulda kunne man av og til se skilt med budskapet «Amerikanere er ikke velkomne».

Soldatenes byturer var ikke det eneste som gikk tyskerne på nervene. Stridsvognene deres rev opp brostein i gatene i middelalderbyene og slet på asfaltveiene – til stor irritasjon for lokalbefolkningen. I tillegg kom den voksende

CHRISTOF KRACKHARDT/MAURITIUS IMAGES GMBH/ALAMY/IMAGESELECT

Amerikanske analytikere var overbevist om at sovjetiske styrker ville angripe med kjemiske våpen. Derfor ble soldatene utstyrt med verneutstyr.

CHRISTOF KRACKHARDT/MAURITIUS IMAGES GMBH/ALAMY/IMAGESELECT

I 1984 demonstrerte misfornøyde tyskere mot den massive militære tilstedeværelsen i Fulda – noen av dem måtte innom politistasjonen.

fredsbevegelsens demonstrasjoner mot de alliertes tilstedeværelse, som gjorde tyske byer til militære mål. Under en NATO-øvelse i nærheten av Fulda i 1984 samlet tusenvis av misfornøyde tyskere seg i byen.

«Politiet anslo at mellom 20 000 og 30 000 mennesker dannet fire rekker langs veiene som forbandt Fulda med de nærliggende amerikanske basene», skrev The New York Times.

Det kom imidlertid ikke til noen alvorlig konfrontasjon, og fem år senere var det hele over da de østtyske myndighetene åpnet grenseovergangene i det delte Berlin den 9. november 1989.

De andre grenseovergangene fulgte raskt etter, blant annet ved Fulda. De amerikanske soldatene fulgte vantro med på de verdenshistoriske begivenhetene på nært hold, mens jublende østtyskere strømmet over grensen.

«Jeg så folk bokstavelig talt gå ut av bilene sine for å kysse bakken. Det skjedde rett utenfor Fulda, og det var der vi bodde», fortalte den amerikanske løytnanten Fred Maiocco mange år senere.

Da den kalde krigen tok slutt, forsvant militærforlegningene. Kasernen i Fulda ble omgjort til boliger og utkikkstårnet «Point Alpha» til museum.

Krigstrusselen var borte. Det samme var amerikanerne, som i mer enn 40 år hadde tilført samfunnet millioner av dollar mens de voktet «gapet i Fulda». Med østblokkens sammenbrudd levde de 60 000 innbyggerne i Fulda igjen i en fredelig provinsby i hjertet av det gjenforente Tyskland.

LES MER OM «GAPET VED FULDA»

● Circe Olson Woessner: **On Freedom's Frontier: Life on the Fulda Gap,** Museum of the American Military Family, 2020 ● Dieter Krüger: **Schlachtfeld Fulda Gap, Schriftenreihe Point Alpha, Band 2,** Parzellers Buchverlag & Werbemittel GmbH & Co. KG, 2017 ● Maulucci & Junker: **GIs in Germany,** Cambridge University Press, 2015

BONN

TIL SPROG

Rett mann på rett plass

Konrad Adenauer var borgermester i Köln helt til nazistene avsatte ham og han havnet bak lås og slå. Men da Det tredje riket falt, trengte de vestallierte en erfaren leder. Adenauer trådte til.

Etter andre verdenskrig lå Tyskland i ruiner, og Konrad Adenauer fikk ansvaret for å bygge opp landet igjen.

LIBRARY OF CONGRESS/GETTY IMAGES

AV ELSE CHRISTENSEN & ANDREAS ABILDGAARD

Tidlig om morgenen den 13. mars 1933 samles hundrevis av medlemmer av nazistpartiets lokalavdeling i Köln foran rådhuset.

Oppildnende marsjmusikk, taler og slagord skaper en forventningsfull stemning blant de fremmøtte, som forventer å se byens antinazistiske borgermester – Konrad Adenauer – bli avsatt og henrettet.

Etter noen timer trer den lokale partilederen, gauleiter Josef Grohé, ut på rådhusets balkong. Han erklærer at Konrad Adenauer nå er avsatt. Kunngjøringen blir møtt med applaus og gjør folkemengden ytterligere opphisset.

«Still Adenauer opp mot muren!» ropes det fra den kokende folkemengden.

Men Adenauer blir ikke skutt – for han befinner seg ikke lenger i rådhuset.

Siden han nektet å heise hakekorsflagget til ære for føreren under Adolf Hitlers besøk i byen en måned tidligere, har borgermesteren visst at han er i livsfare.

Natten før opptrinnet foran rådhuset har Adenauer blitt advart om nazistenes attentatplaner, så han flykter. Men så lett slipper han ikke unna.

Årene under Hitlers regime blir en eneste lang prøvelse for Adenauer, men da andre verdenskrig er over, kommer Kölns tidligere borgermester igjen til heder og ære i den nye vesttyske staten.

Adenauer skapte et nytt parti

I mars 1933 søkte Konrad Adenauer tilflukt i et kloster. Nazistene konfiskerte huset og frøs bankkontiene hans, og Adenauer, hans kone Auguste og deres fire barn måtte klare seg selv med hjelp fra kirken, venner og familie.

Nazistene fikk imidlertid tak i Adenauer, som ble fengslet flere ganger. Han overlevde med nød og neppe fengselsoppholdene.

I mars 1945 var Adenauer fri igjen og bodde sammen med familien sin i en liten by sør for Köln da to amerikanske offiserer banket på døren hans.

Amerikanerne hadde nettopp inntatt Köln, og nå trengte de erfarne folk med en ren fortid til å styre byen. De to offiserene tilbød ham derfor muligheten til å gjenopp-

«Man heller ikke ut det skitne vannet før man har noe rent.»

Konrad Adenauer om å ansette tidligere nazister i det vesttyske regjeringsapparatet.

FPG/GETTY IMAGES

Som mange andre tyske byer var Bonn blitt bombet under krigen.

Bonn endte som regjeringsby

Da Vest-Tyskland skulle finne en ny regjeringsby, falt valget på Bonn – en ubetydelig by i delstaten Nordrhein-Westfalen. Avgjørelsen var ikke så besynderlig som det først kan virke.

Da den nye vesttyske staten skulle finne en hovedstad, sto politikerne overfor et dilemma. Berlin var utelukket fordi byen var delt og lå midt i Øst-Tyskland.

Først når Tyskland var samlet, kunne Berlin innta sin rettmessige plass som landets hovedstad. Inntil da måtte vesttyskerne finne en by som kunne huse landets regjering. To kandidater ledet kappløpet: Bonn og Frankfurt am Main.

Bonn var forbundskansler Adenauers favoritt – han bodde i området og hadde derfor kort vei til jobben. Men byen hadde også andre fordeler. Den var provinsiell og anonym – i motsetning til den selvbevisste storbyen Frankfurt, som gjentatte ganger hadde spilt en viktig rolle i Tysklands historie. Risikoen var at regjeringen etter en gjenforening ikke ville gi avkall på Frankfurt.

Kappløpet mellom de to byene ble jevnt: 29 stemte for Frankfurt, 33 for Bonn.

Etter den tyske gjenforeningen i 1990 var det mange som ønsket å beholde Bonn som regjeringsby. Først etter ti timers debatt i Forbundsdagen ble flyttingen godkjent med 338 mot 320 stemmer.

ta sin stilling som borgermester.

Adenauer gikk med på det, men i juni samme år ble Köln en del av den britiske sonen. Britene og Adenauer ble raskt uenige om planene for gjenoppbyggingen av den utbombede byen, og nok en gang måtte han gå av som borgermester.

Bruddet viste seg å være hell i uhell, for det ga Adenauer tid til å stifte et nytt parti: CDU – Christlich Demokratische Union. Partiet skulle stå for et kristent livssyn og føre en sentrumsorientert politikk.

Da Forbundsrepublikken Tyskland gikk til valg for første gang etter krigen i 1949, var CDU klar til å ta hjem seieren og Adenauer kunne tiltre som Vest-Tysklands første forbundskansler.

Avnazifiseringen ble stanset

Tyskland lå i ruiner, ikke bare okkupert av krigens seierherrer, men også møtt med mistro fra nabolandene og resten av verden da Adenauer satte seg i kanslerstolen i Bonn i 1949.

Takket være det økonomiske løftet fra den amerikanske Marshall-planen var gjenoppbyggingen i full gang, men å gjøre Tyskland til herre i eget hus virket som en nesten uoverkommelig oppgave som krevde horder av byråkrater og embetsmenn. Tusenvis flyttet til regjeringsbyen, som opplevde en kraftig befolkningsvekst fra rundt 100 000 i 1939 til rundt 300 000 i 1990. Adenauer selv viste en bemerkelsesverdig evne til å navigere i den motsetningsfylte ▶

BONN

Tyskerne ble gradvis herrer i eget hus

I 1945 var Tyskland en nedkjempet og utarmet stat. Få år senere var Vest-Tyskland klar til å innta sin plass som en pålitelig alliert og økonomisk motor i det demokratiske Europa.

1945-1949

Landet blir delt i stater

Vest-Tyskland blir etter amerikansk modell delt inn i ti delstater med egne parlamenter. Landet får også et nasjonalt parlament med to kamre – Forbundsdagen og Forbundsrådet.

23. mai 1949

Tyskerne får demokrati

De tyske delstatene vedtar grunnloven *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland* med flertall. Tyskland er dermed etablert som en demokratisk stat.

18. april 1951

Innbyggerne blir europeere

Frankrike, Italia, Belgia, Luxembourg, Nederland og Vest-Tyskland danner til sammen Den europeiske kull- og stålunionen. Tysklands deltakelse i unionen understreker landets rolle i det nye Europa.

5. mai 1955

Okkupasjonen avsluttes offisielt

Et tiår etter krigens slutt avslutter Storbritannia, Frankrike og USA formelt okkupasjonen av Tyskland. De tre statene fortsetter å være militært til stede i Vest-Tyskland.

6. mai 1955

NATO får et nytt medlem

Med den kalde krigen får Vest-Tyskland en sentral plass mellom øst og vest. Landet blir derfor tatt opp i den vestlige forsvarsalliansen NATO, som ble grunnlagt seks år tidligere.

25. mars 1957

Tyskland binder seg til Europa

Italia, Belgia, Frankrike, Nederland, Luxembourg og Tyskland undertegner Romatraktaten – en avtale om et felles europeisk marked og en tollunion. Avtalen er en forløper til Den europeiske union.

FPG/GETTY IMAGES & MARC BARONNET/WIKIMEDIA COMMONS

Adenauer undertegner dokumentet som innlemmer Vest-Tyskland i Den europeiske kull- og stålunionen og sikrer landet en plass i det nye europeiske fellesskapet.

etterkrigstiden, der både befolkningen og de allierte seierherrene måtte tilgodeses.

Dette talentet ble synlig da Adenauer besøkte Vest-Berlin i april 1950. Han avsluttet talen sin med en oppfordring til de fremmøtte om å synge tredje vers av den forbudte nasjonalsangen «Deutschland, Deutschland über alles».

Tyskerne, som de siste årene hadde undertrykt enhver antydning til nasjonal stolthet, sang entusiastisk med på verset, som begynner med ordene «Enhet og rettferdighet og frihet for det tyske fedrelandet!»

Adenauer måtte deretter stå skolerett for de allierte høykommissærene. Han forsvarte seg med at særlig det tredje verset var forbudt av nazistene, og at han derfor ikke hadde gjort noe galt.

Ingen trodde på den unnskyldningen, men hendelsen fikk ingen videre konsekvenser. Mer problematisk var Adenauers holdning til avnazifiseringen – en hjørnestein i de alliertes planer for det beseirede Tyskland. Adenauer mente at bruddet med nazismen var problematisk fordi embetsverket under nazitiden (1933-1945) hadde vært gjennomsyret av partimedlemmer, og at det nå var umulig å finne kompetente folk uten bakgrunn fra Nazi-Tysklands administrasjon og rettsvesen. Mangelen på kompetente folk hemmet den vesttyske regjeringens effektivitet. Enda verre var det, ifølge Adenauer, at utsikten til å bli ekskludert fra samfunnet på livstid kunne gi næring til en ny bølge av ekstremisme blant det tyske folket.

I en tale 20. november 1949 tok forbundskansleren derfor avstand fra avnazifiseringen og kunngjorde at han planla å sette i gang rehabilitering av borgere som var belastet av sin nazistiske fortid.

Ifølge historikerne omfattet rehabiliteringen nesten 800 000 mennesker, inkludert tidligere SA- og SS-funksjonærer. Avnazifiseringen ble avsluttet ved lov, men bestemmelsen var kontroversiell – selv blant tyskere.

Særlig utnevnelsen av Hans Globke vakte forargelse. Globke hadde vært med på å utforme de antijødiske Nürnberglovene i 1935, men likevel ble han utnevnt til statssekretær og Adenauers nærmeste medarbeider.

Forbundskansleren tok kritikken med fatning. For ham handlet det om å skape en velfungerende stat. Han gjorde sin posisjon klar overfor journalistene:

«Man heller ikke ut det skitne vannet før man har noe rent.»

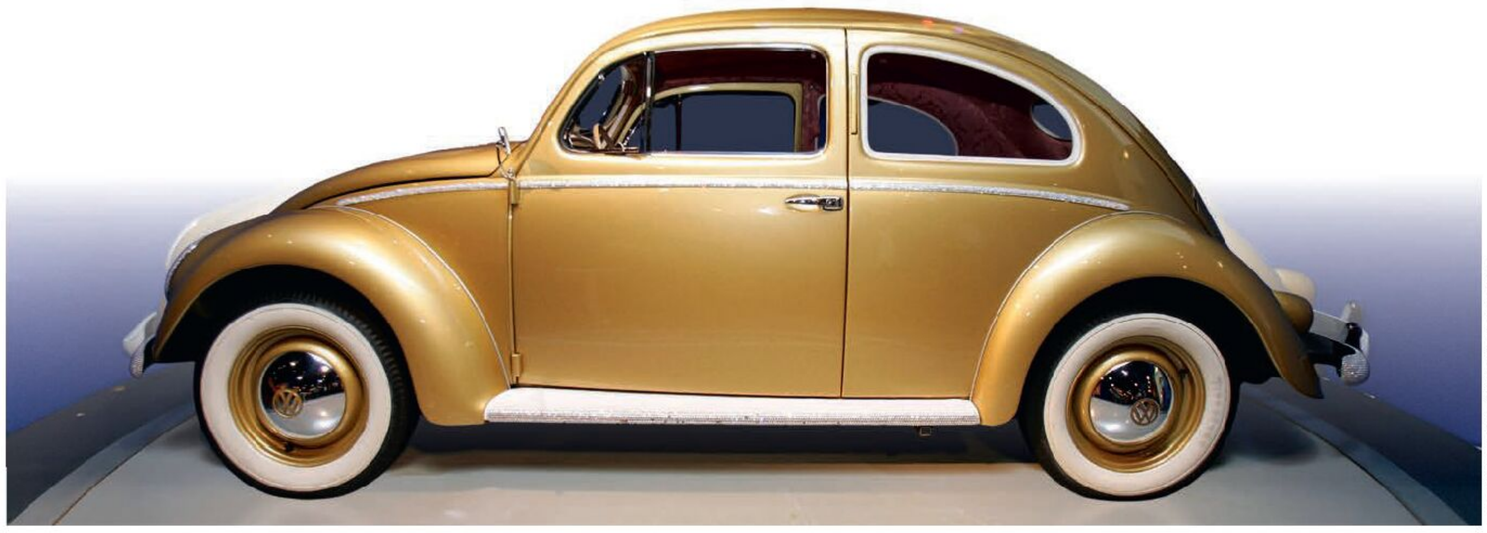

ANDREAS RENTZ/GETTY IMAGES

For å feire produksjonen av én million folkevognbobler produserte bilfabrikken i Wolfsburg et gullbelagt eksemplar av den populære bilen i 1955. Totalt ble det produsert 21,5 millioner bobler.

Hæren måtte gjøres stueren

Tiden arbeidet til Adenauers fordel. Spenningene mellom øst og vest utviklet seg til regelrett fiendskap. Grunnleggelsen av Forbundsrepublikken Tyskland i mai 1949 ble i oktober samme år etterfulgt av opprettelsen av Den tyske demokratiske republikk, DDR. Med sin beliggenhet midt i Europa kom Vest-Tyskland dermed til å spille en nøkkelrolle i den kalde krigens stormaktsspill, og USA valgte å sette stabilitet – politisk og økonomisk – foran idealistiske forsøk på å fjerne nazismen fullstendig fra Tyskland. Adenauer var klar over sitt lands spesielle stilling.

«Bare hvis Europa utvikler seg med Tyskland inkludert, kan det utgjøre en demning mot den røde elven», skrev han i sine memoarer.

Den kalde krigen førte også til at USA og de vestallierte måtte oppgi tanken om et demilitarisert Tyskland. Men det var ikke lett å få den tyske hæren med på ideen. Offiserene følte at avnazifiseringen hadde stemplet dem og soldatene som krigsforbrytere.

For å finne ut hva de tidligere Wehrmacht-offiserene krevde for å akseptere en rolle i det nye vestlige forsvarssamarbeidet, inviterte Adenauer en rekke høytstående offiserer til et møte i klosteret Himmerod nær grensen mellom Luxembourg og Belgia. Resultatet ble et memorandum med krav om løslatelse av tyske krigsforbrytere og en erklæring fra de allierte om at Wehrmacht ikke hadde begått krigsforbrytelser.

USAs president Dwight D. Eisenhower, som var spesielt opptatt av å få vesttyskerne med i forsvarssamarbeidet, gikk med på å avgi en erklæring om at «det var en reell forskjell mellom den tyske soldaten og Hitler og hans kriminelle gruppe. For min del mener jeg ikke at den tyske soldaten som sådan mistet sin ære.»

Hvitvaskingen av Wehrmacht banet vei for opprettelsen av den vesttyske hæren, Bundeswehr, og landets inntreden i NATO i 1955.

Adenauer skapte en velferdsstat

Innenrikspolitisk var Adenauers største kritiker og rival det sosialdemokratiske partiet (SPD) ledet av Kurt Schumacher. I motsetning til Adenauer ønsket Schumacher et nøytralt og sosialistisk Tyskland.

Adenauers beste våpen mot SPD var en sterk økonomi og lydhørhet overfor arbeiderne, Schumachers kjernevelgere. Adenauer førte fra begynnelsen av en politikk som ble kalt *Soziale Marktwirtschaft* – en markedsøkonomi med innebygd sosial sikkerhet, og han innførte lover som ga arbeiderne medbestemmelse over egne vilkår. Resultatet ble et stort valgnederlag for SPD i 1953.

Lav arbeidsledighet og det tyske *Wirtschaftswunder* – navnet på den sterke økonomiske veksten som fikk arbeidernes lønninger til å stige med 73 prosent i perioden 1950-1960 – førte til at Adenauers popularitet steg kraftig blant vesttyskerne.

Sammen med sitt bayerske søsterparti CSU fikk CDU igjen absolutt flertall ved valget i 1957. To år senere forlot SPD sitt krav om sosialisme og omfavnet den sosiale markedsøkonomien – i praksis en seier for Adenauers politiske prosjekt.

Etter valget i 1961 kunne Adenauer igjen danne regjering, men den nå 85 år gamle forbundskansleren lovte å gå av før neste valg. Han holdt løftet sitt, og to år senere overlot han roret til sin populære finansminister Ludwig Erhard.

Martin Luther tapte kampen

Da Adenauer døde fire år senere, fikk han en statsbegravelse i domkirken i Köln. 18 ministre og delegasjoner fra 53 land deltok. Blant dem var Frankrikes president Charles de Gaulle og USAs president Lyndon B. Johnson. Etter den kirkelige høytideligheten ble kisten seilt 32 kilometer nedover Rhinen til Adenauers hjemby, Rhöndorf, om bord i en torpedobåt fra den tyske marinen.

Adenauer satte et uutslettelig preg på sitt hjemland. Han hadde forvandlet Vest-Tyskland fra en fallert ruin til en økonomisk stormakt, satt rammene for landets nye innenriks- og utenrikspolitikk og definert landets plass i etterkrigstidens Europa.

Da TV-stasjonen ZDF i 2003 spurte seerne om hvem de anså som den største tyskeren, kom Adenauer på en klar førsteplass.

Martin Luther, reformasjonens far, måtte ta til takke med andreplassen.

BETTMANN/GETTY IMAGES

Ifølge en av Konrad Adenauers døtre var den gamle forbundskanslerens siste ord: «Det er ikke noe å gråte over.»

LES MER OM KONRAD ADENAUER

● Charles Williams: **Adenauer: The Father of the New Germany,** Abacus, 2010 ● Armin Grünbacher: **The Making of German Democracy,** Manchester University Press, 2010 ● Werner Biermann: **Konrad Adenauer: Ein Jahrhundertleben,** Rowohlt Berlin, 2017

RAMSTEIN

Flyshow ender i tragedie

Under den kalde krigen utvikler USA og Vest-Tyskland et nært vennskap. At amerikanerne likevel alltid bestemmer, understrekes under en flyoppvisning på Ramstein-basen. Det nære vennskapet blir satt på prøve.

I 1988 sendte en tragisk flyulykke på den amerikanske flybasen Ramstein sjokkbølger gjennom Tyskland.

KLING/AP/RITZAU SCANPIX

AV ELSE CHRISTENSEN & ANDREAS ABILDGAARD

Bortimot 300 000 tilskuere følger spent med mens de ti flyene brøler over himmelen med fargede haler av røyk etter seg.

Helt siden middagstid denne vakre sommerdagen – søndag 28. august 1988 – har tilskuerne fulgt flyakrobatenes halsbrekkende manøvrer over den amerikanske flybasen Ramstein i det sørlige Tyskland. Det siste nummeret er den absolutte publikumsfavoritten – «det gjennomhullede hjertet», utført av det italienske flyvåpenets oppvisningsteam *Frecce Tricolori*.

Flyentusiastene kjenner nummeret: Flyene deler seg i to formasjoner, og fra hver sin side tegner de et hjerte med farget røyk. Like før de to flygruppene – på behørig avstand – krysser hverandre i hjertets spiss, flyr ett enkelt fly gjennom hjertet som en pil.

Manøveren kombinerer presisjonsflyging med romantikk og blir alltid møtt med begeistret applaus. Men denne dagen går det annerledes. I stedet for å fly gjennom hjertet kolliderer soloflyveren med to av sine kolleger, og de tre flyene styrter.

Et av flyene havarerer like ved tilskuertribunene. I sammenstøtet eksploderer maskinen i en kule av ild og fortsetter inn i folkemengden. Klokken er 15.44, og festplassen forvandles til et kaos av brennende flybensin og skadde tilskuere.

70 mennesker mister livet og over 500 blir forbrent i katastrofen, som er den hittil verste ulykken i forbindelse med en flyoppvisning.

Men de skadde og de omkomnes pårørende har ingen steder de kan gå med smerten og bebreidelsene de sitter igjen med etter katastrofen. For ulykken har skjedd på en amerikansk base og dermed på amerikansk jord – utenfor tysk lov og rett.

Etterspillet får alvorlige følger for det tysk-amerikanske forholdet.

Flybasen Ramstein staves med én m, bandet Rammstein staves med to. Ifølge gruppen skyldes den ekstra m-en en stavefeil.

JOHN ATASHIAN/ALAMY/IMAGESELECT & PIOTR PIATROUSKI/ALAMY/IMAGSELECT

Østtyske gutter spiller musikk

Den tragiske ulykken på Ramstein Air Base gjorde dypt inntrykk på alle som fulgte med på TV. For en gruppe unggutter ga den også inspirasjon til et nytt og kontroversielt rockeband.

DDR-regimet gjorde flittig bruk av ulykken på Ramstein-basen som bevis på det imperialistiske USAs ondskap og udugelighet. Blant dem som fulgte propagandaen på fjernsyn, var seks østtyske gutter.

Da de seks senere begynte å spille musikk sammen, kalte de metalbandet sitt «Rammstein Flugschau» – Ramstein flyoppvisning. Men den siste delen av navnet ble fort droppet.

Bandet er kjent for tvetydige og spektakulære sceneshow som ofte involverer ild, eksplosjoner og nazistisk ikonografi.

På en turné opptrådte bandets gitarister med spesiallagde gitarer utstyrt med påmonterte flammekastere.

Sex er også en del av bandets image. I 1998 kostet et fingert homoseksuelt samleie mellom to av bandets medlemmer under en konsert i Massachusetts i USA deltakerne en natt i fengsel og en bot på 25 dollar.

Rammstein har i ettertid distansert seg fra navnets opprinnelse ved å hevde at det ikke refererer til den tragiske ulykken, men til en såkalt Rammstein – en slags dørstopper til en port.

Base ble til ved en tilfeldighet

Ramstein-basen hadde vært en del av tyskernes liv i lang tid da ulykken skjedde. Basen var opprinnelig en Luftwaffe-flyplass fra 1940 – og den hadde blitt til ved en tilfeldighet.

«Soldatene grep døende og hardt skadde mennesker i armer og ben og slepte dem bort til helikoptrene.»

Lege i en uttalelse til Der Spiegel.

Under arbeidet med nazistenes Reichsautobahn kollapset en bro over Rhinen. Anleggsarbeidet ble innstilt, og veibanen ble i stedet brukt som flyplass for Luftwaffe. Mot slutten av 2. verdenskrig ble basen, som nå lå i ruiner, overtatt av fremrykkende amerikanske styrker.

De etablerte Ramstein-basen på stedet. Da den sto ferdig i 1953, var basen den største flybasen på tysk jord. De amerikanske soldatene levde i symbiose med befolkningen i området. Byenes barer, restauranter og butikker tjente godt når de godt betalte soldatene slapp seg løs.

Men amerikanerne ga ikke bare penger i kassen – de var også en stadig kilde til irritasjon. Det gjaldt særlig det amerikanske flyvåpenets F-16-jagerfly som fløy i lav høyde over vesttyske byer. De mange flyene skulle kompensere for østblokkens overlegenhet i stridsvogner, og for å fungere effektivt måtte pilotene lære å fly så lavt at de unngikk radaranlegg og bakke-til-luft-raketter.

Lave flyvninger provoserte

Tyskerne betalte en høy pris for amerikanernes militære maktdemonstrasjon. Jagerflyene laget ikke bare støy når de fløy over himmelen – de brøt rutinemessig lydmuren og skapte enorme drønn og trykkbølger som fikk vinduer til å klirre og splintre.

En tysk vitenskapelig studie fant sågar ▶

RAMSTEIN

Øst og vest gjenforenes

Siden Potsdam-avtalen i 1945 har avgjørelser om Tyskland som helhet vært forbeholdt de fire allierte seiersmaktene. Først med en avtale i 1990 blir Tyskland igjen en forent stat.

1 Stormaktene godtar avtalen

Den såkalte to pluss fire-avtalen ble inngått mellom Øst- og Vest-Tyskland og de fire seiersmaktene Sovjetunionen, USA, Frankrike og Storbritannia. Avtalen ga det gjenforente Tyskland full suverenitet som stat.

2 Kan fritt inngå allianser

Traktaten åpnet for at et nytt, samlet Tyskland kunne inngå i og være medlem av allianser uten innblanding utenfra. I praksis arvet imidlertid det gjenforente Tyskland Vest-Tysklands medlemskap i NATO og det europeiske samarbeidet EF.

3 Atomvåpen holdes i vest

Alle sovjetiske styrker skulle forlate Tyskland innen utgangen av 1994. Samtidig ga Tyskland avkall på produksjon, besittelse og kontroll av kjernefysiske, biologiske og kjemiske våpen. Dessuten skulle Berlin og det tidligere DDR være en atomvåpenfri sone.

4 Oppgir territorialkrav

Med traktaten bekreftet det forente Tyskland sitt territorium som det landområdet som tidligere utgjorde Øst- og Vest-Tyskland. Samtidig ga landet avkall på alle fremtidige krav på ytterligere territorier som f.eks. tidligere besittelser som nå tilhører Polen.

Følelsene gikk høyt da østtyskerne kunne krysse grensen til Vest-Tyskland etter murens fall den 9. november 1989.

THOMAS IMO/GETTY IMAGES

▶ at flystøy kunne føre til hørselsskader og høyt blodtrykk.

Og flyvningene var langt fra noen sjelden foreteelse. Det var tillatt med opptil 87 000 lavflyvninger over Vest-Tyskland hvert år, og hver av dem varte mellom 20 og 50 minutter.

Noen av flyvningene hadde vært livsfarlige. Ikke mindre enn 20 F-16-fly hadde styrtet i de syv årene som gikk forut for Ramstein-ulykken i 1988. På bare én dag styrtet tre fly.

Flere av flyene traff bakken i nærheten av tett befolkede områder, og et NATO-fly styrtet bare to kilometer fra *Kernkraftwerk Isar* i Bayern. Etterforskningen av styrten viste at flyet pløyde gjennom en skog etter nedslaget og hadde kurs for atomkraftverkets kjøletårn.

Flyvningene gikk ikke ubemerket hen. Men eventuelle protester ble avfeid med at en NATO-bestemmelse fra 1963 ga amerikanske styrker i Vest-Tyskland rett til å holde øvelser i luften «i den utstrekning det er nødvendig for å oppfylle forsvarsoppdraget».

Men svaret stoppet ikke munnen på kritikerne. Helt siden 1985 hadde demonstranter samlet seg i protest utenfor Ramstein-basen under det årlige flyshowet. Det hadde de også gjort da basen åpnet portene for publikum søndag 28. august 1988.

Redningsaksjon var en katastrofe

De færreste av tilskuerne ofret demonstrantene et blikk. Siden den første oppvisningen i 1956 hadde den spektakulære begivenheten trukket en trofast skare av flyentusiaster og familier på utflukt.

Da jagerne Frecce Tricolori gikk på vingene kl. 15.40, som dagens høydepunkt, var forventningen på topp. Fire minutter senere ble alt forandret da soloflygeren Ivo Nutarelli feilberegnet avstanden til de andre flyene.

I 40 meters høyde kolliderte han med flyet til venstre for seg. Han ble slått ut av kurs og fortsatte inn i formasjonens forreste fly.

«Det lød et dumpt brak. Og så sto hele himmelen i brann», fortalte tilskueren Willibald Siart i et intervju.

To av de brennende flyene styrtet et godt stykke utenfor tilskuerområdet. Det tredje pløyde gjennom folkemengden som en ildkule og forvandlet området til en katastrofesone med døde, døende og hardt skadde mennesker. Men de skadde måtte vente lenge på hjelp, for alt gikk også galt med redningsarbeidet.

Først nektet amerikanerne de tyske ambulansene tillatelse til å kjøre inn på basen. Dermed gikk det 40 kritiske minutter før kjøretøyene nådde frem.

Like katastrofalt var det at de amerikanske førstehjelperne var dårlig forberedt på skader som var mer alvorlige enn blemmer og heteslag. Da det amerikanske redningsteamet ankom, brukte de dessuten den såkalte Vietnam-strategien med å benytte biler og helikoptre til å flytte alt og alle uten å ta hensyn til den enkeltes tilstand.

«Soldatene grep døende og hardt skadde mennesker i armer og ben og slepte dem bort til helikoptrene», fortalte en forferdet lege til det tyske nyhetsmagasinet Der Spiegel.

Strategien er hensiktsmessig i situasjoner der ofre og redningsarbeidere befinner seg under fiendtlig ild. I Ramstein førte den manglende evnen til å skille mellom ofrene til at døende mennesker tok opp plassen for mennesker som kunne ha blitt reddet.

> **«Alle småbedrifter er avhengige av basen. Hvis de trekker ut støpselet, blir vi sosialt ødelagt»**
>
> Hotelleier om følgene hvis Ramstein stenger.

Resultatet var det rene kaos. Redningshelikoptrene «fløy vilt rundt og satte av folk i hytt og vær», fortalte en avdelingsleder fra sykehuset i Aachen. I flere byer sto leger på spesialiserte brannskadeavdelinger klare til å ta imot pasienter som ikke kom før dagen etter.

«Det som skjedde, var en katastrofe», sa brannskadespesialisten Gerald Spilker fra Köln senere til Der Spiegel.

Det er umulig å anslå hvor mange mennesker som kunne ha vært reddet med en mer organisert innsats. Men dødstallene var uansett forferdelig høye: 66 tilskuere, de tre italienske pilotene og en amerikansk helikopterpilot mistet livet.

Ifølge den amerikanske granskningskommisjonen døde halvparten på stedet. De øvrige mistet livet i ukene og månedene som fulgte.

Alliansen vaklet

Det viste seg vanskelig å plassere ansvaret. Den tyske forsvarsministeren Rupert Scholz erklærte straks at Tyskland ikke kunne ha forhindret ulykken. Amerikanerne hadde suverenitet over hva de foretok seg på basen – også når det gjaldt oppvisninger. Kort tid etter kom det imidlertid frem at oppvisningen faktisk krevde tillatelse fra tyske myndigheter.

Ettergivenheten overfor amerikanerne utløste et ramaskrik fra både opposisjonen og juridiske eksperter. En dommer i den tyske forbundsforvaltningsdomstolen gikk sågar så langt som til å kalle de rådende forhold for «en slags okkupasjonslov».

AUSTRIAN WINGS COLLECTION

En far reddet barnet sitt fra flammene på Ramstein-basen der et oppvisningsfly styrtet inn i folkemengden.

Det var på høy tid å «hevde den tyske suvereniteten» og «gjøre opp med de alliertes diktat», erklærte en sosialdemokratisk delstatsleder. Men forbundskansler Helmut Kohl la lokk på alt snakk om å revurdere avtalen mellom Tyskland og USA.

«Det kommer vi slett ikke til å gjøre», erklærte regjeringssjefen.

Ofrene og deres familier måtte også se langt etter noen offisiell unnskyldning, selv om alle med fysiske skader til slutt ble tilkjent erstatning.

Året etter falt Berlinmuren, og den kalde krigen var over. USA ivret etter å høste freddividenden og la ned flere baser og hentet hjem soldatene sine.

Men det gjaldt ikke Ramstein, som består den dag i dag. Basen er den største utenfor USA og et viktig støttepunkt for amerikanske operasjoner i Midtøsten og andre steder.

Basens fortsatte eksistens fører jevnlig til demonstrasjoner, men trusler om nedleggelse vekker like stor bestyrtelse.

Slik gikk det bl.a. våren 2025 da president Donald Trump luftet tanken om å stenge basen og sende hjem de 50 000 soldatene og familiene deres.

«Alle småbedrifter er avhengig av basen. Hvis de trekker ut støpselet, blir vi sosialt ødelagt», uttalte en lokal hotelleier til magasinet Fortune.

Basens naboer får imidlertid ikke nyte godt av flyshowene lenger. De har vært innstilt siden katastrofen.

U.S. ARMY CORPS OF ENGINEERS EUROPE DISTRICT/WIKIMEDIA COMMONS

Ramstein er fremdeles et viktig støttepunkt for det amerikanske militæret i Europa.

LES MER OM ULYKKEN PÅ RAMSTEIN-BASEN

- P. Huber: **Ramstein 1988: Death Falling from the Clear Blue Sky,** austrianwings.info, 2018

Kunst skulle inneholde

BLOMSTER, BØLGER... OG BRYSTER

AV ELSE CHRISTENSEN

På slutten av 1800-tallet gjorde kunstnere opprør mot grå industrialisering og kunstsnobberi. Kunsten rykket ut av museene, og Europas hovedsteder eksploderte i kurver og nakne kvinnekropper. Midt i det hele sto en tsjekkisk plakatkunstner og en diva med en stram deadline.

For 140 år siden begynte alt å blomstre og bukte seg – fra jerngitter til lampeskjermer. Ingenting kunne bli pyntet eller overdådig nok for art nouveau-bevegelsens frontløpere. Stilarten var kunstens opprør mot maskinenes fremmarsj og den ensrettingen som industrialiseringen førte med seg. Men opprøret ble kortvarig. Storhetstiden varte bare i 20 år før krigen og den kantete kubismen kvalte den svermeriske stilen.

Men art nouveau lever fortsatt overalt rundt deg – hvis du vet hvor du skal lete.

I tillegg til rullende fortau og elektriske biler presenterte Verdensutstillingen i Paris i 1900 også en ny kunstretning: art nouveau.

WIKIMEDIA COMMONS

Art noveau skal gi det gode håndverket nytt liv

1800-tallets europeere ble vitne til verdenshistoriens kanskje mest omveltende revolusjon – den industrielle.

Oppfinnelsen av dampmaskinen på 1700-tallet hadde banet vei for et fabrikksamfunn der glass kunne masseproduseres, møbler produseres i store mengder og klær fremstilles på mekaniske vevstoler. Prisen på varene falt drastisk – men det gjorde også kvaliteten.

Det mente i hvert fall en rekke kunstnere og håndverkere som gjorde opprør mot ensrettingen. Ved utgangen av 1800-tallet skapte de en ny stil som fikk navnet art nouveau, den nye kunsten. Godt håndverk, detaljrikdom og inspirasjon fra naturens former ble kjennetegnet på den nye stilen.

Bevegelsen oppsto omtrent samtidig i mange europeiske land og spredte seg senere til Nord-Amerika.

Men det var Paris som slo an tonen. I 1900 var den franske hovedstaden vertskap for Verdensutstillingen, *Exposition Universelle* der over 50 millioner besøkende fra hele verden fikk oppleve art nouveau i form av arkitektur, smykker, møbler, plakater og kunsthåndverk.

ART NOUVEAU

Art nouveau oppsto i protest mot industriens grå ensformighet – håndverket og hemningene skulle slippes fri.

THEATERMUSEUM WIEN,
UNDERWOOD ARCHIVES, INC/ALAMY STOCK PHOTO

Stilforvirring

MUSÉE DES ARTS DÉCORATIFS

Galleristen Siegfried Bing (t.v.) var besatt av alt japansk. Da han åpnet Maison de l'Art Nouveau i Paris i 1895, blandet byens kunstnere japansk kunst med europeisk estetikk og ga stilen navn etter Bings galleri.

Kjært barn fikk mange navn

Den franske delen av bevegelsen tok navn etter kunsthandleren Siegfried Bings galleri. Bing var en fremtredende kunsthandler som åpnet det berømte galleriet Maison de l'Art Nouveau i Paris i 1895.

Her presenterte og solgte han et bredt utvalg av art nouveau-kunst og brukskunst av franske og internasjonale kunstnere. I andre land fikk stilen mer eller mindre tilfeldige navn. Italia brukte f.eks. betegnelsen *Stile floreale* (blomsterstil) etter de mange naturmotivene, mens bevegelsen i Østerrike ble kalt Secession, løsrivelse. Tyskerne brukte betegnelsen jugendstil etter ordet Jugend (ungdom) – et kunstmagasin med base i München som kom ut første gang i 1896. Tidsskriftet Jugend var kritisk til alt bestående, bl.a. den raske industrialiseringen i Tyskland, og forfektet naturglede og frisinn.

Også i andre land fikk stilen navn etter et tidsskrift – i Danmark «Skønvirke», som hadde til formål å verne om danske håndverkstradisjoner.

Plakat gjorde diva til ikon

Art Nouveau falt sammen med utviklingen av trykketeknikken litografi, som delvis erstattet de tidkrevende tresnittene og kobberstikkene. Nå kunne kunstneren tegne direkte på en glatt kalkstein med fargestift eller tusj, og via en trykkpresse ble motivet overført direkte til papir i store, fargerike opplag.

Den nye teknikken førte til en sann eksplosjon av plakater som reklamerte for absint, reiser – og tidens store divaer.

Den største av dem alle var skuespillerinnen Sarah Bernhardt. I julen 1894 sto hun plutselig uten sin vanlige plakatkunstner, som hadde reist på ferie.

Alphonse Mucha steppet inn på kort varsel – og på rekordtid laget han en plakat til hennes nye teaterstykke «Gismonda».

Sarah Bernhardt ble portrettert i helfigur, opphøyd på en pidestall som en levende gudinne – akkurat som kallenavnet hennes, «La Divine», foreskrev.

Resultatet ble en dundrende suksess for begge parter. Folk strømmet til teateret, og kunstsamlere valfartet rundt i byens gater for å slå kloa i Muchas verk – noen bestakk plakatopphengere for å skaffe seg et eksemplar.

Plakat-kunst

Alphonse Mucha fikk sitt store gjennombrudd i Paris i 1894 da han ble bedt om å lage en plakat for Sarah Bernhardts melodrama «Gismonda».

MUCHA TRUST 2024

Naturtro møbler

COTTONE AUCTIONS

Møbelsnekkeren Émile Gallé brukte inntil 600 forskjellige tresorter til sine innlagte motiver.

Håndverkere var opptatt av detaljene

Da art nouveau først slo igjennom, dukket den opp overalt – fra serveringsbrett og dørhåndtak til lamper og møbler. Spesielt de franske møbelsnekkerne Émile Gallé og Louis Majorelle ble kjent for å produsere art nouveau-møbler av høyeste kvalitet.

De brukte myke tresorter som valnøtt og ask, som gjorde det mulig å forme ben, armlener og rygger etter naturens kurver. Sammen med andre av tidens møbelsnekkere perfeksjonerte de *intarsia* – også kjent som *marketeri* – der treets overflate dekoreres ved å legge inn andre tresorter og forme art nouveau-stilens foretrukne motiver som blomster, planter og insekter.

I USA fant art nouveau en nisje i de såkalte Tiffany-lampene – lamper utført i glassmosaikk fra den amerikanske glasskunstneren Louis Comfort Tiffanys verksted. Glassbitene er satt sammen ved hjelp av en spesiell teknikk som benytter kobberfolie. Resultatet ble nesten usynlige overganger og et uttrykk som gjør Tiffany-lampen til et samlerobjekt den dag i dag.

Et eksemplar av den sjeldne Pond Lily fra 1903 innbrakte 3,37 millioner dollar da den ble solgt hos auksjonshuset Christie's i 2018.

Hvorfor gikk art nouveau av moten?

Etter første verdenskrigs redsler virket jugendstilen håpløst gammeldags og sentimental. Men allerede før den tid var bevegelsens innflytelse i ferd med å avta. De overdådige mønstrene kunne fort bli overveldende, og prisen på det håndlagde og tidkrevende kunsthåndverket var så høy at det ble utilgjengelig for folk flest.

Art nouveau hadde også for lengst begynt å utvikle seg i mange forskjellige retninger; bl.a. begynte kunstnere i Praha og andre tsjekkiske byer å forenkle art nouveaus organiske former til stramme, geometriske og symmetriske mønstre, en stil som ofte omtales som geometrisk art nouveau.

Cirka 1910 gikk tsjekkiske arkitekter et skritt videre. De lot seg inspirere av den franske kubismen som Picasso og Braque hadde utviklet i malerkunsten.

Inspirasjonen fra naturen var fortsatt til stede, men planter og insekter var byttet ut med krystaller og lyn. Resultatet ble kantede møbler og bygninger med sikksakk-linjer og mange flater.

Møbler med kant

EVERYDAY ARTISTRY PHOTOGRAPHY/ALAMY STOCK PHOTO

Art nouveaus etterfølger, kubismen, var ikke egnet for kosestunder. Her var skarpe vinkler viktigere enn sittekomfort – og form slo funksjon med flere lengder.

Sinne i Wien

Verk ble stemplet som perverse

Den 3. april 1897 møttes 19 kunstnere på en kafé i Wien. De var lei av at all kunst i byen ble kontrollert av Künstlerhaus, den stokk konservative kunstnerforeningen. For å frigjøre kunsten fra det etablerte imperiets kvelende lenker skapte de en bevegelse kalt *Wiener-Sezession*.

I spissen sto den unge kunstneren Gustav Klimt, som med sine verk fikk Wiens borgerskap til å rynke forarget på nesen. Det gjaldt spesielt de tre såkalte fakultetsmaleriene hans, som skulle ha prydet taket i festsalen på universitetet i Wien. Verkene viste blant annet nakne menneskekropper i smertefulle, forvridde stillinger.

Kritikerne stemplet verkene som «pornografiske» og «perverse», og de ble aldri hengt opp. Selv om Klimt aldri forlot nakenhet som motiv, ble han senere svært berømt.

I dag regnes han som en av art nouveau-tidens mest verdsatte og dyreste kunstnere. Klimts ekstravagante, collageaktige bilder, ofte malt på en bakgrunn av gull, er spesielt beundret og ettertraktet.

Gustav Klimts Jura (1903-1907) var ett av tre monumentale malerier som var ment for universitetet i Wien. Maleriene ble sablet ned av kritikerne og ble aldri hengt opp. De gikk senere tapt under 2. verdenskrig.

MEISTERDRUCKE

Kunst med kurver

Art noveau oste av sex

Vakre kvinner har alltid vært et populært motiv i kunsten. Men få stilretninger har vært så fokusert på kvinnekroppen som art nouveau.

Kvinnens kurver og avrundede former passet spesielt godt til den buede stilen og bevegelsens ønske om å utfordre grensene for hva som var akseptabelt.

Kvinner ble avbildet nakne eller påkledde, men nesten alltid med langt, utslått hår. De flagrende lokkene figurerte på plakatens sider sammen med andre grafiske elementer som bokstaver eller ornamentikk. Den dampende erotikken ble del av salgsteknikken, spesielt i art nouveau-kunstnernes reklameplakater.

Et berømt eksempel er den tsjekkiske maleren og grafikeren Alphonse Muchas reklame for sigarettmerket JOB. Den viser en kvinne som holder en sigarett i høyre hånd mens røyken smyger seg kjærtegnende over hodet og håret hennes.

De lukkede øynene og de lett spredte leppene antyder at hun er helt prisgitt nytelsen.

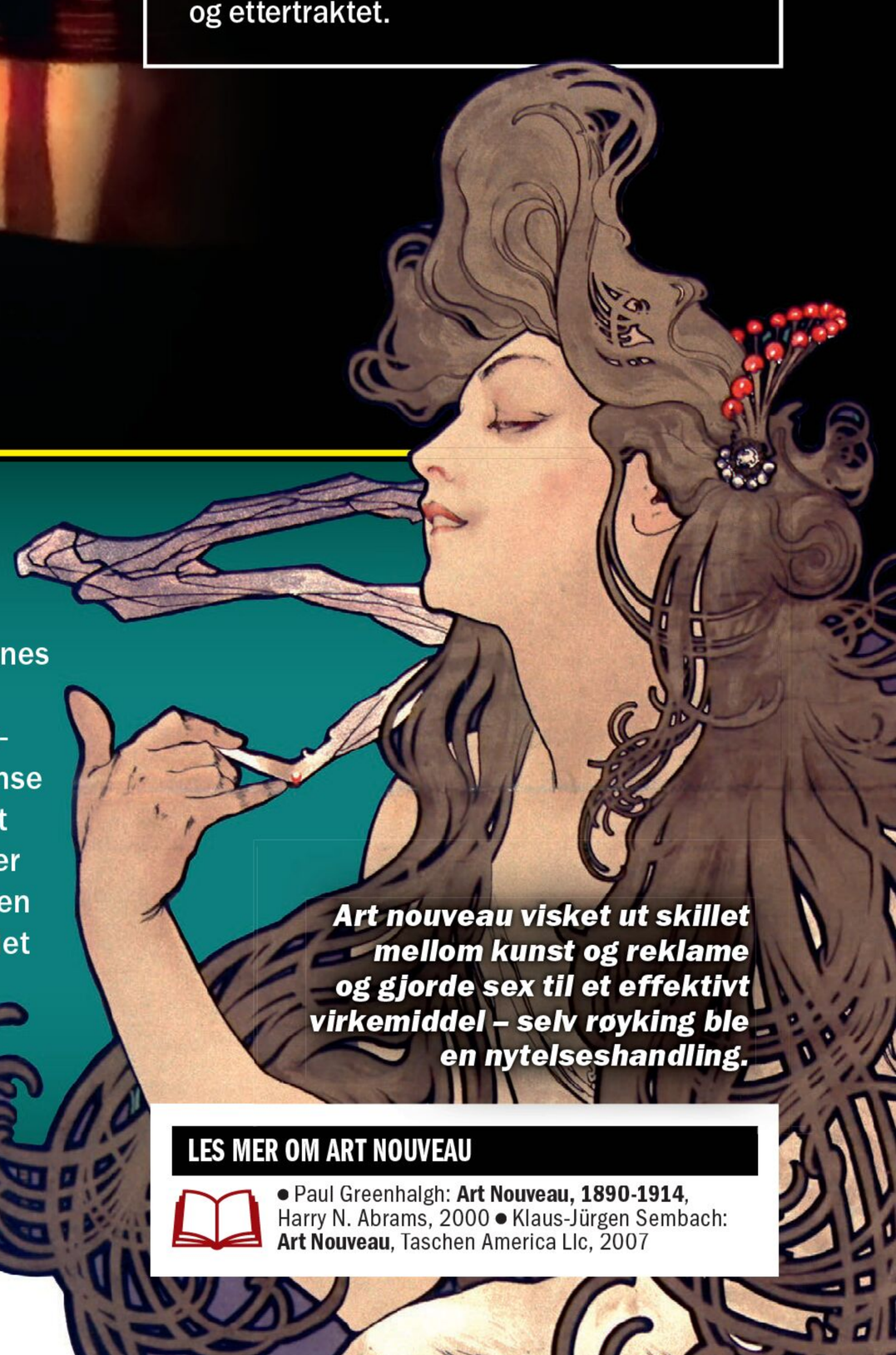

Art nouveau visket ut skillet mellom kunst og reklame og gjorde sex til et effektivt virkemiddel – selv røyking ble en nytelseshandling.

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE FRANCE

LES MER OM ART NOUVEAU

● Paul Greenhalgh: **Art Nouveau, 1890-1914**, Harry N. Abrams, 2000 ● Klaus-Jürgen Sembach: **Art Nouveau**, Taschen America Llc, 2007

Han brøt med sin utkårede, ble hånet på gaten og gikk til åpen krig mot kirken. Og alt handlet om én ting: Å bli seg selv. Først langt senere ble den danske filosofen forstått av eksistensialistene.

Kierkegaard ofret kjærligheten for sin melankoli

Søren Kierkegaard svever over sitt København nær den travle Gammel Strand, som hans daglige spaserturer ofte førte ham forbi.

ARTEPICS/ALAMY/IMAGESELECT

AV ANDREAS EBBESEN JENSEN

Den 8. september 1840 fridde den 27 år gamle teologen og filosofistudenten Søren Kierkegaard til sitt livs kjærlighet, den 18 år gamle Regine, som i likhet med Kierkegaard kom fra en velstående familie i København.

To dager senere var paret offisielt forlovet, og alt lå til rette for et lykkelig liv sammen. Men slik skulle det ikke bli.

«Allerede den andre dagen innså jeg at jeg hadde begått en feil», skrev Søren Kierkegaard i dagboken sin.

Feilen var at den store tenkeren med den sprudlende pennen og det tunge sinnet ikke var født til å elske, men til å utforske den menneskelige eksistens og spre sin filosofiske innsikt til resten av verden.

Livet som tenker var uforenlig med ekteskapet, spådde han – akkurat som med diktergjerningen.

«Hva er en dikter?» spurte Søren Kierkegaard i sin dagbok og ga selv svaret: «Et ulykkelig menneske som skjuler dype kvaler i sitt hjerte, men hvis lepper er formet på en slik måte at når sukket og skriket strømmer ut over dem, lyder det som vakker musikk.»

Sommeren 1841 tok Søren Kierkegaard magistergraden i filosofi med avhandlingen «Om begrepet ironi».

Kort tid etter sendte han med tungt hjerte forlovelsesringen tilbake til Regine.

Med kjærligheten valgt bort – og lidelsen som drivkraft – kunne Søren Kierkegaard nå vie seg til sitt forfatterskap. Og i en arbeidsrus uten sidestykke i dansk litteratur skrev han seg inn i verdenshistorien.

I en tegning i satirebladet «Corsaren» fremstilles Kierkegaard som geniet som hele verden kretser rundt.

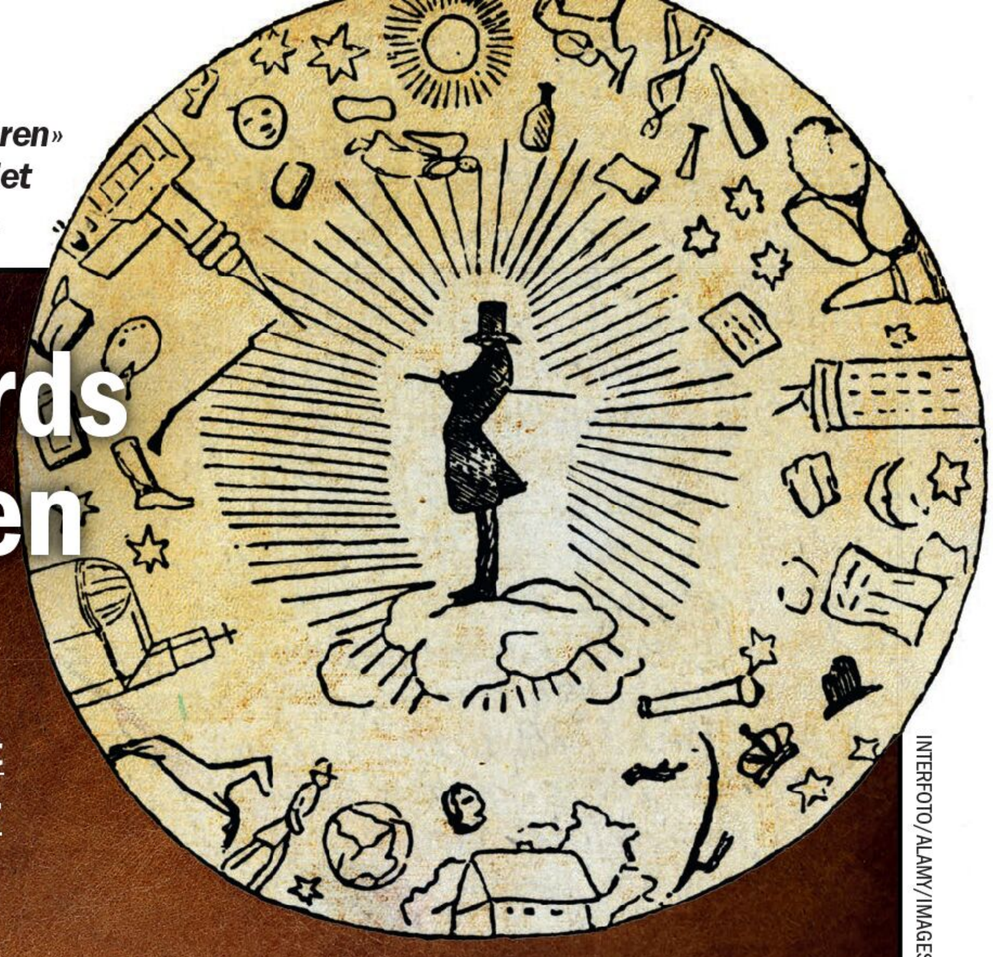

INTERFOTO/ALAMY/IMAGESELECT

Kierkegaards tankeverden

Kierkegaard viser at mennesket formes gjennom valg, ansvar og tro, og målet for møtet med tilværelsen er å bli seg selv.

Det etiske menneske

I verket «Enten - eller» (1843) utfolder Søren Kierkegaard sin filosofi om livsfaser og etikk. For Kierkegaard handler etikk om individets ansvar og valg. Den etiske livsfasen krever at man tar sin frihet på alvor og forholder seg ærlig til seg selv, sine handlinger og sin skyld.

De tre livsstadiene

I «Stadier på livets vei» (1845) skisserer Kierkegaard tre stadier i livet: det estetiske, det etiske og det religiøse. Gjennom valg og ansvar beveger mennesket seg fra det ene stadiet til det neste – mot en dypere bevissthet om seg selv og sin eksistens.

Angst som menneskelig vilkår

Angst er et sentralt begrep i Kierkegaards tenkning, som han blant annet utforsker fyldig i boken «Begrepet angst» (1844). Angsten er en eksistensiell uro som oppstår i friheten til å velge – særlig valget mellom det gode og det onde. Det er «frihetens gys», som Kierkegaard kaller det.

Individet i sentrum

I motsetning til tidens systemtenkning, som særlig filosofen Hegel sto for, setter Kierkegaard individet i sentrum. Sannheten er subjektiv – det enkelte menneskets forhold til sannheten er avgjørende. Dette utforsker han blant annet i verket «Frykt og beven» (1843).

Kierkegaards forbannelse

Søren Aabye Kierkegaard ble født 5. mai 1813 i familiens hjem på Nytorv 2 i København. Familien var velstående takket være faren Michael Pedersen Kierkegaards blomstrende virksomhet som ull- og kleshandler i København, men kjærlighet og trygghet hadde trange kår i hjemmet.

Fem av Søren Kierkegaards seks søsken døde som barn eller unge voksne, og den sterkt religiøse faren var overbevist om at det hvilte en forbannelse over familien – en forbannelse som ville ta livet av alle barna før de fylte 33 år, samme alder som Jesus Kristus hadde hatt da han ble korsfestet.

Søren Kierkegaard trodde på denne forbannelsen, og de mange dødsfallene i familien og frykten for å dø ung skapte et tungsinn i den begavede gutten som aldri skulle forlate ham igjen.

«Jeg er en galeislave, lenket sammen med døden; hver gang livet rører seg, rasler lenken, og døden lar alt visne – og det skjer hvert minutt», skrev han senere.

Økonomisk uavhengig

I 1830 begynte Søren Kierkegaard, bare 16 år gammel, å studere ved det teologiske fakultet ved Københavns Universitet.

Syv år senere kunne den nyutdannede teologen leie en leilighet i Løvstræde i København.

I 1838 – året etter at Kierkegaard flyttet hjemmefra – døde faren, og Søren Kierkegaard og storebroren Peter Christian fikk en stor arv på 31 335 riksdaler hver. Til sammenligning tjente en universitetsprofessor 5000 riksdaler i året. Den økonomisk uavhengige yngstesønnen hadde imidlertid ikke arvet farens økonomiske sans.

Pengene brant mellom fingrene på den unge tenkeren, som brukte store summer på sin bekledning, som var nøye tilpasset den danske gullalderens idealer: flosshatt, lange, dyre frakker, silketørklær, hansker og ikke minst utallige spaserstokker og paraplyer. Kierkegaard var også storforbruker av bøker, god mat og dyre viner, sigarer, herreparfyme og billetter til Det Kongelige Teaters fine losjeplasser.

Det var i denne perioden at omverdenen for første gang ble oppmerksom på hans skarpe penn. Det skjedde da Kierkegaard skrev en kritisk anmeldelse av H.C. Andersens verk «Kun en spillemand» (utgitt i 1837).

Den verdensberømte danske eventyrdikteren var på mange måter Kierkegaards litterære motsetning.

Søren Kierkegaard skrev ut fra en overbevisning om at sann diktning og tenkning må ha sitt utspring i et personlig, indre anliggende. Forbindelsen mellom liv og diktning skulle gi verket eksistensiell dybde, og det ble et ledende prinsipp for hele Kierkegaards forfatterskap.

H.C. Andersen, derimot, var ifølge Kierkegaard både overfladisk og sentimental og skrev uten eksistensiell dybde, het det i de harde ordene i anmeldelsen.

«Å reise er å leve», skrev H.C. Andersen. Søren Kierkegaard svarte: «Å reise er tåpelig.»

Kierkegaards København

I likhet med sitt store forbilde Sokrates, som vandret rundt i Athens gater og snakket med folk, høy som lav, var også Søren Kierkegaard uløselig knyttet til sin by – København.

KØBENHAVN BAK VOLLENE

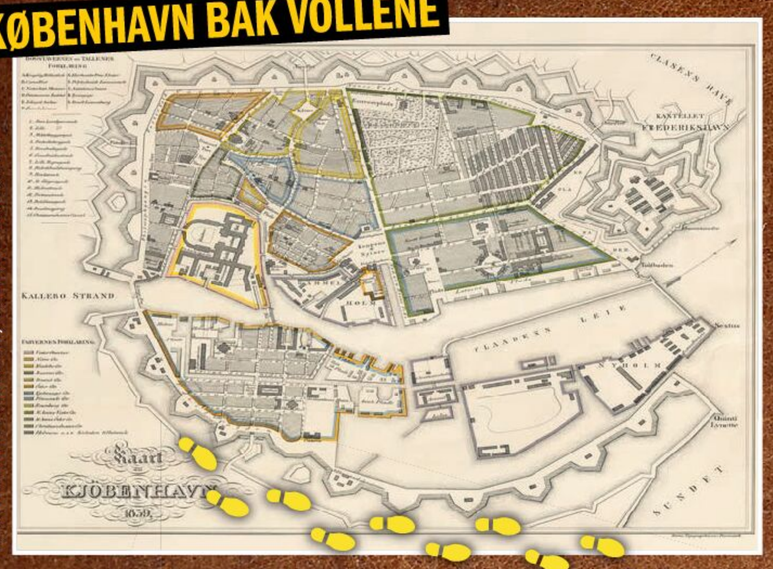

THORVALDSENS MUSEUM/CREATIVE COMMONS

På Kierkegaards tid var befolkningen i København stuet sammen på ca. fire kvadratkilometer bak vollene. Forfatterens yndlingsbeskjeftigelse – ved siden av å skrive – var å gå lange turer i den overfylte byen og ta et «menneskebad» ved å omgås og snakke med vanlige mennesker.

KIERKEGAARDS BARNDOMSHJEM

WIKIM EDIA COMMONS

Søren Kierkegaard vokste opp i en leilighet på Nytorv 2 i hjertet av København. Etter farens død overtok han eiendommen i 1842. Her, fra en leilighet i andre etasje, ble Nytorv nok en gang utgangspunktet for hans utforskning av København. I 1908 ble eiendommen revet og erstattet av en bankbygning.

DET KONGELIGE TEATER

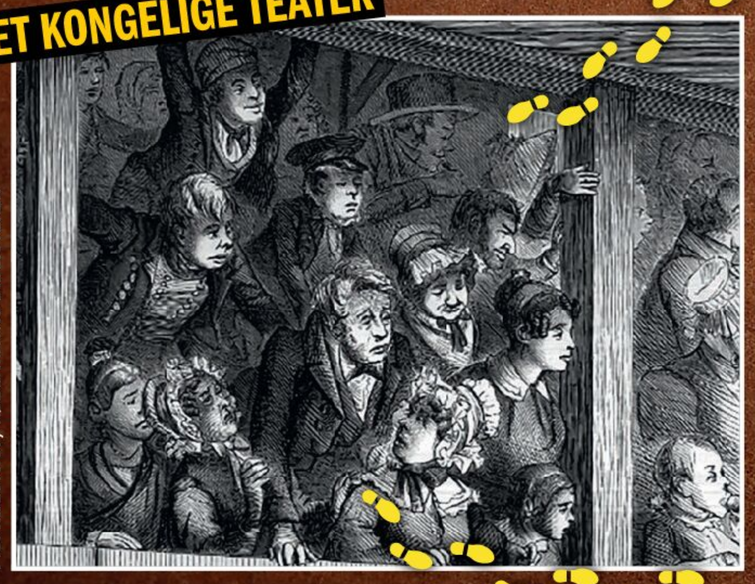

P.C. KLÆSTRUP/KØBENHAVNS BIBLIOTEKER

Ikke langt fra barndomshjemmet på Nytorv lå Københavns kulturelle samlingspunkt, Det Kongelige Teater. Her var Søren Kierkegaard ofte å finne blant publikum. Kierkegaard hadde penger nok til å sitte på de dyrere plassene og unngikk dermed den såkalte høkerlosjen – den billigste losjen i teatret.

OFFER FOR SATIREBLAD

På 1840-tallet ble Kierkegaard offer for karikaturtegneren P.C. Klæstrups spisse penn i det satiriske ukebladet «Corsaren». En rekke tegninger fulgte, der filosofen ble fremstilt som en latterlig figur som vanlige københavnere pekte nese av på gaten. Hånen fulgte ham resten av livet.

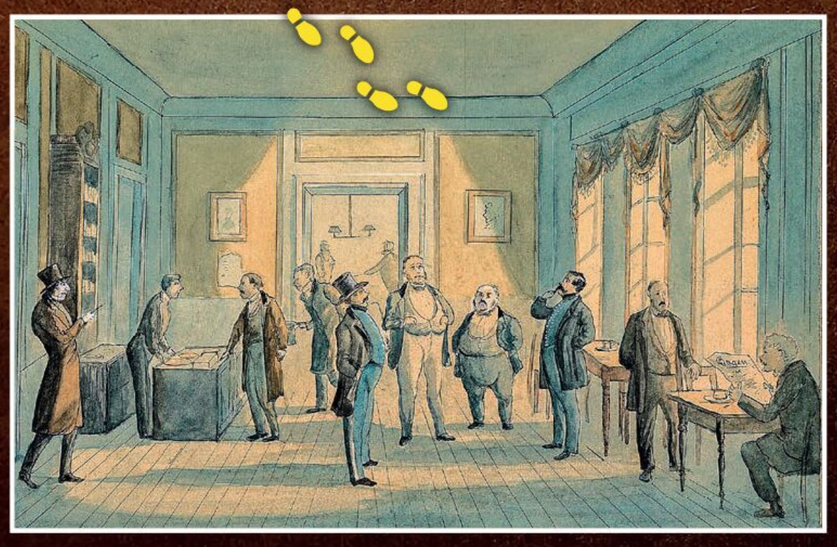

P.C. KLÆSTRUP/DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Enten - eller

Etter bruddet med sitt livs kjærlighet, Regine, i 1841 – og med en nyslått magistergrad i filosofi i bagasjen – viet Søren Kierkegaard sitt liv til å filosofere over den menneskelige eksistens.

Søren Kierkegaards første store verk, «Enten - eller», ble utgitt mandag 20. februar 1843. Verket ble trykket i 525 eksemplarer og vakte oppsikt i Københavns kulturkretser.

På 838 sider presenterte Kierkegaard sine filosofiske ideer om livets valg mellom det estetiske og det etiske – en ny eksistensiell tenkning som satte individets indre valg og ansvar i sentrum.

De neste tre årene produserte Søren Kierkegaard filosofiske tungvektere. Fra 1843 til 1846 utga han 13 større verk, hvorav flere skulle komme til å danne grunnlaget for den moderne eksistensielle filosofien.

«Enten - eller» ble skrevet under pseudonymet «Victor Eremita» (Kierkegaard skrev sine første mange verk under pseudonymer), som betyr «den seirende eneboer». Og det var nettopp slik Kierkegaard så på seg selv – som en eneboer som har forskanset seg i sitt hjem i hjertet av København.

Kierkegaard hadde ikke mange venner – bare barndomsvennen Emil Boesen forble en fast del av filosofens liv helt frem til hans død – men i København var han etter hvert velkjent av alle. Søren Kierkegaard var dermed blitt et vandrende paradoks:

På den ene siden nektet han å la noen komme ham for nær, fordi han fryktet at sosialt samvær med venner ville bryte forbindelsen til melankolien som lå til grunn for hans filosofiske forfatterskap.

På den annen side vandret han stadig rundt i Københavns gater og snakket med folk fra alle samfunnslag for å lære mer om den vanlige dansken.

«Mist for all del ikke lysten til å gå. Jeg går meg til det daglige velbefinnende hver dag og går fra enhver sykdom; jeg har gått meg til mine beste tanker og jeg kjenner ingen tanke så tung at man ikke kan gå fra den. Så lenge man fortsetter å gå, skal det nok gå bra», skrev Søren Kierkegaard i 1847 til sin svigerinne Henriette Kierkegaard.

Angrepet fra «Corsaren»

Men det fortsatte ikke å gå bra for Søren Kierkegaard.

I 1846 fikk hans image som en omvandrende, pratsom filosof med paraply under armen en alvorlig knekk da satirebladet «Corsaren» publiserte en serie karikaturer

av ham. De latterliggjorde hans eksentriske utseende.

Spesielt gjorde de narr av buksebeina hans, som ikke var like lange. Hans skjeve rygg og lave høyde ble fremhevet i en rekke satiriske tegninger, og hans livsverk ble latterliggjort av «Corsaren»s skribenter som skrev parodiske tekster om «Enten - eller» og andre av forfatterens utgivelser.

Karikaturene førte til at folk på gaten så skjevt på Kierkegaard når han spaserte gjennom byen. Noen ganger lo de til og med av ham.

Resultatet ble at Kierkegaards spaserturer, som hadde vært en glede for ham gjennom hele livet, ble færre – og dagene som buret inne i leiligheten ble flere. Kierkegaard utviklet en sosial fobi og fant aldri fotfeste igjen i sitt elskede København.

Til alt overmål giftet hans gamle, tapte kjærlighet, Regine, seg i 1847 med sin forlovede, Fritz Schlegel. Kort tid etter utga Kierkegaard sitt svært personlige verk «Kjærlighetens gjerninger». På bokens tittelblad sto han for første gang frem som forfatter under sitt egentlige navn.

«Corsaren»s satiriske overgrep forandret Søren Kierkegaards personlighet radikalt og plaget ham helt frem til hans død. Fra 1851 og de neste tre årene utga han ingen nye, større bøker. I stedet skrev han pamfletter og småskrifter som innledet et oppgjør med den danske folkekirken – et oppgjør som kom til å dominere de siste årene av hans liv.

Søren Kierkegaard mente at kirken ikke tok kristendommen på alvor. Når prestene tjente gode penger, var det ikke den sanne tro som drev dem, men derimot den gode lønnen. Prestene levde ikke *for* kristendommen, men *av* den, mente han.

Satirisk tegning i «Corsaren» av Kierkegaard.
DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Et år etter Sjællands biskop Mynsters død, i januar 1854, spisset Søren Kierkegaard igjen pennen og skrev en flengende kritikk av biskopen i avisen «Fædrelandet».

Kierkegaard karakteriserte den avdøde biskopen som «svak og nytelsessyk» – svak fordi han ikke gjorde det han forkynte for sin menighet, og nytelsessyk fordi han nøt livet i overklassen uten å gi det han ikke trengte til de fattige. «Genier er som tordenvær», skrev Søren Kierkegaard en gang. «De går mot vinden, forferder mennesker og renser luften.»

Den siste tiden

Kampen mot kirken ble den siste gangen den polemiske forfatteren stakk hånden inn i vepsebolet.

Den 2. oktober 1855 ble han innlagt på sykehus. Kroppen var blitt svak og delvis lammet – og han hadde også begynt å kaste opp blod.

«Jeg er kommet for å dø», skal han ha sagt ved ankomsten til sykehuset. Den 11. november 1855 døde Søren Kierkegaard, 42 år gammel.

Senere undersøkelser av hans medisinske journaler tyder på at Kierkegaard kan ha dødd av Potts sykdom – en spesiell form for tuberkulose i ryggvirvlene som førte til hans stadig mer krumme rygg og lammelser i beina.

Søren Kierkegaard testamenterte alt til Regine – sitt livs kjærlighet, som han skjøv fra seg, men aldri klarte å gi slipp på.

«I dette livet vil hun tilhøre Dem», skrev Kierkegaard til Regines nye ektemann, Fritz Schlegel. «Men i historien vil hun gå ved min side.»

Gruppebilde med flere franske eksistensialister tatt i 1944 etter en opplesning av Pablo Picassos skuespill: «Begjæret fanget i halen».

ALBUM/ALAMY/IMAGESELECT

Kierkegaard og eksistensialismen

Søren Kierkegaard regnes som eksistensialismens far, men som filosofisk retning vokste eksistensialismen først frem i etterkrigstidens Europa på 1940- og 1950-tallet.

«Å eksistere er ikke bare å leve, men å være seg sin egen eksistens bevisst», skrev Søren Kierkegaard.

Med denne setningen opponerte Kierkegaard mot den tyske filosofen Hegels idé om en filosofisk systemtenkning av både verden og menneskets tilværelse.

Eksistensialismen oppsto etter andre verdenskrig som et filosofisk svar på den meningsløsheten som hadde rammet Europas selvforståelse etter krigen.

Eksistensialister som Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre og Albert Camus tok opp temaer som Kierkegaard hadde behandlet tidligere. Sartre og co. mente at mennesket skaper sin egen eksistens – sitt eget liv og meningen med det – ved å velge hva det vil gjøre med livet sitt. Bare på den måten kan man finne mening med livet.

Mens Kierkegaard så troen og det religiøse som det høyeste stadiet i menneskets tilværelse, vektla etterkrigstidens eksistensialister det sekulære menneskets tilværelse i en verden uten guddommelig mening.

«Det finnes ingen Gud, så mennesket må stole på sin egen feilbarlige vilje og moralske innsikt», sa Jean-Paul Sartre.

LES MER OM SØREN KIERKEGAARD

● Joakim Garff: **SAK – Søren Aabye Kierkegaard. En biografi**, Gads Forlag, 2013 ● Peter Tudvad: **Kierkegaards København**, Politikens Forlag, 2004

Gulag-leirene ga Sovjetunionen en nærmest uuttømmelig reserve av gratis arbeidskraft.

WIKIMEDIA COMMONS

Den russiske mafiaen oppsto i Gulag-leirene

I Sovjetunionens brutale fangeleirer vokste det frem en kriminell underverden med egne regler, hierarkier og ritualer. Det hemmelige brorskapet lever videre i dagens Russland, og nå avslører en forsker flere bevis på forholdet.

AV MARIA APPEL

Bak murene i de beryktede Gulag-leirene vokste det frem et brorskap av kriminelle som organiserte seg med egne lover og skapte et fullstendig nådeløst hierarki. Selv om leirene for lengst er stengt, lever arven videre og kan ses i dagens Russland.

Dette skremmende faktum har lenge vært velkjent blant eksperter på den russiske mafiaen, men nå har en forsker funnet flere bevis på sammenhengen – og noen av oppdagelsene kom sågar overraskende på ham selv.

Etter den russiske revolusjonen i 1917 ble politiske motstandere sperret inne i leirer. I

JAKUB LONSKY

Jakub Lonsky vokste opp i Slovakia, der han så mafiaens tilstedeværelse med egne øyne. «Dette motiverte meg senere til å ta opp emnet som forsker», sier han.

1930-årene ble Gulag-leirene utvidet under Josef Stalins ledelse, og han sperret et bredt spekter av mennesker inne. Både hardkokte kriminelle, småkriminelle og politiske motstandere satt innesperret, og mange av dem fikk ingen rettergang før de ble sendt til fangeleirene.

Nøden i leirene førte til at de innsatte fikk forsyninger fra svartebørsen i området.

Gruppene i leirene begynte å organisere seg, og det ble bygget opp et hierarki.

På toppen av makthierarkiet satt *Vory-v-zakone* (som kan oversettes med *Tyvene innenfor loven*). De hadde en egen kodeks som fangene måtte følge for ikke å bli straffet. Brøt man reglene ved f.eks. å

samarbeide med myndighetene, kunne følgene bli juling, brennemerking, avkapping av lemmer – eller drap.

Etter Stalins død i 1953 ble leirene langsomt avviklet, og i 1960 ble de offisielt stengt. Men historien om *Tyvene* stopper ikke der, for gruppen fortsatte sine aktiviteter utenfor murene lenge etter at Gulag-leirene stengte.

befant seg fortsatt i nærheten av der leirene opprinnelig lå.

«Selv om det er flere som har understreket sammenhengen tidligere, ble jeg overrasket over hvor sterk sammenhengen faktisk var mellom mafiaens tilstedeværelse i området og avstanden til nærmeste tidligere Gulag-leir.»

Sterk kobling til mafiaen

Jakub Lonsky, som underviser i økonomi ved University of Edinburgh, har undersøkt hvor sterk koblingen mellom de tidligere Gulag-leirene og den russiske mafiaen er.

Det har han gjort ved å foreta en såkalt *web scrape* av en nettside med data om den russiske mafiaen.

Han hentet alle dataene fra nettstedet *Prime Crime News Agency (PCNA)*, som ble opprettet i 2006 og inneholder et vell av informasjon om mafialedere.

En teori om nettstedet er at mafiaen selv står bak det fordi de hadde behov for en kanal å kommunisere gjennom. Nettsiden fungerer som et Wikipedia-oppslag der det er mulig å hente opplysninger om de kriminelle ledernes fødested, etnisitet, dødsårsak, kodenavn og mye mer.

«Blant annet har informasjon om ledernes adresser vært helt avgjørende i analysen min, og jeg har hentet ut opplysninger om over 5000 mafialedere som opererte mellom 1916 og 2017», sier Lonsky til HISTORIE.

«Jeg har vist at mafialederne bor like i nærheten av der Gulag-fengslene lå. Med data fra nettstedet har jeg dermed bevist at organisasjonen faktisk stammer fra Gulag.»

Selv på 1990-tallet – 30 år etter at leirene ble stengt – holdt trenden seg. Mafialederne

Japans Yakuza kan spores tilbake til en gruppe samuraier som på slutten av 1500-tallet tok avstand fra normene. Les mer om organisasjonen.

Sovjetunionens fall styrket mafiaen

Den russiske mafiaen hadde sin storhetstid på 1990-tallet: «Sovjetunionens sammenbrudd og den raske og kaotiske overgangen til privatisering i Russland hadde en betydning».

«Mafiaorganisasjoner foretrekker å operere i et system der institusjonene er svake. Da Putin kom til makten i 2000, ble mafiaens innflytelse mindre. I et autoritært regime der institusjonene er sterke, blir mafiaen vanligvis undertrykt. Dette så vi også på Sicilia under Mussolinis styre», sier forskeren.

I april 1993 brøt det ut en mafiakrig mellom *Vory-v-zakone* og tsjetsjenske gangstere. Konflikten startet i Moskva, men spredte seg over hele landet, og så godt som alle organiserte kriminelle grupper deltok.

Lonsky har selv opplevd den brutale volden under oppveksten i Slovakia. Akkurat som i Russland kjempet lokale mafiagrupper i gatene i Slovakia på 1990-tallet.

«Den opplevelsen sådde noe i meg som mye senere fikk meg til å forske i emnet.»

M.TOTH/SHUTTERSTOCK

Er det mafiaen selv som står bak nettstedet?

Forskeren Jakub Lonsky forteller at han mistenker at den russiske mafiaen selv står bak nettstedet *Prime Crime News Agency (PCNA)*, som han har undersøkt.

Vory-v-zakone består av selvstendige, uavhengige grupper som følger de samme reglene, men som opererer over store geografiske avstander. Dette utfordrer kommunikasjonen og samholdet innad i gruppen:

«Dette kan ha vært et insitament til å opprette en nettside for på den måten å kunne kommunisere med hverandre. Det er heller ikke unikt for mafiaen å jobbe på denne måten. I Japan bruker yakuzaen massemedier. Hvis de har en innvielsesseremoni, kan de finne på å lekke opptak av den på YouTube», forklarer Lonsky.

Men om det i det hele tatt er mulig å gjøre noe slikt, avhenger i stor grad av om organisasjonen er lovlig. Det er for eksempel umulig å forestille seg at noe lignende kan skje i Italia, der mafiaen er ulovlig.

Frem til 2019 var det lovlig å være medlem av en Vory-v-zakone-gruppe i Russland.

Mossad har likvidert mål over hele verden – fra Argentina og Syria til Tyskland og Norge – oftest uten respekt for internasjonal lov og rett.

GETTY IMAGES, DC STUDIO/SHUTTERSTOCK

Ingen kan gjemme seg for

ISRAELS HEMMELIGE TJENESTE

Naziforbrytere, terrorister og gisseltakere... Mossad har jaktet på dem alle med en nådeløs effektivitet som har gjort den israelske etterretningstjenesten til en av verdens mest fryktede.

AV ANDREAS EBBESEN JENSEN

I mai 1960 ble en aldrende mann trukket inn i en ventende bil i et rolig forstadskvartal i Buenos Aires. Noen uker senere sto han for retten i Jerusalem – anklaget for å være arkitekten bak Nazi-Tysklands drap på millioner av jøder. Med pågripelsen av Adolf Eichmann beviste Mossad at verken tid, avstand eller internasjonale lover er noen hindring for den israelske etterretningstjenesten. Siden oppstarten har Mossad jaktet på Israels fiender og reddet jøder med spektakulære operasjoner over hele verden.

Og de har ikke skydd noen midler for å nå sine mål – det fikk tusenvis av borgere i Libanon og Syria erfare i 2024, da et ukjent nummer ringte opp personsøkeren deres.

Mossads logo består av en syvarmet lysestake flankert av hebraisk tekst. Øverst står det: Institutt for etterretning og spesialoppdrag. Nederst står tjenestens motto, som er hentet fra Det gamle testamentet: «Uten planlegging lider et folk nederlag, med mange rådgivere vinner det seier».

MOSSAD

I KORTE TREKK

Navn
Ha-Mossad le-Modiʿin ule-Tafkidim Meyuḥadim, Institutt for etterretning og spesielle oppgaver.

Grunnlagt
13. desember 1949.

Land
Israel.

Hovedkvarter
I området Glilot utenfor Tel Aviv.

Kjent for
Hemmelige oppdrag, målrettede likvideringer og spektakulære redningsaksjoner.

Når ble Mossad opprettet?

☛ Staten Israel var bare halvannet år da landets daværende statsminister Ben-Gurion opprettet Mossad i desember 1949. Kjerneoppgaven var – og er – å beskytte Israel ved hjelp av spionasje, hemmelige operasjoner og kontraterrorisme utenfor landets grenser. I tillegg til Mossad har Israel to andre etterretningstjenester: «Aman», som står for militær etterretning, og «Shin Bet», som beskytter staten internt mot terrorisme og spionasje.

Mossad har av åpenbare grunner alltid arbeidet i skyggene, men spesielt under den kalde krigen var etterretningstjenesten omgitt av mystikk. Som den tidligere agenten Yossi Alpher, som jobbet for Mossad på 1970-tallet, sa til den britiske avisen The Guardian i 2024: «Alt Mossad gjorde, foregikk i stillhet – ingen visste noe.»

Hvordan er Mossad organisert?

☛ Blant vestlige etterretningstjenester overgås Mossad bare av amerikanske CIA når det gjelder størrelse og kapasitet. Det aller meste av organisasjonens arbeid foregår i dypeste hemmelighet, og agentene bruker falsk identitet under oppdrag i utlandet.

Israelske myndigheter har ikke offentliggjort detaljer om hvordan Mossad er organisert, men ifølge internasjonale etterretningskilder og tidligere ansatte er tjenesten delt inn i en rekke spesialiserte avdelinger med ulike ansvarsområder. Den mest beryktede er visstnok «Kidon» (hebraisk for spyd) – en liten eliteenhet som antas å stå bak attentater og sabotasje.

En annen viktig enhet er «Tzomet», som ifølge flere kilder står for rekruttering og kontakt med utenlandske kilder, ofte under dekke av å ha diplomatiske eller forretningsmessige roller. «Caesarea» omtales som Mossads operative enhet for hemmelige oppdrag i utlandet, mens «Tevel» antas å håndtere offisielle forbindelser med utenlandske etterretningstjenester og diplomatiske kanaler. Og til sist «LAP» (Lohamah Psichologit) som arbeider med psykologisk krigføring, propaganda og desinformasjon.

Hva var tjenestens første oppgaver?

☛ I de første tiårene hadde Mossad blikket mer rettet bakover enn fremover. Tjenestens primære oppgave i etterkrigstiden var nemlig å spore opp nazistenes krigsforbrytere og stille dem for retten.

Den første store fangsten var den beryktede SS-offiseren Adolf Eichmann, som var en av hovedarkitektene bak Holocaust. I 1946 hadde Eichmann i likhet med mange andre toppnazister flyktet til Argentina via den såkalte Rotteruten. Sammen med kone og fire sønner så krigsforbryteren frem til å nyte alderdommen i Buenos Aires under sitt nye navn «Ricardo Klement». Men slik gikk det ikke. I 1956 ble en i Buenos Aires som hadde overlevd Holocaust, oppmerksom på Ricardo Klement, og gjennom en kontakt i Vest-Tyskland fikk Israel nyss om mistanken og Eichmanns nye identitet. Jakten på naziforbryteren var Mossads første store operasjon utenlands.

«Legg planer før du fører krig.»

Mossads opprinnelige motto er hentet fra Det gamle testamentet, Ordspråkene 24,6.

En gruppe Mossad-agenter ble sendt til Buenos Aires, der de holdt Klement under observasjon i flere måneder og sendte bilder av ham hjem til Israel. Her kunne analytikerne bekrefte at Klement og Eichmann var én og samme mann. Den 11. mai 1960 ble han pågrepet. Deretter ble nazibøddelen dopet ned og smuglet ut av Argentina om bord på et israelsk El Al-fly. Tilbake i Israel ble han dømt til døden og hengt 1. juni 1962.

Hva var Operasjon Guds vrede?

☛ Under OL i München i 1972 ble verden vitne til et av historiens mest sjokkerende gisseldramaer. Tidlig om morgenen den 5. september tok åtte bevæpnede menn fra den palestinske terrorgruppen Svart september seg inn til de israelske OL-deltakerne og tok elleve idrettsutøvere og trenere som gisler.

Gisseltakingen utviklet seg til et TV-sendt drama som kulminerte på flyplassen i Fürstenfeldbruck. Her endte de tyske sikkerhetsstyrkenes redningsforsøk i kaos, og alle de elleve israelske gislene og en tysk politimann ble drept.

Etter det iverksatte Mossad et hemmelig likvideringsoppdrag kalt «Operasjon Guds vrede». Mossad utarbeidet en liste på minst 25 personer med direkte eller indirekte tilknytning til angrepet i München.

Den 16. oktober 1972 ble det første navnet strøket av listen. Da ble Wael Zwaiter, som ▶

Fire berømte og beryktede Mossad-agenter

Eli Cohen ble hengt i Damaskus. Sylvia Rafael havnet bak lås og slå. Mossads agenter betalte en høy pris for sine hemmelige tjenester for staten Israel.

WIKIMEDIA COMMONS

ELI COHEN

Spionen i Syria sikret seieren i seksdagerskrigen

Egyptiskfødte Eli Cohen var israelsk undercoveragent i Syria på begynnelsen av 1960-tallet. Her samlet han inn etterretning som bidro til at Israel vant seksdagerskrigen i juni 1967. Men Cohen fikk ikke oppleve utfallet av krigen. I 1965 ble han avslørt og henrettet.

ZVI AHARONI

PORTAVOZ DE LAS FDI

Agent sporet opp naziforbryter i skjul

Mossad-agenten Zvi Aharoni sporet opp og fotograferte krigsforbryteren Eichmann, som levde under falskt navn i Buenos Aires i Argentina. Aharonis avgjørende bevis førte til Eichmanns dramatiske pågripelse og den påfølgende rettssaken mot ham i Israel.

MICHAEL HARARI

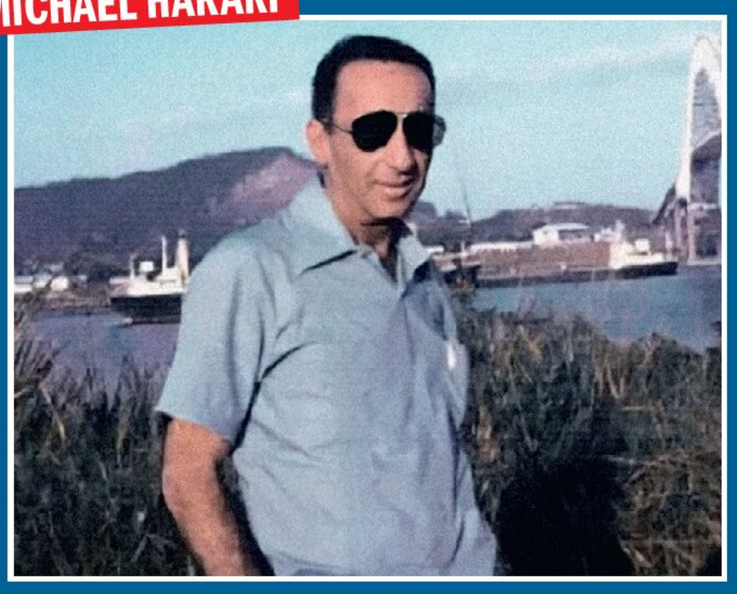

MICHAEL HARARI

Israels svar på James Bond

Etterretningsoffiseren Michael Harari fikk tilnavnet den sionistiske James Bond. Han sto bak en lang rekke operasjoner, blant annet drap på personer som Israel holdt ansvarlig for massakren under OL i München i 1972, og redningsaksjonen for gislene i Entebbe i Uganda i 1976.

SYLVIA RAFAEL

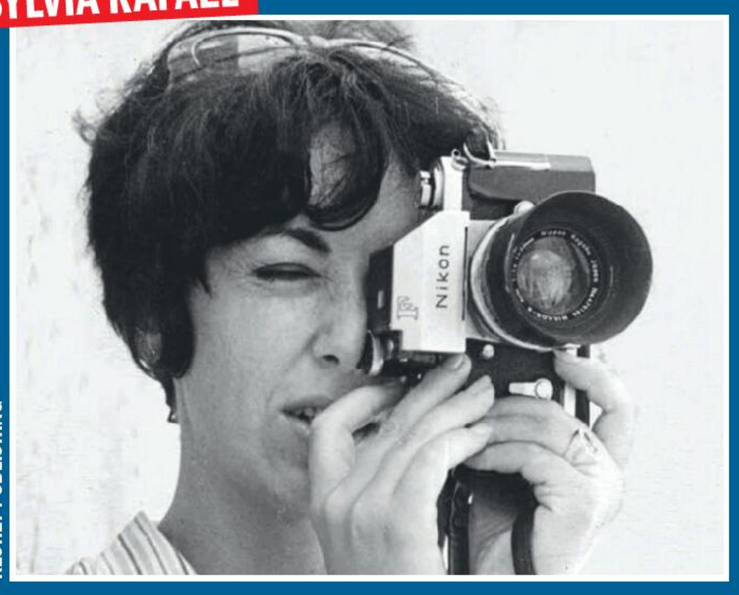

KESHET PUBLISHING

Fotojournalist var israelsk agent

Under dekke av å være kanadisk fotojournalist opererte Sylvia Rafael som Mossad-agent på 1960- og 1970-tallet. Hun deltok i jakten på medlemmer av terrorgruppen Svart september, og i 1973 ble hun dømt til fem års fengsel for medvirkning til drapet på den uskyldige marokkanske servitøren Ahmed Bouchikhi på Lillehammer.

▶ hadde nære forbindelser til Svart September, myrdet. Under obduksjonen fant legene elleve kuler i Zwaiters kropp – en kule for hver drepte idrettsutøver. Med Operasjon Guds vrede trådte Mossad frem i lyset og demonstrerte sin brutalitet og hensynsløshet.

En sjokkert verden så på mens tjenesten likviderte mennesker uten rettergang, uten hensyn til andre staters suverenitet, med tragiske følger for uskyldige mennesker.

Den 21. juli 1973 drepte Mossad-agenter en uskyldig marokkansk servitør på Lillehammer. De hadde forvekslet ham med terrorlederen Ali Hassan Salameh. Først seks år senere, i 1979, klarte de å få has på den virkelige Salameh med en bilbombe i Beirut.

Igjen kostet aksjonen uskyldige livet. Fire tilfeldige forbipasserende og fire livvakter ble også ofre for bomben.

Hva var Operasjon Plumbat?

☛ I november 1968 seilte lasteskipet *Scheersberg A* ut fra havnen i Antwerpen i Belgia med kurs for Genova i Italia. Om bord var 200 tonn plumbat, en harmløs blyforbindelse som skulle leveres til en italiensk malingsprodusent. Men skipet kom aldri frem til bestemmelsesstedet.

Det forsvant sporløst underveis, og da det dukket opp igjen noen dager senere, var mannskapet skiftet ut og lasten forsvunnet. Først ni år senere avslørte det tyske nyhetsmagasinet Der Spiegel og den amerikanske avisen The Washington Post at den mystiske hendelsen var del av en hemmelig operasjon – kjent som «Operasjon Plumbat». Plumbat-lasten var i virkeligheten uranoksid, som kan brukes til å produsere atomvåpen, og kjøpet var organisert og finansiert av den israelske etterretningstjenesten.

Mossads agenter hadde kjøpt skipet gjennom et sinnrikt nettverk av stråmenn og skallselskaper og sendt det ut på en fingert rute med forfalskede fraktdokumenter. I ly av mørket ble lasten overført til et israelsk lasteskip et sted øst for Kreta og seilt til Israel der den skulle brukes i et hemmelig atomprogram.

Programmet ble påbegynt i årene etter Israels grunnleggelse, da landet hadde et nært samarbeid med Frankrike om å utvikle en atomreaktor i ørkenen ved Dimona.

Men etter Seksdagerskrigen i 1967 valgte franskmennene å stanse alle leveranser til atomprogrammet. Siden Israel ikke hadde tilgang til offisielle forsyninger, måtte landet finne alternative løsninger.

Internasjonale eksperter anslår at Israel i dag besitter mellom 80 og 200 atomvåpen – uten at de noen gang offisielt har bekreftet deres eksistens. En av de få som har kastet lys

over programmet, var teknikeren Mordechai Vanunu, som avslørte detaljer om Dimona-anlegget for pressen i 1986. Han ble dømt for landsforræderi og satt fengslet i 18 år.

Hva gikk Operasjon Moses ut på?

☛ På begynnelsen av 1980-tallet ble Etiopia rystet av borgerkrig og påfølgende hungersnød. Tusenvis av etiopiske jøder – det såkalte Beta Israel-samfunnet – flyktet til nabolandet Sudan. Om lag 4000 av dem døde på den flere uker lange reisen gjennom det ugjestmilde ørkenlandskapet, og da de overlevende nådde Sudan, var de ikke stort bedre stilt enn hjemme.

Også her truet en borgerkrig, og de landflyktige etiopiske jødene ble stuet sammen i kummerlige flyktningleirer. Israel bestemte seg for å komme dem til unnsetning med «Operasjon Moses» – en hemmelig og internasjonalt koordinert redningsaksjon der også USA, CIA, Sudan og europeiske flyselskaper deltok. Sudan kunne ikke offisielt støtte Israel av frykt for en fiendtlig reaksjon fra landets arabiske naboer.

Operasjonen pågikk fra 21. november 1984 og flere uker fremover, og om lag 8000 etiopiske jøder ble fløyet fra Sudan til Israel uten å vekke mistanke. Den 5. januar 1985 lekket israelske nyhetsmedier historien om denne fantastiske bragden, og det var først da Sudan avbrøt luftbroen.

I 1991 var situasjonen for de etiopiske jødene blitt så desperat at Israel iverksatte en ny storstilt redningsaksjon, «Operasjon Salomo». På bare 36 timer ble over 14 000 etiopiske jøder fløyet direkte fra Addis Abeba til Israel.

Sto Mossad bak drapet på iransk atomfysiker?

☛ Det iranske prestestyret var fullstendig klar over at atomfysikeren Mosen Fakhrizadeh var et ettertraktet mål for vestlige etterretningstjenester. Han var derfor omgitt av en sverm av livvakter da han 27. november 2020 satte seg inn i den pansrede bilen sin for å kjøre sammen med sin kone til sommerresidensen øst for hovedstaden Teheran. Men livvaktene kunne ikke gjøre noe da et kraftig maskingevær avfyrte 15 skudd med kirurgisk presisjon på 150 meters avstand.

Bare Fakhrizadeh ble truffet. Han døde av skadene senere samme dag.

Attentatet var tilsynelatende resultatet av en høyteknologisk aksjon. Ifølge en versjon av hendelsen sto maskingeværet gjemt i lasteplanet på en tilsynelatende forlatt pickup i veikanten.

Våpenet var fjernstyrt og koblet til et satellittbasert kommunikasjonssystem som gjorde det mulig for Mossad-operatører å overvåke og avfyre det på avstand.

Hele systemet var utstyrt med kameraer og ansiktsgjenkjenning slik at bare Fakhrizadeh ville bli truffet, mens hans kone og livvakter forble uskadd.

Etter angrepet selvdestruerte våpenet – angivelig for å slette alle spor. Ifølge andre kilder ble historien om det høyteknologiske attentatet diktet opp av iranerne som en unnskyldning for at de ikke hadde pågrepet gjerningsmennene.

Uansett hvilken versjon som er sann, anklaget iranerne Israel for å stå bak. Mossad benekter ethvert kjennskap til operasjonen.

Hvordan brukte Mossad personsøkere som våpen?

☛ Den 17. september 2024 gjenlød Libanon og Syria av tusenvis av eksplosjoner. Det skjedde da små sprengladninger i personsøkere ble utløst samtidig.

Tapstallene er omstridt, men ifølge nyhetsmedier ble minst 2750 mennesker såret og opp mot 32 mennesker drept, deriblant to barn. Den storstilte aksjonen var rettet mot medlemmer av den militante libanesiske terrorgruppen Hizbollah.

Men ifølge det libanesiske helsedepartementet og flere internasjonale medier var de fleste døde og sårede sivile, deriblant kvinner og barn. Israel benektet i ettertid ansvar for angrepene, men de færreste observatører tviler på at Mossad var ansvarlig.

Etterretningstjenesten hadde visstnok klart å installere sprengstoff i 5000 personsøkere som Hizbollah hadde kjøpt sommeren 2024.

Mossad er ikke fremmed for likvideringer ved hjelp av eksploderende elektronikk. I 1996 ble Hamas' bombemaker Yahya Ayyash drept da sprengstoff gjemt i mobiltelefonen hans detonerte mens han snakket i den.

Og under Operasjon Guds vrede i 1972 ble PLO-medlem Mahmoud Hamshari drept av en bombe som var installert under telefonen hans, og som ble utløst av en oppringning fra Mossad-agenter. ■

AP PHOTO/RUSSELL MCPHEDRAN

Gisseldramaet i München varte i nesten 21 timer og endte tragisk da alle de elleve israelske gislene ble drept under en mislykket redningsaksjon på flyplassen.

Den iranske atomfysikeren Fakhrizadehs bil var pansret, men den kunne ikke motstå kuleregnet fra et – kanskje – fjernstyrt maskingevær.

FARS MEDIA CORPORATION

LES MER OM MOSSAD

● Michael Bar-Zohar & Nissim Mishal: **Mossad – The Great Operations of Israel's Secret Service**, Robson Press, 2012 ● Victor Ostrovsky & Claire Hoy: **By Way of Deception**, St. Martin's Press, 1990

Kamper mot dyr i romerske amfiteatre er kjent fra mange antikke kilder, men det har aldri tidligere blitt funnet fysiske bevis.

THOMPSON ET AL., PLOS ONE & WIKIMEDIA COMMONS

Første bevis: Gladiator maltraktert av løve

Skjebnen til en uheldig mann for 1800 år siden har gitt arkeologene avgjørende bevis for at mennesker og løver kjempet mot hverandre i Romerrikets arenaer.

De som kjempet mot dyr på de romerske arenaene, ble faktisk ikke kalt gladiatorer. I stedet hadde de tittelen* bestiarius *og var spesialisert i kamp mot dyr, ikke mennesker.

MUSEO NACIONAL DE ARTE ROMANO

AV BUE KINDTLER-NIELSEN

I Hollywood-filmer som «Gladiator» skildres blodige kamper mellom gladiatorer på arenaene i Roma og ville dyr, særlig løver.

Men selv om historikere kjenner til antikke tekster og mosaikker som skildrer slike brutale kamper, har det aldri blitt funnet direkte arkeologiske bevis for at de fant sted – før nå.

Det viktige funnet ble gjort i utkanten av den engelske byen York. I 2005 gravde arkeologer ut en romersk gravplass her som er rundt 1800 år gammel.

Det mest overraskende funnet på gravplassen var ikke mindre enn 80 skjeletter med avhuggede hoder. De fleste av skjelettene var unge, fysisk robuste menn, og i mange år ble

de tolket som soldater eller slaver på grunn av kroppsbygningen og de voldsomme skadene. Men en ny rettsmedisinsk analyse har endret denne oppfatningen.

Kamp mot løve ble hans død

Ett skjelett – en mann mellom 26 og 35 år gammel – vakte særlig oppmerksomhet. Han var begravd i en fellesgrav med to andre menn, med hesteknokler oppå.

På bekkenet hans fant forskerne merkelige punkteringer som lenge var blitt tilskrevet et dyreangrep. I samarbeid med zoologiske hager i Storbritannia ville forskerne bak den nye studien klargjøre nøyaktig hvilken blodig skjebne som hadde tilfalt mannen i graven. Ved å sammenligne med nåtidige eksempler på knokler bitt av store kattedyr som løver, leoparder og tigre, ble det klart at bittmerkene på mannens skjelett passet best med løvebitt.

«Vår kunnskap om romerske gladiatorkamper og kamper med og mot dyr har frem til nå primært vært basert på historiske tekster og kunstneriske fremstillinger», sier Tim Thompson, antropolog ved Maynooth University i Irland og hovedforfatter av den nye studien, i en pressemelding fra University of York.

«Dette funnet er det første direkte, fysiske beviset på at slike hendelser virkelig har funnet sted.»

Det som var spesielt bemerkelsesverdig, var plasseringen av bittet: på bekkenet og ikke på hodet eller halsen, der løver vanligvis angriper for å drepe. Dette indikerer at mannen muligens allerede var skadet eller død da løven bet ham.

«Bekkenet er et uvanlig sted. Man kan overleve en slik skade, så vi tror at personen allerede var kampudyktig, og at bittet ble forårsaket av at løven trakk kroppen bort,» forklarer Thompson.

Bittmerkene viste ingen tegn til heling, noe som tyder på at de oppsto på dødstidspunktet eller kort tid etter. Forskerne tror dessuten at avhuggingen av hodet var del av en romersk begravelsesskikk snarere enn en henrettelse.

Kamper mot dyr var populære i hele riket

Oppdagelsen er ikke bare det første fysiske beviset på at disse kampene fant sted, den har også betydning i en større sammenheng. Den viser nemlig at de såkalte *bestiarii* – gladiatorer som kjempet mot ville dyr – var populære innslag også langt fra Romas Colosseum.

«Vi forestiller oss ofte disse kampene i storslåtte omgivelser som Colosseum», sier Malin Holst, arkeolog fra University of York og medforfatter av studien. «Men dette funnet viser at slike begivenheter også fant sted i avsidesliggende deler av imperiet.»

York het på dette tidspunktet Eboracum og var både en militærbase og den nest største byen etter Londinium (dagens London) i den romerske provinsen Britannia.

«Dette funnet er det første direkte, fysiske beviset på at slike hendelser virkelig har funnet sted.»

Antropolog Tim Thompson om løvekampene

Forskerne tror at de avdøde kan ha vært gladiatorer som trente ved en lokal gladiatorskole i byen.

Dessverre har arkeologene ennå ikke funnet Yorks amfiteater, og de har ingen anelse om hvor det ligger. På grunn av byens mange bevarte historiske bygninger er det vanskelig å foreta utgravninger. Derfor vil vi sannsynligvis aldri få vite nøyaktig hvor denne mannen endte sine dager i kamp mot en løve, til stor underholdning for tilskuerne.

Colosseums åpningsfest kostet tusenvis av dyr livet

WIKIMEDIA COMMONS

Ifølge antikke kilder var neshorn spesielt vanskelige å håndtere. Det kunne drepe en okse uprovosert, men nektet senere å angripe når romerne ville ha det til det.

Da Colosseum åpnet i år 80 e.Kr., var det en 100 dager lang feiring der blodet fløt daglig på arenaen – ikke minst dyreblod. Ifølge antikke kilder ble mellom 5000 og 9000 tamme og ville dyr drept under de storslåtte åpningslekene.

Det var alt fra elefanter, løver, bjørner, griser, krokodiller og neshorn. Kampene besto både av gladiatorer som kjempet mot dyrene, og andre som jaktet på dyrene i et oppsatt jaktlandskap med trær og busker inne på arenaen.

Men dette var ikke nok for romerne, som også organiserte kamper mellom ulike dyr. En historie forteller om en kamp mellom en elefant og en okse, der elefanten bøyde seg for keiser Titus etter seieren. Ifølge samtidige kilder var dette et uttrykk for keiserens enorme karisma, men historikerne mener at elefanten ble trent til å gjøre det.

Dødens disipler:
Skann QR-koden og les mer om de viktige arkeologiske funnene som forteller om gladiatorenes blodige hverdag.

Eddik og morsmelk tok smertene

Kjønnssykdommer har plaget menneskeheten i årtusener, men det var først på 1900-tallet at det kom effektiv medisin. Før det benyttet legene en mengde ubehagelige metoder som ofte skadet pasientene mer enn de hjalp.

Man bygget spesielle kasser for å omslutte kjønnsorganene i en tåke av kvikksølvdamp.

AV JANNIK PETERSEN

Siden tidenes morgen har erotikk vært forbundet med en viss risiko. Selv Det gamle testamentet omtaler konsekvensene da israelittene møtte et folk som åpenbart var plaget av en spesielt farlig kjønnssykdom.

Etter 40 års vandring hadde Moses ført israelittene ut av ørkenen, og de slo seg ned i området rundt byen Sittim ved Dødehavet. Her bodde de side om side med moabittene, og de israelittiske mennene viste straks interesse for stedets kvinner.

I 4. Mosebok står det at israelittene begynte «å drive hor med moabittiske kvinner.», og det tok ikke lang tid før 24 000 døde av en pest, står det i kapittel 25.

Deretter dro israelittene i krig mot moabittene, og Gud befalte Moses å ta i bruk drastiske tiltak for å forhindre at en ny epidemi skulle spre seg.

Så da hæren kom tilbake til israelittenes leir med krigsfanger, sa han:

«Drep nå alle guttebarn og alle kvinner som har ligget med menn. Men alle småjenter som ikke har ligget med menn, skal dere la leve.»

I kampen mot kjønnssykdommer har henrettelse av mulige smittebærere heldigvis vært en sjelden brukt metode. Men når smertene økte, økte også viljen til å underkaste seg antikkens og middelalderens behandlingsmetoder for å få bukt med plagene.

Ofte var kuren minst like invalidiserende som selve sykdommen – om ikke direkte dødelig.

Knust kuhorn og harpiks ga lindring

Skriftlige kilder viser at folk led av kjønnssykdommer allerede i oldtiden. I et av verdens eldste medisinske skrifter, den egyptiske papyrusen Ebers fra ca. 1500 f.Kr., finnes det detaljerte beskrivelser av hvordan kvinner kunne få bukt med infeksjoner og utflod ved hjelp av en stikkpille

Oldtidens versjon av stikkpillen ble fremstilt ved å blande hvitløk, harpiks fra akantusplanten, knust kuhorn og gryn med olje. Deretter ble medisinen ført inn i skjeden med en svamp.

Veggmalerier i egyptiske oldtidsgraver viser at faraos mannlige undersåtter ble omskåret – antakelig for å gjøre det lettere å holde skrittet rent og forebygge sykdom. Det finnes også avbildninger som viser noe som ligner kondomer

De kan ha blitt brukt som prevensjon eller beskyttelse mot kjønnssykdommer allerede for 3500 år siden.

Oldtidens leger visste godt at man kunne bli syk av å ha samleie med en person som var smittet av en kjønnssykdom. Men de hadde ingen anelse om hvorfor sykdommer ble overført og hvordan de kunne kureres.

Jødenes 3000 år gamle religiøse skrifter, som finnes i Det gamle testamentet, tyder imidlertid på at de kjente til begrepet *inkubasjonstid* – hvor lang tid det tar fra en person blir smittet til sykdommen bryter ut.

Ifølge de bibelske skriftene har Gud denne anbefalingen:

«Når den som har flod, blir ren for sin flod, da skal han telle syv dager frem fra den dag han ble ren, og så vaske sine klær og bade sine kjønnsdeler i kildevann, så er han ren.»

Det neste avsnittet i Mosebøkene avslører imidlertid at legevitenskapen ikke hadde nådd noe avansert stadium. Kuren mot den udefinerte kjønnssykdommen inkluderte også en ofring til Gud:

«Den åttende dag skal han ta to turtelduer eller to dueunger og komme for Herrens åsyn, til inngangen til sammenkomstens telt, og gi dem til presten.»

Slanger og skorpioner i underlivet

Antikkens leger hadde ingen forståelse av hva en kjønnssykdom var og måtte derfor ofte bruke eufemismer for å beskrive lidelsene.

Ifølge gresk mytologi skal kong Minos' dronning Pasifaë ha tvunget herskeren av Kreta til å bruke et kondom laget av en geiteblære, for det ble sagt at kongens sæd inneholdt «skorpioner og slanger» som drepte hans hemmelige elskerinner.

I dag vet historikerne lite om hvordan oldtidens store sivilisasjoner forsøkte å behandle kjønnssykdommer, for mye informasjon gikk tapt da faraos Egypt, de greske bystatene, Romerriket og Perserriket gikk under.

Men i ruinene av Pompeii har arkeologer funnet en sonde av metall som er formet nøyaktig som den som middelalderens leger ▶

> «Drep nå alle guttebarn og alle kvinner som har ligget med menn.»
>
> 4. Mosebok, kapittel 31.

Romersk keiser forbød kyssing

Et utbrudd av herpes kan ha vært årsaken til at offentlig kyssing ble forbudt i det første århundret e.Kr.

Under keiser Tiberius (14-37 e.Kr.) ble Romerriket rammet av en ny epidemi. En smittsom sykdom spredte seg med stor fart – og ikke engang keiseren slapp unna plagene. Tiberius fikk sår i ansiktet og forsøkte å skjule dem med et lag gips.

Det hjalp ikke. Ansiktet hans ble stadig mer arrete, og romerske historikere som Tacitus og Cassius Dio skriver at dette var grunnen til at Tiberius trakk seg tilbake til øya Capri i år 26 e.Kr. Der ble han til sin død 11 år senere.

I dag kan vi ikke med sikkerhet si hvilken sykdom Tiberius ble rammet av, men noen historikere mener det var en kjønnssykdom – muligens herpes, som gjerne gir forbigående sår på leppene. Og noen pasienter får arr på kinn og hake.

Teorien støttes av kilder fra antikken som forteller at keiseren forsøkte å få bukt med epidemien ved å forby kyssing. Forbudet gjaldt ikke ekteskapelige kyss, men det tradisjonelle søreuropeiske vennskapskysset.

I antikken kunne mektige romerske menn øke en manns sosiale status ved å kysse ham offentlig og dermed vise at mannen sto ham nær.

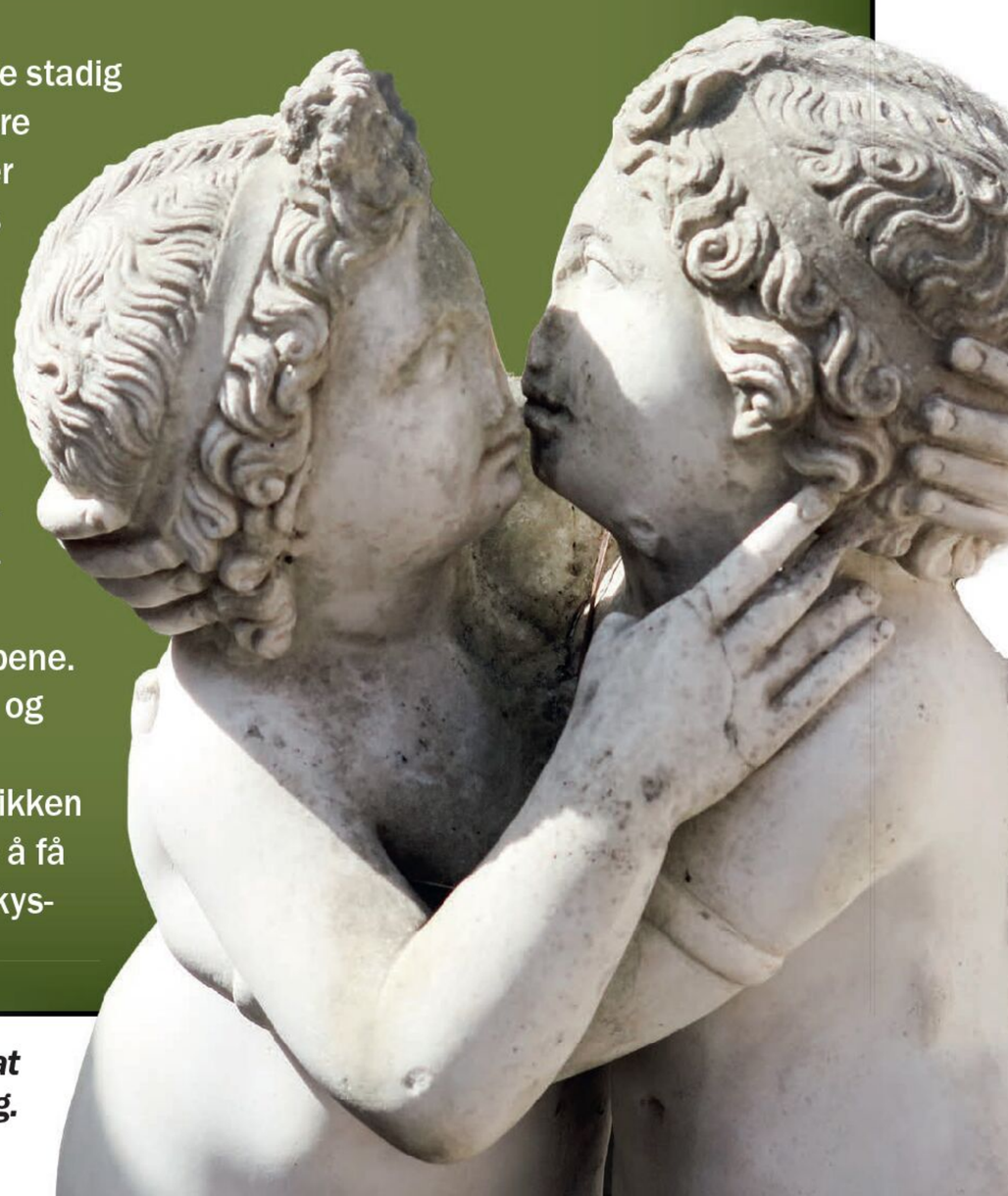

AWANA-JF/SHUTTERSTOCK

Tiberius' rådgivere mistenkte at herpes ble overført ved kyssing.

Overtro ble avløst av kunnskap

I lang tid hadde leger og kloke koner bare muligheten til å lindre smertene fra kjønnssykdommer. Pasientene måtte vente i århundrer på en kur.

Gonoré

- **Symptomer:** Smertefull vannlating, utflod og smerter i underlivet.
- **Lindring:** I middelalderen forsøkte leger å fjerne utflod ved å føre lange metallredskaper inn i urinrøret på menn.
- **Kur:** I 1879 oppdaget den tyske legen Albert Neisser at gonoré skyldes en bakterie. Fra 1930-tallet ble sykdommen kurert med antibiotika.

Klamydia

- **Symptomer:** Ofte ingen, men noen pasienter opplever utflod og svie ved vannlating.
- **Lindring:** Urinrøret og skjeden ble skyllet med vin eller eddik. Det var smertefullt og hadde ingen effekt.
- **Kur:** I 1907 oppdaget forskere at klamydia skyldes en bakterie. I dag kan sykdommen kureres med antibiotika.

Syfilis

- **Symptomer:** Sår i ansiktet og på kjønnsorganene. Blemmer overalt, hårtap og feber. Sårene vansirer ofte pasientene.
- **Lindring:** Kvikksølv ble smurt på de angrepne områdene eller spist og drukket.
- **Kur:** I 1905 oppdaget forskere at syfilis skyldes en bakterie. Allerede fem år senere kunne sykdommen behandles med antibiotikumet salvarsan, og fra 1940-tallet med det mer effektive penicillinet.

TIBBUT ARCHIVE/ALAMY/IMAGESELECT

I århundrer sprøytet leger væske opp i urinrøret på menn med kjønnssykdommer.

▶ brukte. Sonden ble ført inn i urinrøret på menn og brukt til å sprøyte inn en væske i det. Behandlingen skulle åpne forsnevringer i urinveiene.

Romerne var også plaget av kjønnsvorter. Det forteller Martial, som levde på 100-tallet e.Kr.

Kjønnsvorter henger som små fikener og dingler fra kroppen, mente romerne, og i et satirisk dikt om den homoseksuelle mannen Labienus skrev Martial ertende:

«Labienus solgte hagen sin for å kunne kjøpe noen slavegutter. Nå har han bare en fikenplantasje.»

Historikerne må frem til middelalderen før man får bedre kilder om kjønnssykdommer. Det er vanskelig å si hvor mange de var, og hva de ble kalt – ofte er det bare symptomene som nevnes.

I 1161 vedtok f.eks. det engelske parlamentet en lov mot «den farlige, brennende svakheten».

Siden loven forbød bordelleiere å ansette prostituerte med tydelige tegn på kjønnssykdommer, antar dagens historikere at den «brennende svakheten» var gonoré.

Sykdommen får de smittede til å føle at de tisser glasskår eller at det brenner i kjønnsorganene når de tisser. Frankrike innførte for øvrig en lignende lov nesten 100 år senere.

Morsmelk i urinrøret

I middelalderen ble menn med sviende vannlating henvist til en hardhendt behandling. Den engelske kongens lege, John av Arderne, anbefalte sine kolleger å føre et langt rør inn i pasientens penis og injisere morsmelk fra kvinner som ammet guttebarn.

Av like ukjente årsaker anbefalte John av Arderne også at melken skulle søtes med fiololje og avkok av havre.

Det er tvilsomt om kuren lindret pasientenes plager, men behandlingen var i det minste ikke så skadelig som den kollegene hans brukte. De sprøytet pasientens egen urin eller eddik inn i urinrøret.

Resultatet var ofte etsesår og betennelser som kunne være livstruende før man oppdaget antibiotika.

Den franske syke åt pasienten

Mens mange veneriske sykdommer ikke hadde noe navn, fikk 1500-tallets store svøpe en betegnelse som fikk alle til å grøsse: den franske syke.

Tyske Ulrich von Hutten (1488-1523) ble rammet av plagen og beskrev lidelsene:

«På leggbeinet, der huden er tynn, oppsto det sår med betennelse som brant og gjorde vondt. Hver gang ett sår leget, åpnet det seg et nytt. På høyre side, like under det nederste ribbeinet, hadde jeg et sår – ikke veldig smertefullt, men det skilte ut illeluktende væske som rant ut i en smal åpning mens det innvendig dannet et stort, tomt hulrom.»

Sykdommen var syfilis, og nok en gang sto legene på bar bakke. I panikk tydde de til kvikksølv, som allerede ble brukt mot spedalskhet. I 1533 beskrev den danske legen Christian Pedersen en salve som skulle smø-

> **«Hver gang et sår leget, åpnet det seg et nytt.»**
>
> Nederlandsk syfilis-pasient, 1500-tallet.

res på syfilissår. Hans kur besto av svinefett blandet med menia (kvikksølvsulfid): «Åtte lodd svineister tilsatt to eller tre lodd kvikksølv og tre lodd menia».

Vektenheten lodd tilsvarer 13,2 g. Ifølge Pedersen skulle salven smøres på såret i 13 dager. Kvikksølvbehandlingen viste seg faktisk å fjerne noen av symptomene hos pasienter med både syfilis og andre kjønnssykdommer, men bivirkningene var forferdelige:

Munnbetennelse, blodig diaré, oppkast, utslett og hovne ledd. I tillegg kom blodmangel og nerveskader, vekttap og psykiske lidelser. Mange av bivirkningene ble feiltolket som skader forårsaket av sykdommen.

Det var ingen tilfeldighet at engelske leger på 1500-tallet hyppig advarte:

A night with Venus, a lifetime with Mercury – en natt med Venus, et helt liv med Merkur. *Mercury* er det engelske ordet for både Merkur og kvikksølv.

Vidundermiddel kom fra et tre

Heldigvis fantes det andre behandlingsmetoder for desperate syfilispasienter som, etter hvert som sykdommen utviklet seg, risikerte å miste både nesen og forstanden.

I renessansen var folk overbevist om at Gud hadde skapt kuren mot sykdommer på samme sted som de oppsto. Derfor begynte driftige kjøpmenn å importere mirakelkurer mot syfilis fra Sør- og Mellom-Amerika – blant annet fra treet guajacum officinale, på norsk kalt pokkenholt.

Avkok av pokkenholt ble vekselvis drukket og smurt på syfilissår, men allerede på midten av 1500-tallet ble treet fra Sør-Amerika utkonkurrert av kvikksølv, som var billigere og lettere å få tak i.

Da alle innså at heller ikke kvikksølv var noe vidundermiddel, fortsatte jakten.

Ofte kom inspirasjonen fra et gjennombrudd i behandlingen av andre sykdommer. I 1796 vaksinerte Edward Jenner de første friske pasientene mot kopper ved å smitte dem med små doser puss fra byller på koppepasientene sine.

I Norge fikk Jenners suksess leger til å eksperimentere med å «syfilisere» pasientene sine ved å sprøyte sårsekret inn i huden i håp om at dette skulle stimulere immunforsvaret.

Behandlingen viste seg å ikke ha noen som helst positiv virkning.

Andre leger sprøytet det bakteriedrepende stoffet sølvnitrat inn i urinrøret på pasientene. Det førte til alvorlige etseskader.

På 1800-tallet førte oppdagelsen av elektrisitet til at leger begynte å eksperimentere med elektriske bad.

Pasienter med kjønnssykdommer ble lagt i et kar fylt med vann. En tettsluttende plate ble plassert i vannet slik at den skilte over- og underkroppen, og deretter ble det sendt strøm til underlivet.

Behandlingen var smertefull og hadde ingen effekt. Det var først på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet at legene oppdaget at kjønnssykdommer skyldes bakterier som overføres til slimhinnene under ubeskyttet samleie.

I 1910 tok man i bruk antibiotika under navnet *salvarsan*, og i 1943 kom det helt store gjennombruddet da penicillin – i kjølvannet av 2. verdenskrig – ble tilgjengelig i store deler av verden

Endelig slapp pasientene en kur som var like ille som sykdommen.

LES MER OM BEHANDLING AV KJØNNSSYKDOMMER

● Ellen Støkken Dahl: **I seng med fienden, eller Venus' forbannelser**, Pelikanen, 2022 ● J.David Oriel:: **The Scars of Venus: A History of Venereology**, Springer, 2011.

Gonoré og syfilis var farlige fiender under begge verdenskrigene

Fraternisering med europeiske kvinner kostet den amerikanske hæren store tap under 1. verdenskrig. Erfaringen kom soldatenes sønner til gode da 2. verdenskrig brøt ut.

Under 1. verdenskrig ble to millioner unge amerikanske menn sendt til Europa for å delta i krigen. Men det var ikke bare fiendens ild som gjorde et stort innhogg i soldatenes antall. Hver dag ble opptil 18 000 amerikanske soldater kampudyktige på grunn av kjønnssykdommer som syfilis og gonoré.

Kjønnssykdommer utgjorde en alvorlig trussel mot hærens slagkraft og medførte store utgifter til behandling av pasientene. For å redusere problemet lanserte American Expeditionary Forces (AEF) opplysningskampanjer og delte ut salver som inneholdt kvikksølv.

Også under 2. verdenskrig sendte USA ca. to millioner menn til Europa, og de nøt godt av vidundermidlet penicillin. I 1944 hadde antall daglige sykemeldinger på grunn av kjønnssykdommer falt til rundt 600. Opplysning, kondomer og moderne medisin viste seg å være effektive våpen mot den usynlige fienden.

HISTORICAL/GETTY IMAGES

Under 2. verdenskrig advarte plakater soldatene mot å ha ubeskyttet sex – selv om kvinnen så sunn og frisk ut.

Når begynte vi å ta hverandre i hånden?

Håndtrykket hadde allerede vært i bruk i tusenvis av år da middelalderens riddere ristet hverandres hender for å avsløre skjulte våpen.

Å ta hverandre i hånden for å hilse er en skikk som går flere tusen år tilbake i tid. Et av de tidligste håndtrykkene vi kjenner til, finnes på et relieff fra 800-tallet f.Kr. som viser den assyriske kong Salmanassar 3. som tar en babylonsk hersker i hånden.

Håndtrykk finnes også på gravsteiner, krukker og mynter fra antikkens grekere og romere.

Når og hvorfor de første menneskene begynte å ta hverandre i hånden, fortaper seg i historiens slør. Historikere mener imidlertid at håndtrykket sannsynligvis utviklet seg som et tegn på fred og tillit. Ved å rekke frem en åpen hånd viste en person at han ikke bar våpen eller ønsket kamp.

Håndtrykk kunne også symbolisere en avtale eller pakt mellom to parter. Den greske dikteren Homer nevner for eksempel håndtrykk flere ganger i eposene *Iliaden* og *Odysseen*, der handlingen opptrer i forbindelse med løfter og tegn på tillit.

Riddere ristet hendene

I Europa var det sannsynligvis middelalderens riddere som sto bak utbredelsen av håndtrykket som en formell hilsen.

De ga hverandre hånden, og i noen tilfeller ristet de hverandres hender kraftig opp og ned for å forsikre seg om at motparten ikke skjulte våpen. Det moderne håndtrykket, slik vi kjenner det dag, ble virkelig populært i Vesten først på 1700-tallet.

Ifølge noen historikere ble hilsenen spredt av kvekerne – en pasifistisk, kristen protestbevegelse i England – som mente at håndtrykket symboliserte at alle mennesker var like for Gud – i motsetning til mer hierarkiske hilsener som å bukke.

På 1800-tallet var håndtrykket blitt så vanlig at bøker om oppførsel og etikette ofte inneholdt avsnitt om hvordan et korrekt håndtrykk skulle utføres.

Verden rundt: Slik hilser andre kulturer

Det moderne håndtrykket er en vestlig oppfinnelse som har spredt seg til det meste av verden. Men i noen deler av verden hilser folk fortsatt på hverandre slik de har gjort i generasjoner.

MORI/OFFICE OF THE PRESIDENT

FABIEN LE JEUNE

U.S. AIR FORCE

Gongshou (Kina)

Gongshou er en tradisjonell hilsen som brukes i Kina som et tegn på respekt, høflighet og velvilje. Hilsenen utføres ved at man bøyer overkroppen litt forover og fører hendene sammen foran brystet – med en flat hånd som omslutter en knyttneve. Hilsenen er omtrent 3000 år gammel og ble hovedsakelig brukt i det keiserlige Kina blant embetsmenn, lærde og vanlige borgere ved formelle møter, gratulasjoner og seremonier.

Namaste (Sørøst-Asia)

Hilsenen har sine røtter i hinduismen, der den symboliserer ydmykhet og respekt for det guddommelige i alle mennesker. Selv om mange asiater hilser med håndtrykk, er *namaste* fortsatt en vanlig og høflig måte å hilse på – særlig blant eldre, i formelle sammenhenger og under religiøse seremonier. Arkeologiske utgravninger har avdekket rundt 4000 år gamle statuer fra Induskulturen som gjør namaste-hilsen.

Hongi (New Zealand)

På New Zealand hilser maoriene på hverandre ved å presse pannen og nesen mot hverandre i et kort øyeblikk. Hilsenen symboliserer fellesskap og gjensidig respekt. *Hongi* betyr «å dele pust» og symboliserer to mennesker som utveksler livskraft, kjent som «*ha*» i maorikulturen. Når en person mottar en hongi fra maorifolket, blir vedkommende ikke lenger sett på som en fremmed, men som en del av fellesskapet.

Den assyriske kongen Salmanassar 3. (t.h.) kom Babylons konge til unnsetning under borgerkrigen i 851 f.Kr. – og beseglet alliansen med et håndtrykk.

OSAMA SHUKIR MUHAMMED AMIN

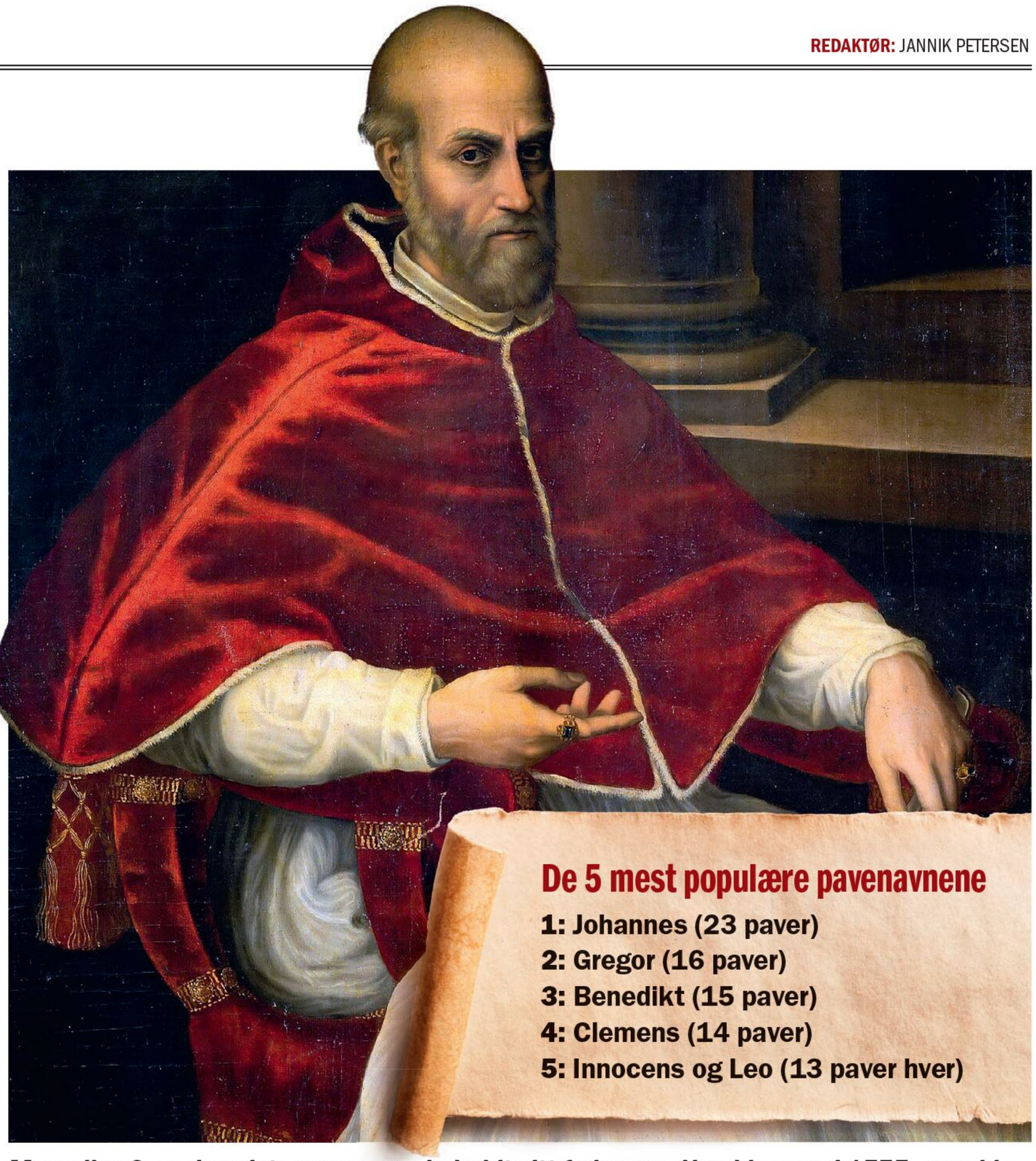

MUSEI VATICANI & YEVTUSHENKO SERHII/SHUTTERSTOCK

De 5 mest populære pavenavnene

1: Johannes (23 paver)
2: Gregor (16 paver)
3: Benedikt (15 paver)
4: Clemens (14 paver)
5: Innocens og Leo (13 paver hver)

Marcellus 2. er den siste paven som beholdt sitt fødenavn. Han ble pave i 1555, men ble syk rett etter valget og døde av slag mindre enn en måned senere.

Hvorfor tar paven et nytt navn?

I århundrer har nye paver tatt et nytt navn før de har inntatt sin plass som leder av Den katolske kirke – og navnet de velger er langt fra tilfeldig.

Når en ny pave blir valgt, sier den katolske kirkens nye leder farvel til sitt borgerlige navn og får et nytt – slik har det vært i århundrer.

I år 533 satte Johannes 2. seg på pavestolen og var den første paven som bestemte seg for å endre navnet han hadde fått av sine foreldre.

Årsaken var at pave Johannes var døpt Mercurius, men han ønsket ikke å lede den kristne kirken med et navn som hadde sin opprinnelse i en av de romerske gudene: Merkur.

Ideen om å endre navn slo imidlertid ikke an så tidlig. Først nesten tre tiår senere fulgte en ny pave etter og endret navnet sitt. Han var født Catelinus og skiftet navn til Johannes 3.

Pavelige navneendringer begynte å bli litt vanligere etter 900-tallet, men det var ikke før på 1500-tallet at det ble skikk og bruk at nyvalgte paver byttet navn når de tiltrådte. Den siste paven som bestemte seg for å beholde sitt opprinnelige navn, var Marcellus 2., som ble overhode for den katolske kirken i 1555.

Nytt navn – ny begynnelse

I dag tar paver et nytt navn ved innsettelsen fordi de ønsker å markere en ny begynnelse.

Når en kardinal blir opphøyet til pave, blir det sett på som en åndelig gjenfødelse, der han legger sitt tidligere liv bak seg for å vie seg helt og holdent til kirken.

Ofte velger den nye paven et navn etter en tidligere pave, helgen eller kirkelig skikkelse som han ønsker å hedre eller etterligne.

På denne måten signaliserer navnevalget også den nye pavens ambisjoner, verdier eller hvilken retning han ønsker at kirken skal ta under hans ledelse.

WIKIMEDIA COMMONS/ LUDWIG KNAUS

De første au pairene passet barn hos fornemme franske familier som ledd i en form for kulturutveksling.

Hvordan oppsto au pair-ordningen?

Au pair-ordningen begynte som en kulturell reise for 1800-tallets unge franske kvinner, men tok en annen og mer internasjonal vending etter 2. verdenskrig.

«Au pair» betyr «på like fot» på fransk og har sine røtter i 1800-tallet, da unge kvinner var en del av husholdningen i den øvre middelklassen i Frankrike.

De passet familiens barn og hjalp til med lettere husarbeid uten egentlig å være tjenestefolk.

Kvinnene ble heller betraktet som midlertidige medlemmer av familien og deltok i dagliglivet mot en liten betaling. Målet var at kvinnene skulle få oppleve et annet miljø og tilegne seg kulturell dannelse.

I løpet av 1900-tallet spredte ordningen seg til andre europeiske land, der kvinner fikk arbeide som unge jenter i huset til en fornem vertsfamilie.

Lov skulle forhindre misbruk

Den moderne au pair-ordningen ble til etter 2. verdenskrig, da ordningen ble mer organisert og internasjonal og fikk et offisielt fokus på kulturutveksling og språkopplæring.

I 1969 vedtok Europarådet en lov som skulle sikre at au pair-oppholdet fortsatt skulle handle om kultur og språk, og ikke være billig husarbeid.

Siden 1990-tallet har au pair-ordningen likevel ofte blitt kritisert for å formidle underbetalt arbeidskraft til velstående familier, etter at unge fra bl.a. Øst-Europa og Asia fikk adgang til ordningen.

Har USA satt inn nasjonalgarden mot sin egen befolkning før?

Nasjonalgarden er bevæpnet og klar til kamp – også mot ubevæpnede sivile. Siden 1903 har militsen spilt en viktig rolle i USAs håndtering av interne konflikter.

LIBRARY OF CONGRESS

Nasjonalgarden ble bl.a. satt inn da det brøt ut opptøyer i Washington D.C. etter drapet på Martin Luther King Jr. i 1968.

Siden USA gjorde nasjonalgarden landsomfattende i 1903, har styrken jevnlig blitt satt inn mot landets egen befolkning.

Nasjonalgarden, som stort sett består av reservister, er en del av USAs væpnede styrker som presidenten eller en guvernør kan sette inn for bl.a. å gjenopprette ro og orden.

Nettopp dette har militsen ofte blitt satt til siden 2. verdenskrig – ofte i forbindelse med raserelaterte uroligheter.

Nasjonalgarden ble for eksempel satt inn for å beskytte svarte studenter mot overgrep etter at raseskillet i amerikanske skoler ble opphevet i 1954.

Våpen mot folket

Militsen var også svært aktiv under borgerrettsbevegelsen på 1960-tallet. Da ble nasjonalgarden flere ganger satt inn for å beskytte afroamerikanske demonstranter og for å slå ned opptøyer rundt om i USA.

Nasjonalgarden var også på gatene under opptøyene i Los Angeles i 1992 og under protestene etter politidrapet på den ubevæpnede afroamerikaneren George Floyd i 2020. Militsen har fullmakt til å bruke våpen mot sivile og har noen ganger fått kraftig kritikk for å være for aggressive.

I 1970 skjøt for eksempel nasjonalgarden mot studenter under en demonstrasjon mot Vietnamkrigen ved Kent State University. Den gang ble fire ubevæpnede ungdommer drept.

Hodeløse statuer er utstilt på en rekke museer rundt om i verden – her på Glyptoteket i København.

ANDREY SHCHERBUKHIN/SHUTTERSTOCK

Hvorfor mangler antikke statuer ofte hodet?

Statuer fra antikken mangler ofte hodet når de blir funnet av arkeologer – og ikke bare på grunn av mange års slitasje. Romerne utviklet en smart løsning for å gjenbruke disse verdifulle statuene.

Når arkeologer graver statuer fra antikken opp av bakken, mangler de gamle skulpturene ofte hodet.

I mange tilfeller er hodet – og eventuelt andre lemmer – brukket fordi de stikker ut fra overkroppen og er mer utsatt for brudd når statuer velter.

I andre tilfeller har statuene bevisst blitt «halshugget» av opprørere eller invaderende hærer som har forsøkt å undergrave herskerne som har fått reist skulpturer av seg selv som et symbol på sin makt.

«Hodet har stor makt, og skader på hodet ble sett på som en svært effektiv måte å skade makten på, enten det var en hersker, en gud eller bare en død sivilperson», sier Rachel Kousser, professor i oldtidskunst ved City University of New York.

Statuer ble gjenbrukt

En tredje årsak til de manglende hodene er at skulpturene rett og slett ble laget med løse hoder slik at statuene kunne gjenbrukes. Særlig romerne laget ofte idealiserte standardkropper med hoder som kunne byttes ut – for eksempel når en ny keiser kom til makten, eller en populær person plutselig falt i unåde.

I disse tilfellene ble hodene på eksisterende statuer ganske enkelt byttet ut med et nytt hode i stedet for å lage helt nye statuer.

På samme måte kunne armene byttes ut, slik at statuene kontinuerlig kunne holde ulike gjenstander eller peke i ulike retninger.

ØYEBLIKKET

Det er noe i luften

Det ville vesten gikk på vingene i 1910. Folk kom langveis fra for å se om de nymotens flymaskiner virkelig kunne holde seg i luften. Noen piloter fløy, andre styrtet mens de konkurrerte om å fly hurtigst, høyest og lengst foran øynene på 175 000 tilskuere.

Carson, Los Angeles
1910

AMERICAN STOCK ARCHIVE/GETTY IMAGES

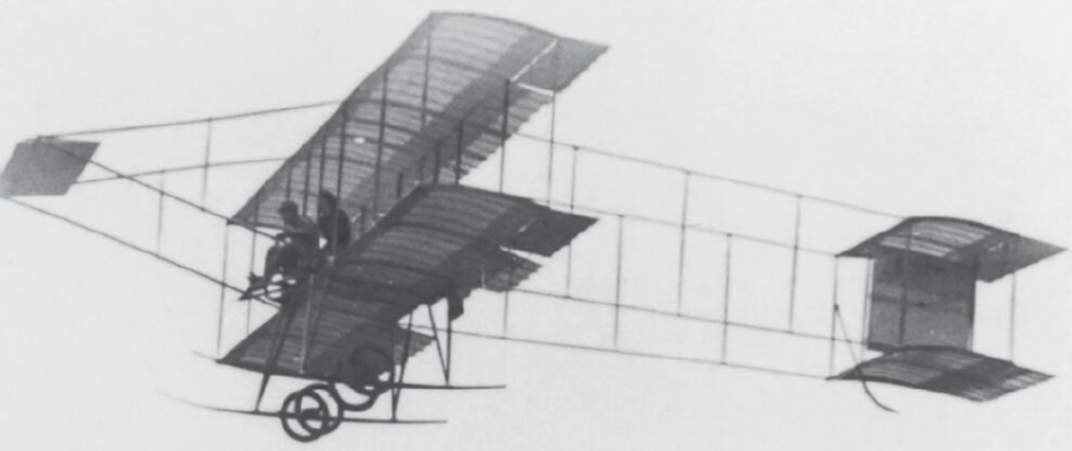

Bladet HISTORIE har en nagende mistanke om at dette bildet fra 1910 har blitt bearbeidet med dobbelteksponering, retusjering og andre triks.

Britiske gruver leverte råstoff til bronsealderen

Bronsens inntog rev Midtøsten og Europa ut av steinalderen, men hvor kom tinnet fra som kobberet skulle blandes med? En gruppe forskere har svaret.

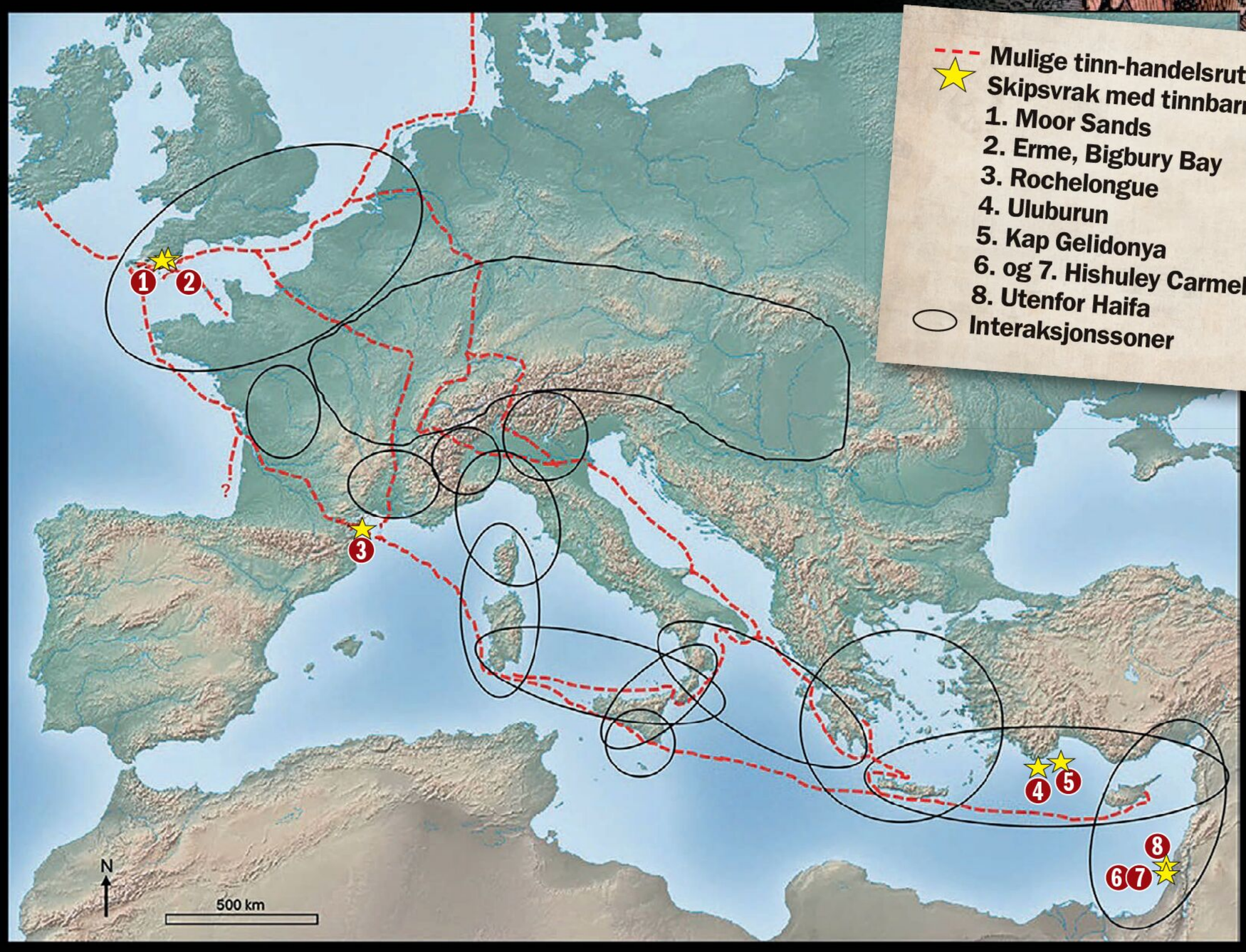

Noen av tinnbarrene fra bronsealderen har forskerne underkastet flere kjemiske analyser og sammenlignet med funn fra andre steder i Europa.

ALAN WILLIAMS & WILLIAMS RA, MONTESANTO M, BADRESHANY K, ET AL. & WIKIMEDIA COMMONS

HANDEL

For omtrent 3000 år siden tok sivilisasjonene øst for Middelhavet et teknologisk syvmilssprang da de begynte å bruke bronse til flere av sine våpen, smykker og verktøy.

Bronse er en legering av tinn og kobber, men forskerne kjenner ikke til noen samtidige tinngruver innenfor en radius på flere tusen kilometer.

Det såkalte «tinnmysteriet» har forundret arkeologene i årevis, men nå mener en gruppe britiske forskere at de endelig har funnet svaret på gåten.

Deres undersøkelser tyder på at tinnet stammer fra det sørvestlige England. Herfra ble det transportert ad velsmurte handelsveier hele veien til Midtøsten, omtrent 4000 km unna.

Forskere fra Durham University har sammenlignet arkeologiske funn av tinn fra flere steder i Europa med tinnforekomster i de to sørvestligste områdene i England, Cornwall og Devon.

De har foretatt flere analyser av både kjemiske rester og blyisotoper i funnene, og undersøkelsene viser at engelsk tinn fant veien til Frankrike, Sardinia, Kypros og til og med kystområdene i Israel.

«Tinnhandelens omfang, regelmessighet og hyppighet er langt større enn man tidligere har forestilt seg, og det gir et helt nytt perspektiv på hva bronsealderens gruvearbeidere og handelsfolk kunne utrette», skriver Benjamin Roberts og Alan Williams, som står bak undersøkelsen. Deres konklusjoner betyr også at tinn dermed er den første handelsvaren som de britiske øyer har eksportert hele veien på tvers av det europeiske kontinentet.

Fra den greske oppdagelsesreisende Pytheas' beskrivelse vet historikerne at det var adskillige tinngruver på de britiske øyer ca. 320 f.Kr. Men undersøkelsen understreker at disse gruvene sannsynligvis har vært i full drift i nesten tusen år før grekerens besøk.

Metallets historie:
Skann QR-koden og les om hvordan oppdagelsen av metallene har gitt mennesket mulighet for å utvikle seg.

Italienerne brukte årtusener på å foredle druer

Helt tilbake i steinalderen har vinglade italienere høstet druer til gudenes nektar. Men en ny studie viser at det var først under Romerriket at bøndene begynte å dyrke dem mer systematisk.

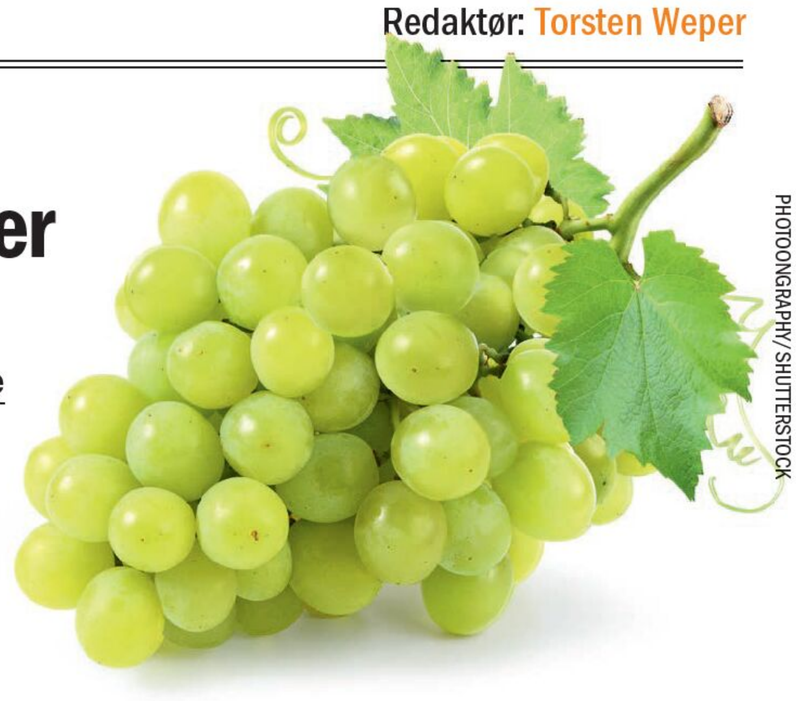

PHOTOONGRAPHY/SHUTTERSTOCK

HVERDAGSLIV

Allerede i begynnelsen av middelalderen hadde italienerne laget vin så lenge at druene hadde begynt å ligne dem vinbønder dyrker i dag.

Det er en av konklusjonene i en stor undersøkelse der forskere har sett nærmere på druekjerner fra 25 arkeologiske funn som spenner over hele 7000 år.

De eldste druekjernene er fra steinalderen og stammer fra en gang i det 6. årtusen f.Kr. mens de yngste funnene forskerne har undersøkt, er fra 1300-tallet e.Kr.

Spesielt størrelsen på kjernene har avslørt når vindyrkingen for alvor tok fart i støvlelandet, som i dag er en av verdens største vineksportører. Stort sett alle kjernene som er fra før år 1000 f.Kr. er på størrelse med kjerner som man i dag vil finne i viltvoksende druer.

Forskerne mener derfor at bronsealderens vin fremdeles ble gjæret av saften fra ville druer som datidens folk fant i naturen.

Men mellom 1000 f.Kr. og 600 e.Kr. begynner druekjernene å endre seg. I flere av funnene ligner flere av kjernene nå den formen de har i dyrkede druer i dag, og de blir også tilsvarende mindre.

Ifølge forskerne skyldes dette at italienerne begynte å dyrke druene mer systematisk i denne perioden.

Spesielt i Campania-regionen i Sør-Italia og på øya Sardinia er det funnet mange kjerner som tyder på at folk her begynte å kultivere druene relativt tidlig.

Gruppen av franske, spanske og italienske forskere understreker imidlertid at det fortsatt er relativt store forskjeller både i størrelsen og formen på kjernene. De mener at dette høyst sannsynlig skyldes at man fortsatte å eksperimentere med å blande dyrkede og nye, ville varianter i de mange århundrene da Romerriket blomstret og igjen kollapset i Italia.

Uberørt nederlandsk skip lå utenfor Australia

Etter en voldsom storm på 1800-tallet gikk et handelsskip med kinesiske varer på grunn. Først da forskerne tok i bruk spesielle redskaper, kom de på sporet av skipet.

KATASTROFER

Den 30. juni 1857 herjet en voldsom storm langs kysten av det sørlige Australia. Under stormen gikk det nederlandske handelsskipet *Koning Willem de Tweede* på grunn.

Enorme bølger truet med å knuse skipet, og for å redde mannskapet beordret kaptein Hindrik Remmelt Giezen alle mann i båtene.

Redningsforsøket endte imidlertid i tragedie da en båt kantret, og 16 av de 25 besetningsmedlemmene druknet.

Kort tid etter sank skipet og la seg til rette på den gjørmete havbunnen. Her lå vraket ubemerket i 168 år.

Først nylig kom et team av forskere fra blant annet Flinders universitet og det nasjonale sjøfartsmuseet i Australia (ANMM) ved hjelp av avansert teknologi på sporet av det 800 tonn tunge fartøyet.

I søket ble det blant annet brukt spesialutviklede metalldetektorer og magnetometre, instrumenter som kan detektere jerngjenstander under havbunnen.

Instrumentene avslørte deler av et ankerspill som stakk opp av mudderet. Målingene viste også at flere store jerngjenstander skjuler seg under havbunnen.

Omfanget av gjenstandene som ble funnet, samsvarer godt med *Koning Willem de Tweede*'s lengdemål på 42,7 meter.

Arkeologer har også tidligere funnet fragmenter av keramikk fra Kina på en strand i nærheten. Forskerne anser potteskårene som et ytterligere spor etter skipet, som hadde vært i Hongkong for å frakte immigranter til Australia.

Arkeologene planlegger å avdekke vraket, som de forventer vil inneholde mange gjenstander.

«Ingen hadde tid til å ta med seg noe. Nesten alt gikk tapt. Alt ligger sannsynligvis i vraket, som derfor kan fortelle oss mye om skipets mannskap og passasjerer», sier prosjektets leder, arkeolog James Hunter.

Vrakets ankerspill overbeviste arkeologene om at de hadde funnet Koning Willem de Tweede.

RUUD STELTEN & ROTTERDAM MARITIME MUSEUM

På 1800-tallet seilte Koning Willem de Tweede immigranter fra Kina til de australske gullgruvene. Skipet hadde plass til 400 passasjerer.

Englands eldste bok om oster

Middelalderens engelskmenn elsket ost, og nå har forskerne transkribert en nesten 500 år gammel bok om retten. Boken gir noen aparte råd.

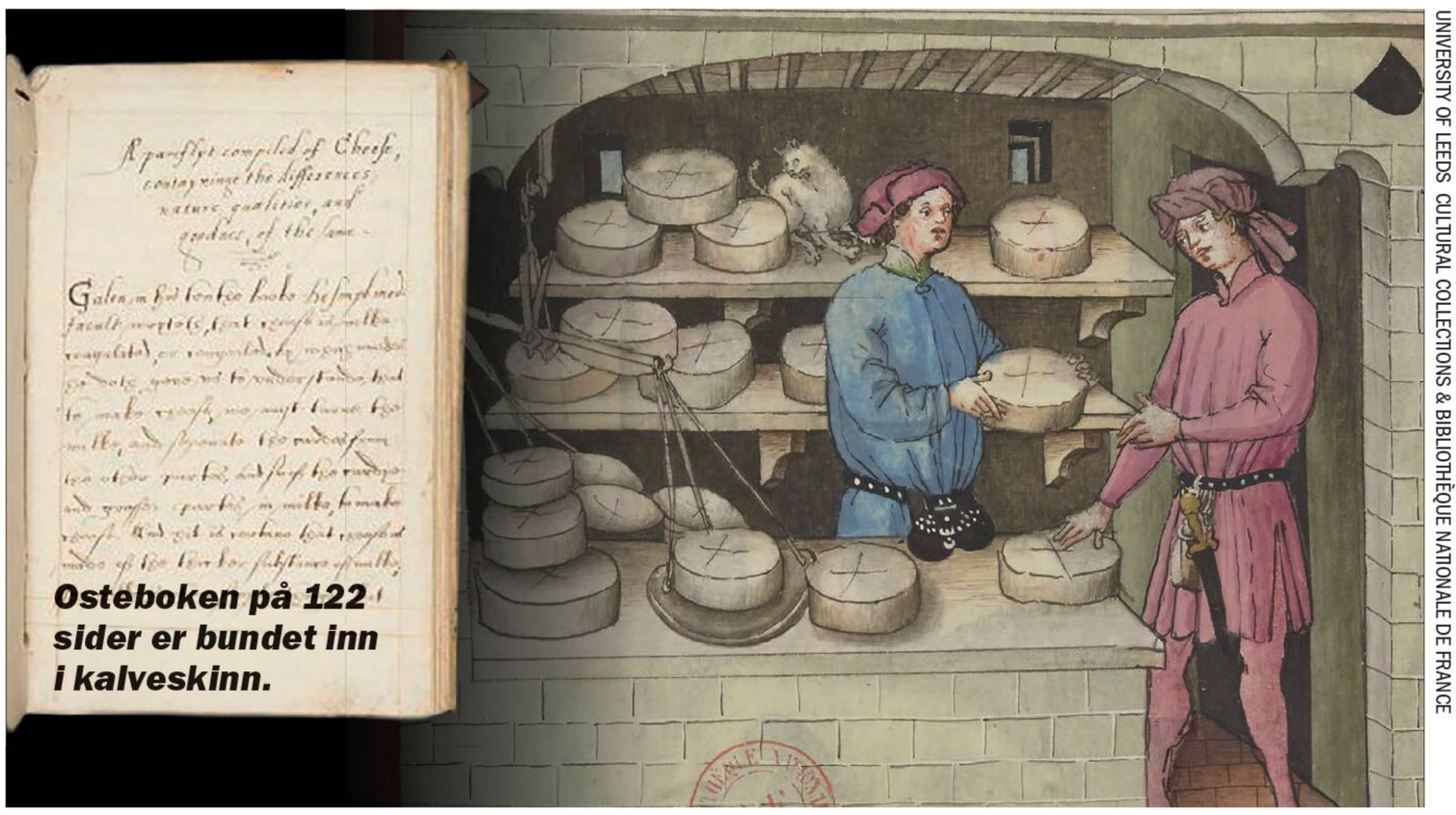

UNIVERSITY OF LEEDS CULTURAL COLLECTIONS & BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE FRANCE

Osteboken på 122 sider er bundet inn i kalveskinn.

Ost ble nytt av store deler av befolkningen. Prisen varierte, men i 1300-tallets England kostet en halv kg ost ca. en åttendedel av en håndverkers dagslønn.

GASTRONOMI

Verdens eldste bevis på osteproduksjon er omtrent 7500 år gammelt og stammer fra Polen. Forskning peker på at folk fra Egypt til Kina nøt ulike former for ost allerede i oldtiden.

I middelalderen vant ost stort innpass i Nord-Europa, og i England ble cheddaren utrolig populær etter at den ble oppfunnet på ca. 1100-tallet. På 1500-tallet var ost bokstavelig talt på alles lepper.

Det understrekes ikke minst av en håndskrevet bok datert til 1580-årene. Skriftet ble først oppdaget da det ble lagt ut for salg på auksjon i 2023.

Universitetet i Leeds kjøpte boken, fikk teksten transkribert og har nå gjort den fritt tilgjengelig på Internett.

Transkripsjonen avslørte at boken samlet stort sett alt det datidens og antikkens lærde hadde skrevet om ost. Den gir bl.a. leseren rådet om å nøye vurdere «sin egen kropps natur samt ostens temperament og på den bakgrunn bedømme sannsynligheten for om han tar skade av å spise ost eller ikke».

Ifølge historikere viser dette rådet at datidens mennesker – selv om de ikke kjente ordet laktoseintoleranse – var oppmerksom på at ikke alle tålte ost.

Ifølge boken kunne osten brukes til annet enn å spise. Den gjengir f.eks. et råd fra den oldgreske legen Galen. Han anbefalte å smøre inn hudknuter med en blanding av harsk ost og svinefett.

Blandingen ville få huden til å «gå i stykker av seg selv uten inngrep og få det som er skyld i knutene til å renne ut», heter det i boken.

Historikerne vet ikke hvem forfatteren er. Men en note i verket viser at blant andre Walter Bayley, dronning Elisabet 1.s lege, har lånt boken og lest den.

Miniatyrfallos funnet i romersk festning hadde et spesielt formål

Romerske legionærer bar fallossymboler for å beskytte seg mot uflaks og onde krefter. Nå har engelske arkeologer gjort et spesielt funn som bekrefter skikken.

Amuletten ble sannsynligvis båret av en legionær som ønsket å ha hell på slagmarken.

THE VINDOLANDA TRUST

ARKEOLOGI

Romerne laget fallossymboler i alle former og størrelser. Et nytt – bitte lite – funn fra Nord-England understreker dette perfekt. Ved det romerske fortet Vindolanda nær Hadrians mur har arkeologer gravd en penisformet gjenstand på 2,5 cm opp av bakken.

Det skriver Vindolanda Museum på sin Facebook-side. Gjenstanden er hugget ut i svart jetstein og har vært brukt som amulett. Personen som bar den, brukte den til å beskytte seg mot ondskap og ulykke.

«Jet blir mer og mer vanlig som smykkemateriale fra begynnelsen av 200-tallet og utover, og små lykkeamuletter eller anheng som dette kan ha blitt båret av mange av soldatene på steder som Vindolanda», sier Andrew Birley, utgravningsleder på Vindolanda, til avisen Chronicle Live.

Ifølge arkeologen viser slitasjen på amuletten at bæreren har rørt mye ved den – sannsynligvis i håp om å bringe lykke.

Vindolanda ligger like sør for Hadrians mur og ble etablert av romerne rundt år 85 e.Kr. Det var i bruk frem til 300-tallet. Dette er første gang det er funnet en fallisk gjenstand laget av jetstein på stedet. Men funnet av falliske gjenstander på Vindolanda fort er langt fra unikt.

I 2023 oppdaget forskere at et gammelt funn fra 1992 – et 17 cm langt trestykke – faktisk var en dildo. Det antas å være det første kjente eksempelet på romersk sexleketøy.

Blant inkaenes forfedre tok bare eliten stoffer

I et oldtidssamfunn i Peru var det bare overklassen som fikk lov til å gå inn i bevissthetsutvidende kamre og sniffe et spesielt pulver – som lignet på dagens ayahuasca.

Illustrasjon av de spesielle kamrene hvor samfunnets elite kunne «snakke» med gudene.

ARKEOLOGI

To tusen år før inkaene hersket over Andesfjellene, var området dominert av en sivilisasjon kjent som Chavín-folket. Kulturen hersket fra 900 til 250 f.Kr. og var på mange måter inkaenes forfedre. De la grunnlaget for blant annet jordbruksutvikling og handelsnettverk over hele dagens Peru, noe som senere ble viktige elementer i inkariket.

Et av det hierarkiske samfunnets mektigste verktøy var imidlertid ikke jordbruk eller handel, men bevissthetsutvidende stoffer. En ny studie har avdekket de eldste direkte bevisene på bruk av psykoaktive planter i Peru.

Et team av arkeologer fra blant annet University of Florida har funnet en rekke såkalte snusrør laget av uthulede dyreknokler. Kjemiske og mikroskopiske analyser av knoklene har avdekket spor av nikotin fra tobakksplanter samt rester av vilca – en plante som er beslektet med det psykedeliske stoffet DMT.

Ifølge forskerne ble disse plantene tørket og knust slik at de kunne sniffes gjennom rørene. I motsetning til mer kollektive ritualer med hallusinogener som er kjent fra andre oldtidskulturer, var Chavíns seremonier eksklusive.

Et utvalg av snusrørene som arkeologene har funnet i Peru. DMT var det primære psykoaktive stoffet i blandingen som ble sniffet. DMT finnes også i våre dagers ayahuasca-te.

Arkeologene fant snusrør i private kamre inne i monumentale steinbygninger som bare hadde plass til noen få deltakere om gangen – noe som tyder på en eksklusivitet som understøttet en aura av mystikk og kontroll.

«Inntak av psykoaktive stoffer handlet ikke bare om å få visjoner. Det var en nøye styrt del av et ritual, sannsynligvis forbeholdt en utvalgt elite, og det bidro til å sementere det sosiale hierarkiet», sier medforfatter av studien, arkeolog Daniel Contreras, i en pressemelding.

«Disse ritualene, som ofte ble forsterket av psykoaktive stoffer, var transformerende opplevelser som styrket både trossystemer og samfunnsstrukturen», understreker Contreras.

Stoffene kan ha ført til personlige visjoner, for eksempel samtaler med gudene, som understreket for overklassen hvorfor de hadde rett til å styre samfunnet.

DANIEL CONTRERAS

Velkommen til

iform.nu

Vi har gjort det lettere å LEVE SUNT

Kom gratis i gang på **iform.nu/digitalt-abo**

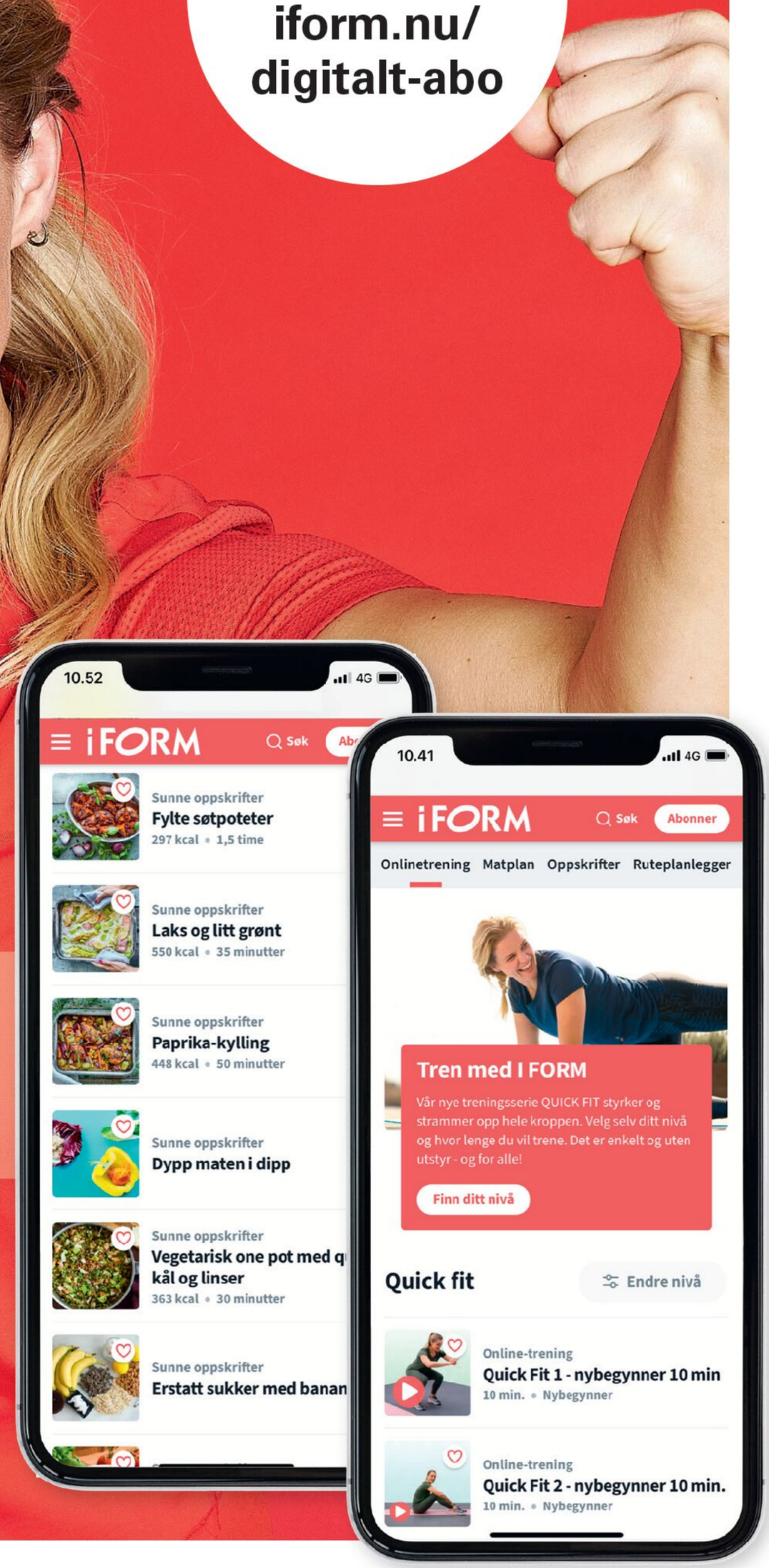

Som abonnent får du tilgang til alt dette:

- **Onlinetrening tilpasset din tid og ditt nivå**
- **En ny og enkel matplan hver uke**
- **Løpeprogrammer med veiledende lydfiler**
- **Lagre favorittene dine, og finn dem lett igjen**

iFORM

Bonnier Publications International AS, Kundeservice,
postboks 1188 Sentrum, 0107 OSLO, tlf. 23 06 87 00

Hvem har sagt det?

Gjett hvilken historisk person som har sagt følgende:

“Storbyen er ikke en asfaltjungel, den er en menneskelig zoo”.

ERIC KOCH/ANEFO PHOTO COLLECTION/EUGENE POWERS/SHUTTERSTOCK/ELLIOTT & FRY/WIKIPEDIA.ORG

A Desmond Morris

B Jane Goodall

C Charles Darwin

Hva hendte NÅR?

I hvilken rekkefølge inntraff disse tre hendelsene. Finn rett årstall til hver.

1 Trettiårskrigen starter med at tre personer kastes ut av et vindu i Praha.

☐ 1337 ☐ 1568 ☐ 1618

2 Nederlandske opprørere innleder åttiårskrigen mot Spania.

☐ 1337 ☐ 1568 ☐ 1618

3 England og Frankrike barker sammen i hundreårskrigen.

☐ 1337 ☐ 1568 ☐ 1618

Hvem skjuler seg her?

Gjenkjenner du ikke personen på bildet, kan du gjette hvem det er ved å stokke om bokstavene i anagrammet ved siden av. Du kan også benytte deg av ledetrådene. Den riktige løsningen finner du opp ned på neste side.

Tante Teeni-Moira

Som 14-åring ekter hun kronprins Ludvig. Tross brudgommens blyghet får paret fire barn. Men idyllen brister da hun i 1792 mister tittel, slott og ære – og året etter også hodet.

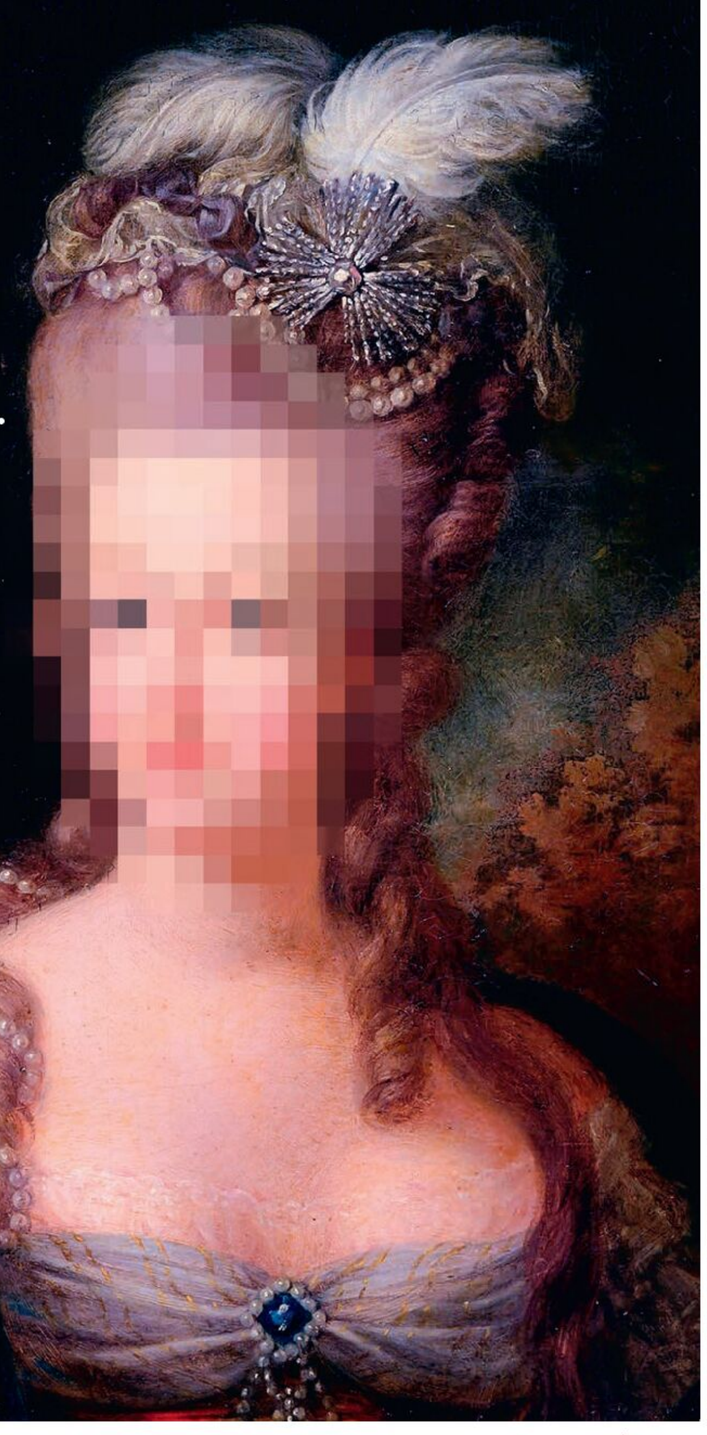

DENNIS HALLINAN/ALAMY/IMAGESELECT

MER QUIZ PÅ NESTE SIDE

Historienøtter

Quizmaster: Peter Eberhardt

Brooklyn Bridge i New York sto ferdig i 1883. Etter massiv markedsføring 100 år senere ble broen så populær at folk hengte opp bilder av den i stuen – om de nå hadde besøkt byen eller ikke.

MACIEJ BLEDOWSKI/SHUTTERSTOCK

12 spørsmål om historiske broer

1 Denne broen over Themsen ble innviet i 1894 etter åtte års anleggsarbeid?

A: London Bridge
B: Stamford Bridge
C: Tower Bridge

2 På åpningsdagen i 1937 krysset hvor mange mennesker Golden Gate Bridge i San Francisco?

A: 20 000
B: 200 000
C: 2 000 000

3 Hvilket år ble den 1560 m lange Bosporosbroen mellom Istanbuls to halvdeler innviet?

A: 1933
B: 1953
C: 1973

4 Hvor finner vi 1600-tallsbroen Stari Most, som ble ødelagt under Jugoslavias borgerkrig?

A: Kroatia
B: Bosnia-Hercegovina
C: Serbia

5 Hvilken dansk bro var i 1998 nær ved å knabbe tittelen verdens lengste hengebro?

A: Storebæltsbroen
B: Øresundsbroen
C: Guldborgsundbroen

6 Hvor mange broer inngår i den 182 km lange veiforbindelsen mellom Florida og øya Key West?

A: 22
B: 32
C: 42

7 I 1905 åpnet en elegant jernbanebro over Zambezi-elven. Hva ser man fra broen?

A: Storbyen Lusaka
B: Sahara
C: Victoriafallene

8 Broen fra Kalmar til Öland er Sveriges lengste, men hvor lang er den egentlig?

A: 2049 m
B: 6072 m
C: 9013 m

9 Paris' eldste bro over Seinen ble åpnet i 1607. Hva heter den populære elveovergangen?

A: Pont des Arts
B: Pont Neuf
C: Pont de Grenelle

10 Rialtobroen er fra 1591. I hvilken by tramper millioner av turister hvert år over her?

A: Venezia
B: Roma
C: Firenze

11 Hva heter den franske broen med høyderekorden på 343 m over bakken?

A: Pont de Normandie
B: Chavanon Viaduct
C: Millau Viaduct

12 Den første broen av jern ble bygget i 1781. Oversatt heter den «Jernbroen». Hvor står den?

A: Utenfor Nice, Sør-Frankrike
B: På den tyskbelgiske grensen
C: Nær Birmingham, England

RIKTIG SVAR

Hvem har sagt det?

Biologen og utferdsforskeren Desmond Morris. Sitatet stammer fra bestselgeren «Den nakne ape» fra 1968.

Hva hendte når?

I **1337** innledes hundreårskrigen, som er en konflikt mellom England og Frankrike om retten til den franske tronen. Reelt varer krigen i 116 år. Åttiårskrigen innledes i **1568**, da selvbevisste nederlendere prøver å kvitte seg med det spanske overherredømmet. I **1618** slår den katolsk-protestantiske konflikten ut i lys lue da tre katolikker ***defenestreres*** (kastes ut av vinduet).

Hvem skjuler seg her?

Marie-Antoinette (1755-1793). Østerrikisk barnebrud og siden fransk dronning fra 1774 til 1792.

12 spørsmål om historiske broer:

1C, 2B, 3C, 4B, 5A, 6C, 7C, 8B, 9B, 10A, 11C, 12C.

BLI ABONNENT PÅ

BO BEDRE

Norges ledende boligmagasin BO BEDRE inviterer deg med inn i en verden fylt med de mest spennende og inspirerende boliger.

BO BEDRE gir deg:

- Vakre og unike boliger i alle prisklasser
- Inspirasjon til spennende og annerledes innredningsløsninger
- De største designnyhetene og trendene
- Lekre og annerledes matoppskrifter

GÅ INN PÅ

BO-BEDRE.NO/ABO

Bonnier Publications International AS, Kundeservice,
Postboks 1188 Sentrum, 0107 Oslo, tlf. 23 06 87 00

SOTK2011/ALAMY/IMAGESELECT

James Hamilton gjennomførte skuddangrepet fra sin onkels hus. Deretter flyktet han til Frankrike og levde i eksil der.

PORTRAITOFKINGS.COM/WIKIMEDIA COMMONS

Skottlands regent ble drept med luntebørse

Skottlands regent, James Stuart Moray, ble utsatt for et skuddattentat i 1570. Drapsmannen jaktet på sitt mål i månedsvis og brukte et av datidens mest avanserte våpen – en luntebørse.

Første gang et skytevåpen med krutt ble brukt til å drepe et statsoverhode var i 1570. Målet var regenten av Skottland: James Stuart, jarlen av Moray. Det fatale skuddet ble avfyrt 23. januar, akkurat idet James Stuart Moray red i opptog gjennom byen Linlithgow, en dagsreise fra Edinburgh.

Attentatmannen James Hamilton hadde reist i hælene på regenten i flere måneder for å komme på skuddhold.

Opptoget var en opplagt mulighet, for Hamiltons onkel eide et hus i Linlithgow. Da jarlens opptog passerte huset, avfyrte Hamilton våpenet sitt. James Stuart Moray ble truffet i magen og forblødde under store smerter samme kveld. Drapsmannen var fremdeles på frifot.

Forhatt leder måtte dø

James Stuart Moray var halvbror til den skotske dronningen Maria Stuart. Da hun ble tvunget til å abdisere i 1567, gikk tronen over til hennes bare ett år gamle sønn – Jakob 6. Stillingen som formynder for den altfor unge kongen tilfalt James Stuart Moray, som styrte landet på vegne av nevøen.

Den avsatte dronningens støttespillere pønsket imidlertid på å få henne tilbake på tronen, og blant dem var Hamilton-klanen. Ifølge historikerne brukte James Hamilton en luntebørse. Da han trykket på avtrekkeren, vippet en tent lunte inn i en porsjon krutt som eksploderte og sendte kulen av gårde. Så snart skuddet var avfyrt, flyktet Hamilton ut gjennom en bakdør og hoppet opp på hesten sin. Ifølge overleveringen unnslapp attentatmannen jarlens livvakter på dramatisk vis. «Da sporen og pisken sviktet ham, trakk han dolken og stakk hesten i bakenden, slik at den sprang fremover», noterte Edinburgh-borgeren Robert Birrel i sin dagbok.

Hamilton klarte å komme seg til Frankrike, men flere av klanens medlemmer – deriblant onkelen hans – ble henrettet for medvirkning i attentatet. Landets adel ville ikke ha Maria Stuart tilbake, og i stedet ble det valgt flere andre formyndere for den unge Jakob 6. Formynderskapet endte i 1579, da kongen fylt e13 år.

Har du et morsomt tips? Fortiden er full av morsomme, overraskende og merkverdige historier. De beste får en plass på denne siden. Hvis du kjenner til en morsom anekdote, må du gjerne dele den med oss på moro@historiebladet.no.

Råtten hval skulle fjernes med dynamitt

Myndighetene i den amerikanske delstaten Oregon ville fjerne et flere tonn tungt hvalkadaver fra stranden med dynamitt. Det var en veldig dårlig idé.

En novembermorgen i 1970 dukket det plutselig opp en spermhval på stranden i Oregon i USA. Dermed fikk delstatsmyndighetene et illeluktende problem – dyret var 14 meter langt, veide åtte tonn og var allerede i forråtnelse.

Ansvaret for å ta hånd om kadaveret lå hos Oregon Highway Division, som står for vedlikehold av veier og strender i delstaten. Her bestemte ledelsen seg for at det ville bli altfor dyrt og tungvint å skjære opp hvalen for å få fjernet den.

I stedet dro de til en marinebase i nærheten, der ingeniører gikk inn for bruk av dynamitt. Dette ville sprenge kroppen i fillebiter – tusenvis av små lekkerbiskener for fuglene på stranden.

Den dagen hvalen skulle sprenges, dukket pressen opp for å overvære begivenheten. Dynamitten gikk av for rullende kamera. Sekunder senere var luften et kaos av beinfragmenter, råttent spekk og biter av innvoller.

En lokal TV-stasjon var til stede da en død hval ble sprengt i luften i Oregon i 1970. De fanget eksplosjonen på video.

KATU.COM

Hvalrester smadret bil

Teknikerne fra Oregon Highway Division hadde stappet et halvt tonn dynamitt inn i hvalen. Dermed ble eksplosjonen langt kraftigere enn forventet, og enkelte hvaldeler ble sendt flere hundre meter av gårde.

En stor klump smalt ned på taket på en parkert bil, som ble totalskadd. Paul Linnman, reporter fra den lokale TV-stasjonen KATU, avsluttet nyhetsinnslaget sitt med ordene:

«Hvis en hval noen gang strander her igjen, vil de ansvarlige helt sikkert huske hva man *ikke* skal gjøre». Ingen ble skadet i eksplosjonen, men det gigantiske smellet skremte bort fuglene i området, så de mange hvalbitene ble liggende uspist.

I stedet måtte ansatte fra Oregon Highway Division plukke opp haugene med råtnende hval i ukene som fulgte.

Tomt for vodka etter 2. verdenskrig

Da Sovjetunionens seier i 2. verdenskrig ble kunngjort i radioen, utløste det en folkefest. Russerne drakk så heftig at alle hovedstadens vodka-lagre ble tømt på et døgn.

SVETLIY/SHUTTERSTOCK & MOS.RU/WIKIMEDIA COMMONS

Russerne feiret seieren over Det tredje riket med stil – og det innebar masser av vodka.

Etter fire år med nød og lidelser beseiret Sovjetunionen Hitler og Nazi-Tyskland i 1945. Om lag 27 millioner sovjetborgere hadde mistet livet i krigen, som i Russland er kjent som Den store fedrelandskrigen.

Da seieren ble kunngjort på statsradioen natt til 9. mai, brøt jubelfesten ut.

Våkne lyttere strømmet ut av hjemmene sine og vekket dem som sov med høyrøstet jubel. Mange var fortsatt i nattøyet da feiringen begynte over hele Sovjetunionen.

Blant russerne var ingen feiring komplett uten rikelig med vodka – og knapt et døgn etter at seieren var kunngjort, hadde Moskva gått tom.

Drikkefest markerte seieren

Under krigen hadde russerne levd på rasjonering. Vodkabrenneriene var statseid, og landets leder, Josef Stalin, hadde bestemt at poteter og rug – hovedingrediensene i vodkaproduksjonen – først og fremst skulle brukes som mat.

Vodkaproduksjonen fortsatte imidlertid i beskjeden skala, for Stalin var klar over at en og annen dram kunne bidra til å holde moralen oppe. Men da seieren først var et faktum, hadde de statlige lagrene ingen mulighet for å holde tritt.

Russerne omfavnet hverandre, danset kalinka i gatene og skålte med alle de møtte. Selv folk som ellers ikke rørte vodka, tok imot tilbudet midt i gledesrusen.

Flynavigatøren Nikolaj Krjutjkov fikk permisjon og skyndte seg hjem til Moskva for å delta i festen.

«Vi feiret seiersdagen sammen med familien min og alle naboene. De drakk for seieren. For dem som ikke overlevde krigen, og for at den blodige massakren aldri skulle gjenta seg. Den 10. mai var det umulig å få kjøpt vodka i Moskva, for alt var drukket opp», fortalte han partiavisen Pravda.

Gled deg til jubileumsnummeret

Vi har mye å feire!

HISTORIE har opplyst og underholdt sine lesere med nyheter om og beretninger fra historien siden oktober 2005. Derfor er neste nummer fylt med det beste vi noensinne har laget. 148 sider om:

- Opprøret i faraos harem
- Børskrakket i 1929
- Hitlers monstertanks
- Saigons fall
- Jakten på Cæsars mordere

- og mye, mye mer.

Det perfekte flyet: Spitfire

En kreftsyk flykonstruktør satte livet på spill for å gjøre ferdig Spitfiren så den var klar til å møte tyskerne i 1940.

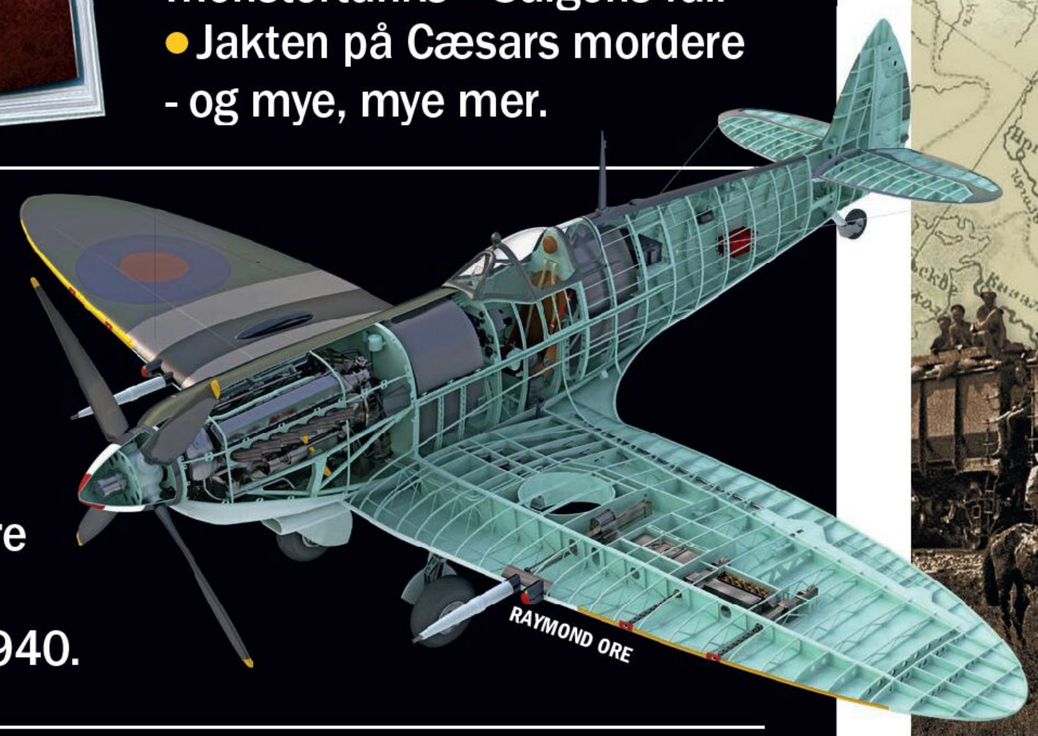
RAYMOND ORE

SHUTTERSTOCK

På sporet av de første vikingene

Vikingtiden startet ***ikke*** med angrepet på det engelske klosteret Lindisfarne i 793. Vikingene er en del eldre, viser funn i Estland.

En omvei på 7000 km

Da 1. verdenskrig sluttet, var tusenvis av tsjekkiske soldater fanget i det vestlige Russland. Den enkleste veien hjem var å kjempe seg hele veien gjennom Sibir til Vladivostok. Underveis rakk tsjekkerne å stjele de russiske gullreservene.

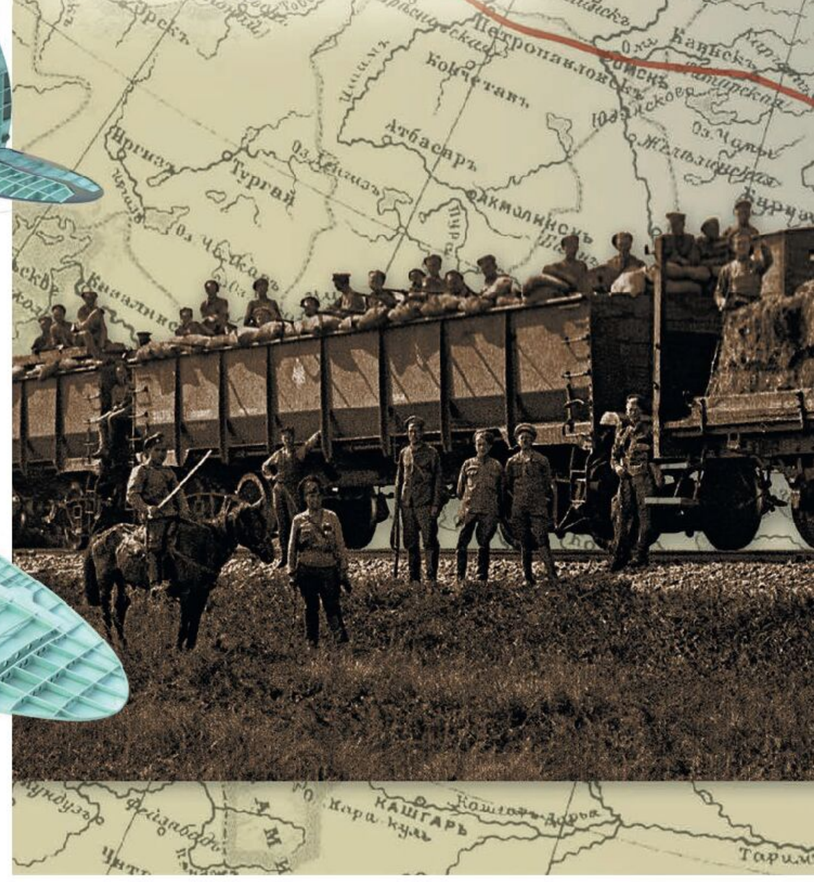

Romerne var gale etter race

Toppoppgjør mellom Rosenborg og Brann blekner i sammenligning med hysteriet som hestevedde-løpene skapte i antikkens Roma. Vognførerne ble tilbedt av fans – og hooligans herjet i gatene.

BRIDGEMAN IMAGES

På gaten 19. september 2025

VHU MILITARY MUSEUM IN PRAGUE

Historie

Redaktør: Grete Gaulin

Sjefredaktør: Stinne Andreasen
Redaktør: Torsten Weper
Nyhetsredaktør: Poul Tvilum

Redaksjon: Andreas Abildgaard, Bue Kindtler-Nielsen, Jannik Petersen, Niels-Peter Granzow Busch, Mikkel Hede, Maria Appel og Egil Fredheim

Layoutsjef: Daniel Vala
illustratør: Claus Lunau
Layout: Carsten Yttesen
Juniordesigner: Sisse Sofie hansen

Produksjon: Tina Reincke

Nettside: historienet.no

Henvendelse til redaksjonen:
HISTORIE
c/o Bonnier Publications International AS
Postboks 543, 1411 Kolbotn
Redaksjonen@historiebladet.no

· HISTORIE påtar seg intet ansvar for manuskripter, fotografier og tegninger som sendes inn uoppfordret.
· Stoff fra HISTORIE må bare siteres med tydelig kildeangivelse.
· Artikler og bilder fra HISTORIE må ikke brukes i ervervsøyemed uten forlagets skriftlige tillatelse.

Historie produseres av Bonnier Publications A/S for Bonnier Publications International AS.

Historie utgis av:

© Bonnier Publications International AS,

Postboks 543, 1411 Kolbotn

ISSN: 0806-6914

Trykk: Poligrafijas Grupa Mukusala

ANNONSESALG:
Vidar Hovind: vidar@salgsfabrikken.no

Priser og materiellfrister se Bonnier Media AS: www.magasiner.no

KUNDESERVICE
Kundeservice kan kontaktes på følgende måter:
· kundeservice.com – kun for abonnenter
· Tlf. 23 06 87 00, mandag-fredag kl. 08.00–17.00.
Automatisk henvendelse for abonnenter døgnet rundt.
· Historie, Bonnier Kundeservice, Postboks 1188 Sentrum, 0107 Oslo

Hvis du er abonnent, må du huske å ha abonnements-nummeret klart ved alle henvendelser til Kundeservice. Du finner det tisifrede nummeret på girokortet.

Abonnementsprisen er kr 109,95 per utgave.

Se kundeservice.com for ytterligere informasjon om abonnementet.

Behandling av personopplysninger
Personopplysninger som angis ved oppretting av abonnement, behandles i henhold til retningslinjene for personvern, som du kan lese på bonnierpublications.com/personvernpolitikk.

BONNIER
Publications International

NORDIC SWAN ECOLABEL
Printed matter
3041 0876

UPGRADE NOW!

Airtox setter nye standarder for vernesko. Vi tror på at sikkerhet og komfort går hånd i hånd. Vår innovative design gir deg en enkel og komfortabel fin sko som holder deg på topp hele dagen.

www.airtox.com

AIRTOX®